

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 6(76) / 2024

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 6 (76)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Дацьків Андрій Ігорович НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ У СФЕРІ МІСТОВБУДУВАННЯ.....	11
Макарова Тетяна Петрівна АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	24
Мартиновський Володимир Володимирович, Мех Юлія Володимирівна ОСНОВНІ ПОМИЛКИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ПРИЙНЯТТІ ПОСТАНОВИ ПО СПРАВІ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ	33
Ніколенко Мирослав Борисович АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА СТРУКТУРА СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ	39
Ніколенко Мирослав Борисович АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ФОНДУ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА УКРАЇНИ	47
Петков Сергій Валерійович, Губарев Сергій Володимирович АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ	56
Царук Андрій В'ячеславович, Кушнір Ярослав Олександрович, Байдич Роман Олексійович, Вибодовський Андрій Іванович ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИМУСОВОГО ПОВЕРНЕННЯ ТА ПРИМУСОВОГО ВИДВОРЕННЯ ІНОЗЕМЦІВ ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	66
Черняєва Олена Вікторівна, Михальченко Ганна Григорівна ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ	75

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кипич Інга Валеріївна, Музика Марія Петрівна РОЛЬ АДВОКАТА У СПРАВАХ ПРО КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	82
Остапчук Людмила Григорівна КРИМІНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ОРГАНАМИ ПРОБАЦІЇ	89
Філіпенко Валерія Русланівна ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК МІЖ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИМ ДІЯННЯМ ТА СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИМИ НАСЛІДКАМИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 166 КК УКРАЇНИ.....	95

Царюк Сергій Васильович

ОРГАН ПРОБАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ 102

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Нестерчук Лілія Петрівна

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ, НОСІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ,
ЗА ПОРУШЕННЯ ЕТИЧНИХ ПРОФЕСІЙНИХ СТАНДАРТИВ..... 107

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Матвеева Лілія Георгіївна, Гаманюк Любов Олександрівна

ЮРИДИЧНІ ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 113

Олейников Сергій Миколайович

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЯК АСПЕКТ ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ 119

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Годлевський Віталій Іванович

ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ, СТВОРЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 126

Луценко Дмитро Сергійович

МАЙНОВЕ ОЧІКУВАННЯ І ПРАВО НА ЗЕМЛЮ: ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИКА
ЗАСТОСУВАННЯ..... 133

Радченко Владислав Сергійович

ПРАВОВА ОХОРОНА ТВОРІВ АРХІТЕКТУРИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ
ПРО АВТОРСЬКЕ ПРАВО 140

Штефан Олена Олександрівна

ВИКОРИСТАННЯ УЧАСНИКАМИ СПРАВИ ЄСІТС В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ 146

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Datskiv Andrii

LEGAL REGULATION OF PUBLIC-LEGAL DISPUTES IN A SPHERE OF URBAN PLANING..... 11

Makarova Tetiana

CURRENT ISSUES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PENSION
SECURITY OF PERSONS DISCHARGED FROM MILITARY SERVICE UNDER
THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL..... 24

Martynovskyi Volodymyr, Mekh Yuliia

MAIN ERRORS THAT OCCUR WHEN ADOPTING A DECISION ON AN ADMINISTRATIVE
OFFENSE CASE 33

Nikolenko Myroslav

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STRUCTURE SYSTEMS OF STATE PROPERTY
MANAGEMENT ENTITIES..... 39

Nikolenko Myroslav

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS STATE PROPERTY FUND OF UKRAINE..... 47

Petkov Serhii, Gubarev Serhii

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY
SERVANTS AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES IN GREAT BRITAIN..... 56

Tsaruk Andrii, Kushnir Yaroslav, Baidych Roman, Vybodovskyi Andrii

PROBLEM ISSUES OF FORCED RETURN AND FORCED EXPULSION OF FOREIGNERS
BY THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT 66

Cherniaieva Olena, Mykhalchenko Hanna

LEGAL ENSURING THE EFFICIENCY OF LOCAL BUDGETS 75

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Kypych Inha, Muzyka Mariia

THE ROLE OF A LAWYER IN THE CASES OF CORRUPTION OFFENSES..... 82

Ostapchuk Lyudmila

CRIMINOLOGY MODEL OF CRIME PREVENTION BY PROBATION AUTHORITIES 89

Filipenko Valeriia

CAUSAL LINK BETWEEN SOCIALLY DANGEROUS ACTS AND SOCIALLY DANGEROUS
CONSEQUENCES OF THE CRIME UNDER ARTICLE 166 OF THE CRIMINAL CODE
OF UKRAINE 95

Tsariuk Serhii

THE PROBATION AUTHORITY AS AN ENTITY FOR THE PREVENTION OF RECIDITVE
CRIME..... 102

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Nesterchuk Liliia

DISCIPLINARY LIABILITY OF A JUDGE, HOLDER OF JUDICIAL POWER, FOR VIOLATION
OF ETHICAL PROFESSIONAL STANDARDS..... 107

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND
LEGAL DOCTRINES**

Matvieieva Liliia, Hamaniuk Lyubov

LEGAL DUTIES OF CITIZENS DURING MARTIAL LAW: THEORETICAL AND LEGAL
ASPECT..... 113

Oleinykov Serhii

STATE-LEGAL REGIME AS AN ASPECT OF THE LEGITIMACY OF AUTHORITY..... 119

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Godlevskyi Vitalii

PROTECTION OF OBJECTS CREATED WITH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE
IN COPYRIGHT IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT 126

Lutsenko Dmytro

PROPERTY EXPECTATION AND THE RIGHT TO LAND: LEGAL ASPECTS AND
APPLICATION PRACTICE 133

Radchenko Vladyslav

LEGAL PROTECTION OF WORKS OF ARCHITECTURE IN THE LEGISLATION OF
UKRAINE ON COPYRIGHT 140

Shtefan Olena

THE USE BY PARTICIPANTS OF THE CASE OF THE UJITS IN CIVIL JUDICIARY 146

УДК 342.9

Дацьків Андрій Ігорович

аспірант

Приватного вищого навчального закладу «Європейський Університет»

Datskiv Andrii

Post-Graduate Student of the

Private Higher Education Institution «European University»

ORCID: 0009-0001-8953-9752

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10041

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ

LEGAL REGULATION OF PUBLIC-LEGAL DISPUTES IN A SPHERE OF URBAN PLANING

Анотація. Вступ. Належне нормативно-правове регулювання публічно-правових спорів було і залишається одним із найактуальніших питань у цій сфері, оскільки саме недоліки правової бази в першу чергу призводять до виникнення спорів між учасниками будівельних правовідносин. Крім цього, розмаїття спеціалізованих нормативно-правових актів та техніко-юридичних норм, що закріплені на рівні санкціонованих державою будівельних норм, та комплексність будівельної сфери в цілому має наслідком спекулювання, маніпулювання такими нормами зі сторони як суб'єктів владних повноважень, так і інших учасників сфери містобудування та архітектурної діяльності на стадії застосування таких норм. Це генерує судові спори. Більше того, це призводить до неправильного застосування адміністративними судами під час вирішення публічно-правових спорів матеріально-правових норм, аналіз яких є предметом цієї публікації. Також необхідно звернути особливу увагу на динамічності розвитку будівельної сфери та періодичне відставання правового регулювання від фактичних правовідносин, внаслідок чого реальний стан речей «узаконюється» в судовому порядку, виходячи із загальних принципів права.

Враховуючи наведене вище, доцільно проаналізувати теоретико-правові аспекти законодавства у сфері містобудування та архітектурної діяльності для розуміння системи будівельної галузі як такої, а також визначити тенденції і шляхи його впорядкування та вдосконалення з метою запобігання та недопущення відповідних спорів у майбутньому, збалансування інтересів учасників спірних правовідносин.

Мета. Метою дослідження є розкриття теоретико-правових аспектів системи будівельного права як галузі, встановлення ключових проблем застосування норм матеріального права, що виникають під час розгляду судових спорів, за категоріями, які наведені у оглядах судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, визначення тенденцій та шляхів вдосконалення законодавства з метою запобігання та недопущення відповідних спорів у майбутньому, збалансування інтересів учасників спірних правовідносин.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення сфери містобудування; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження теоретико-правових аспектів регулювання містобудівної за архітектурної діяльності, формування будівельного права як самостійної галузі або як підгалузі адміністративного права, розмежування публічних та цивільно-правових відносин у цій сфері; 3) судової практика з вирішення спорів у сфері містобудування.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів.

Результати. За результатом проведеного аналізу встановлено, що сферу будівництва (містобудування) регулює більше тисячі нормативно-правових актів різної юридичної сили, серед яких є кодекси, постанови Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади, державні та галузеві будівельні норми, національні стандарти тощо. Частина нормативно-правового матеріалу прийнята ще за часів Радянського Союзу, частина ґрунтується на нормах, які діяли в той час або прийняті на підставі законодавства РФ, тобто є морально застарілими або бальним копіюванням

із чужих правових систем без врахування внутрішньодержавної специфіки. Наразі відсутній єдиний комплексний нормативно-правовий акт, який би повною мірою регулював цю сферу. Найбільш близьким до цієї мети, є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», але як встановлено в ході проведеного аналізу, цей закон мало того, що дублює окремі приписи із попереднім профільним Законом України «Про основи містобудування», та ще й не містить фундаментальних положень, таких як: визначення основних напрямків містобудівної діяльності та самого поняття «містобудівна діяльність».

Щодо теоретичних аспектів будівельного чи то містобудівного права (наразі відсутнє єдине поняття, яке було б покликане охоплювати усю сферу), встановлено, що будівельне право як галузь є міжгалузевим явищем, оскільки черпає нормативний матеріал з джерел цивільного, господарського, адміністративного, земельного, екологічного та інших галузей права, тобто будівельне право складається як з будівельного приватного так і з будівельного публічного права. Найбільш доцільно публічне будівельне право, і це науково обґрунтовано, на наш погляд, віднести до особливої частини адміністративного права. Також встановлено, що для адміністративно-правового регулювання відносин у сфері містобудування характерним є імперативний метод правового регулювання, хоча для будівельного права в цілому – змішаний. Додатково, за результатом проведеного аналізу практики Верховного Суду із розгляду публічно-правових спорів у сфері містобудування та архітектурної діяльності, встановлено ряд колізій та прогалин, подолання яких, на наше переконання, можливе лише шляхом розроблення комплексного єдиного уніфікованого нормативно-правового акту – Містобудівного кодексу України. Оскільки одночасне існування самодостатніх чи вузько-аспектних законів, на кшталт «Про основи містобудування», «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», «Про Генеральну схему планування території України», «Про архітектурну діяльність», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду», – призводить до помилок та зловживань на рівні побутового правозастосування, генерує судові спори, а також ускладнює формування єдиної правозастосовної практики, провокує «виняткові правові проблеми» під час вирішення таких спорів. В ході проведеного аналізу взято за основу пропозиції окремих науковців щодо структури майбутнього містобудівного кодексу, запропоновано ряд змін. Окремо, окреслено проблематику використання в судовій практиці державних будівельних норм, як техніко-юридичних норм, тлумачення змісту яких потребує залучення спеціалістів, що в свою чергу ускладнює розгляд судових спорів та потребує матеріально- та процесуально-правових змін до законодавства.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити більш детальну увагу на прогалинах нормативно-правового регулювання (як матеріального так і процесуального права) правовідносин, що стали предметом конкретних категорій судових спорів у сфері містобудування, які попередньо необхідно також класифікувати. Це надасть змогу встановити напрямки розвитку законодавства та запропонувати конкретні способи вирішення прогалин чи колізій, які призводять до виникнення судових спорів, з метою запобігання їх в майбутньому.

Ключові слова: містобудівна діяльність, будівельне право, публічне будівельне право, містобудівне право, спори у сфері містобудування, техніко-юридичні норми.

Summary. Introduction. Proper legal regulation of public-law disputes was and remains one of the most pressing issues in this area, since it is the shortcomings of the legal framework that primarily lead to the emergence of disputes between participants in construction legal relations. In addition, the variety of specialized regulatory and legal acts and technical and legal norms fixed at the level of state-sanctioned construction norms, and the complexity of the construction sector as a whole has the consequence of speculation, manipulation of such norms on the part of both the subjects of power and other participants spheres of urban planning and architectural activity at the stage of application of such norms. This generates litigation. Moreover, it leads to the incorrect application by administrative courts during the resolution of public legal disputes of substantive legal norms, the analysis of which is the subject of this publication. It is also necessary to pay special attention to the dynamism of the development of the construction sector and the periodic lagging of legal regulation from actual legal relations, as a result of which the real state of affairs is “legitimized” in court, based on general principles of law.

Taking into account the above, it is advisable to analyze the theoretical and legal aspects of legislation in the field of urban planning and architectural activity in order to understand the system of the construction industry as such, as well as to determine the trends and ways of its regulation and improvement in order to prevent and prevent relevant disputes in the future, balancing the interests of participants in disputed legal relations.

Purpose. The purpose of the study is to reveal the theoretical and legal aspects of the construction law system as a field, to establish the key problems of the application of substantive law norms that arise during the consideration of legal disputes, according to the categories given in reviews of the judicial practice of the Administrative Court of Cassation as part of the Supreme Court, to identify trends and ways of improving the legislation in order to prevent and prevent relevant disputes in the future, balancing the interests of participants in disputed legal relations.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support in the field of urban planning; 2) the works of domestic authors conducting their scientific and practical research on the theoretical and legal aspects of the regulation of urban planning and architectural activities, the formation of construction law as an independent field or as a sub-field of administrative law, the distinction between public and civil law relations in this area; 3) judicial practice in resolving disputes in the field of urban planning.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping; formalization, analysis and synthesis; logical generalization of the results.

Results. Based on the results of the analysis, it was established that the field of construction (city planning) is regulated by more than a thousand normative legal acts of various legal powers, among which are codes, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of central executive bodies, state and branch building regulations, national standards, etc. Part of the regulatory and legal material was adopted during the Soviet Union, part is based on the norms that were in force at that time or were adopted on the basis of the legislation of the Russian Federation, that is, they are morally outdated or copied from foreign legal systems without taking into account domestic specifics. Currently, there is no single comprehensive legal act that would fully regulate this area. The closest to this goal is the Law of Ukraine "On the Regulation of Urban Planning", but as it was established during the analysis, this law not only duplicates certain prescriptions with the previous profile Law of Ukraine "On the Basics of Urban Planning", but also does not contain fundamental provisions, such as: definition of the main directions of urban planning activity and the concept itself "urban planning activity".

Regarding the theoretical aspects of construction or urban planning law (currently there is no single concept that would cover the entire sphere), it was established that construction law as a branch is an interdisciplinary phenomenon, as it draws normative material from sources of civil, economic, administrative, land, environmental and other branches of law, i.e. construction law consists of both construction private and construction public law. Public construction law is the most expedient, and it is scientifically justified, in our opinion, to be classified as a special part of administrative law.

It was also established that the imperative method of legal regulation is characteristic for the administrative and legal regulation of relations in the field of urban planning, although for construction law in general it is mixed.

It was also established that the imperative method of legal regulation is characteristic for the administrative and legal regulation of relations in the field of urban planning, although for construction law in general it is mixed. In addition, based on the results of the analysis of the Supreme Court's practice in the consideration of public legal disputes in the field of urban planning and architectural activity, a number of conflicts and gaps were identified, which, in our opinion, can be overcome only by developing a comprehensive single unified normative legal act – the Urban Planning Code of Ukraine. Since the simultaneous existence of self-sufficient or narrowly-specified laws, such as "On the basics of urban planning", "On liability for offenses in the field of urban planning", "On the General scheme of planning the territory of Ukraine", "On architectural activity", "On the regulation of urban planning activity", "On the comprehensive reconstruction of quarters (micro-districts) of an outdated housing stock", – leads to errors and abuses at the level of domestic law enforcement, generates litigation, and also complicates the formation of a unified law enforcement practice, provokes "exceptional legal problems" during the resolution of such disputes.

In the course of the analysis, the proposals of individual scientists regarding the structure of the future urban planning code were taken as a basis, and a number of changes were proposed. Separately, the problem of the use of state building regulations in judicial practice as technical and legal regulations, the interpretation of whose content requires the involvement of specialists, is outlined, which in turn complicates the consideration of legal disputes and requires substantive and procedural legal changes to the legislation.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus more detailed attention on the gaps in the normative and legal regulation (both substantive and procedural law) of legal relations that have become the subject of specific categories of legal disputes in the field of urban planning, which must also be classified beforehand. This will make it possible to establish directions for the development of legislation and to propose specific ways of solving gaps or conflicts that lead to litigation, with the aim of preventing them in the future.

Key words: urban planning activity, construction law, public construction law, urban planning law, disputes in the field of urban planning, technical and legal norms.

Постановка проблеми. Належне нормативно-правове регулювання публічно-правових спорів було і залишається одним із найактуальніших питань у цій сфері, оскільки саме недоліки правової бази в першу чергу призводять до виникнення спорів між учасниками будівельних правовідносин. Крім цього, розмаїття спеціалізованих нормативно-правових актів та техніко-юридичних норм, що закріплені на рівні санкціонованих державою будівельних норм, та комплексність будівельної сфери в цілому має наслідком спекулювання, маніпулювання такими нормами зі сторони як суб'єктів владних повноважень, так і інших учасників сфери містобудування та архітектурної діяльності на стадії застосування таких норм. Це генерує судові спори. Більше того, це призводить до неправильного застосування адміністративними

судами під час вирішення публічно-правових спорів матеріально-правових норм, аналіз яких є предметом цієї публікації. Також необхідно звернути особливу увагу на динамічність розвитку будівельної сфери та періодичне відставання правового регулювання від фактичних правовідносин, внаслідок чого реальний стан речей «узаконюється» в судовому порядку, виходячи із загальних принципів права.

Враховуючи наведене вище, доцільно проаналізувати теоретико-правові аспекти законодавства у сфері містобудування та архітектурної діяльності для розуміння системи будівельної галузі як такої, а також визначити тенденції і шляхи його впорядкування та вдосконалення з метою запобігання та недопущення відповідних спорів у майбутньому, збалансування інтересів учасників спірних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загалом дослідження нормативно-правового регулювання сфери містобудування та архітектурної діяльності здійснювали у різних час багато науковців, а саме: Коваленко Н. В., Лебеза Ю. О., Ляшко О. Б. [4], що приділили увагу адміністративно-правовому регулюванню сфери містобудування, Грат М. [2], Лещинський В. П. [5], які досліджували генезис містобудівного права, Халабуденко О. А. [13], Майданік Р. А. [14], що приділили увагу розмежуванню будівельного права на приватне та публічне, а також Стукаленко О. В. [3], яка досліджувала адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі та місце будівельного права в системі права, та інші науковці.

Окремі науковці досліджували цю тематику із фокусом саме на застосування адміністративними судами відповідних норм права під час розгляду публічно-правових спорів, а саме: Бевзенко В. М. [16], Сусак М. [17], Смокович М. І. [29], Лук'янець Д. [27], Коваленко Н. В. [4] та інші.

Однак, надмірний акцент на теоретико-правових аспектах законодавства у цій сфері залишив поза увагою шляхи його впорядкування, удосконалення з метою саме запобігання та недопущення публічно-правових спорів у майбутньому, збалансування інтересів учасників спірних правовідносин для їх гармонійного розвитку.

Метою статті є необхідність дослідження теоретико-правових аспектів системи будівельного права як галузі, встановлення ключових проблем застосування норм матеріального права, що виникають під час розгляду судових спорів, за категоріями, які наведені у оглядах судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, визначення тенденцій та шляхів вдосконалення законодавства з метою запобігання та недопущення відповідних спорів у майбутньому, збалансування інтересів учасників спірних правовідносин.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення сфери містобудування; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження теоретико-правових аспектів регулювання містобудівної та архітектурної діяльності, формування будівельного права як самостійної галузі або як підгалузі адміністративного права, розмежування публічних та цивільно-правових відносин у цій сфері; 3) судова практика з вирішення спорів у сфері містобудування.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. Як зауважують розробники містобудівного кодексу в Україні, станом на сьогодні в Україні містобудівну галузь регулює близько 23 законів. І ще сотні підзаконних актів, наказів Мінрегіону та державних будівельних норм [1].

Досліджуючи генезис містобудівного законодавства, Грат М. взагалі встановив, що станом на початок нового десятиліття в Україні мали чинність приблизно 1300 нормативних документів, що регулювали будівельну діяльність, з яких майже половина ухвалювалася ще за часів Радянського Союзу [2]. Подібні дослідження здійснювали також Стукаленко О. В. [3, с. 23–38], Коваленко Н. В., Лебеза Ю. О., Ляшко О. Б. [4, с. 7–24], Лещинський В. П. [5]. Як впливає із публікацій дослідників з кожним етапом свого розвитку законодавство у сфері містобудування все більше і більше накопичувало розпорошені по різних джерелах норми. Перша спроба згрупувати та систематизувати цей масив законодавства здійснювалася за розпорядженням Кабінету Міністрів України [6] та була реалізована у проєкті Містобудівного кодексу України [7]. Натомість, прийнято профільний Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [8], а згаданий законопроект втратив актуальність. Як зауважують розробники нового містобудівного кодексу України, впродовж одинадцяти років його змінювали 65 разів [1].

Нормативно-правове регулювання будівельної галузі здійснюється різними групами нормативно-правових актів, прийнятих 1) за часів СРСР; 2) побудованих на основі союзного законодавства, 3) а також законодавства рф; 4) спрямованих на адаптацію до законодавства ЄС [3, с. 9].

Отже, маємо на вході для аналізу цікавий симбіоз нормативно-правового матеріалу з різних епох, які очевидно несподівані по своїй суті та потребують комплексного доопрацювання.

На цей момент є велика кількість наукових досліджень та напрацювань стосовно правового регулювання сфери містобудування. Значна частина уваги приділяється загальнотеоретичним аспектам, як-от визначення того, яке саме місце займає будівельне (містобудівне) право в системі права України. Частина науковців взагалі розмежовують поняття містобудівне право та будівельне право, вважаючи останнє більш ширшим утворенням, оскільки стосується не лише будівництва у містах [9].

Стукаленко О. В., підсумовує, що існує низка концептуальних положень, які стосуються адміністративно-правового регулювання будівельної галузі з виокремленням будівельного права як: окремої галузі права; складової іншої галузі права; міжгалузевого інституту [10].

Харитонов Є. О. та Харитонova О. І. вважають, що «містобудівне право» та «будівельне право» можна розглядати як комплексні галузі законодавства [9]. Аналогічної позиції дотримується Єрмоленко В. М. [11]. Рибак К. О., додатково аналізуючи правову природу містобудівного права, доходить висновку про те, що містобудівне право є системним утворенням публічно-правової природи, норми якого закладають юридичну основу для діяльності публічної адміністрації, покликаної гарантувати та забезпечити реа-

лізацію публічного інтересу у сфері містобудування [12]. Халабуденко О. А., у свою чергу, вважає, що визначення будівельного права як комплексного формування, що складається з норм різних галузей права (адміністративного, податкового, фінансового), залишає відкритим питання про включення в нього інститутів цивільного права [13]. До подібної думки схиляється також і Майданик Р. А., стверджуючи, що містобудівне право є комплексною сферою права, предмет якої становлять цивільні і публічно-правові відносини у містобудівній сфері [14].

Для визначення місця містобудівного права в системі права України доцільно також проаналізувати метод правового регулювання, який застосовується до відповідних правовідносин.

Лещинський В. П., розглядаючи історичний аспект адміністративно-правового регулювання у сфері містобудування, відзначає, що історичне дослідження категорії «адміністративно-правове регулювання» свідчить про його незмінну сутність — врегулювання відносин між суб'єктом влади та приватною особою, але різні засоби регулювання протягом історії його розвитку. У радянський період навіть приватно-правові питання (наприклад, фінансування будівництва за рахунок коштів населення шляхом, зокрема, будівельних підрядів) регулювались актами, які були адміністративно-правовими по своїй суті, із використанням імперативних методів правового регулювання [5].

Незважаючи на те, що в цілому для адміністративно-правового регулювання відносин у сфері містобудування характерним є саме імперативний метод правового регулювання, оскільки він стосується інтересів суспільства та держави, формує гарантії дотримання прав та свобод людини і громадянина, все ж, як правильно зауважив Неборський Є., для сфери містобудування властиве широке використання суб'єктами адміністративно-правових відносин також диспозитивного методу. Для врегулювання діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування на рівні окремих фізичних та юридичних осіб, як правило, застосовується диспозитивний метод. Для органів влади теж властиве застосування диспозитивного методу, який передбачає взаємодію з громадськістю щодо питань містобудування [15].

Не залишилось без уваги і розмежування самого будівельного права на публічне та приватне. Так, Халабуденко О. А. вважає, що будівельне право складається з будівельного приватного та будівельного публічного права [13]. Такої ж думки притримується Майданик Р. А., уточнюючи, що основним правовим актом у сфері публічного будівельного права є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», присвячений переважно публічно-правовим нормам, що діють у сфері просторового і територіального планування урбанізованих центрів, здійснюваного державними органами та органами місцевого самоврядування, відповідно,

приватне містобудівне право становлять норми, що містяться в цивільному законодавстві, перш за все в ЦК України, та охоплює всі питання приватного землекористування, цивільних прав на здійснення та результати будівництва [14].

За аналізом масиву нормативних актів, які упорядковують процеси будівництва, його окремі складові чи прояви, Бевзенко В. М. виділяє такі основні групи нормативних актів у будівельній галузі: кодекси, закони, постанови Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади, державні та галузеві будівельні норми, національні стандарти, що стосуються вимог до виготовлення містобудівної, проектної, науково-проектної та робочої документації, методів проектування, процесів виконання будівельних робіт, методів випробувань, конструктивних та інженерних систем [16, с. 35].

Найбільш повно джерела публічного будівельного права України у ієрархічній послідовності викладено у практичному посібнику з Публічного будівельного права України за авторства Бевзенка В. М. та Сусак М. [17, с. 42–54]. Обсяг, відверто кажучи, вражає та пояснює тривалу затримку із належним упорядкуванням цієї галузі в єдиний кодифікований акт. В цьому сенсі в першу чергу доцільно зауважити очевидне дублювання двох Законів України, а саме: «Про основи містобудування» [18] та «Про регулювання містобудівної діяльності» [8], зокрема в преамбулі зазначається подібний предмет правового регулювання з використанням схожих категорій типу «засади», «основи» тощо. При тому, що саме другий закон мав би здійснювати консолідуючу функцію, як закон, прийнятий пізніше та націлений на комплексне вирішення питання правового регулювання відносин у сфері містобудування (замість згаданого вище відхиленого проекту містобудівного кодексу). Також змістовно ключові закони у цій сфері містять взаємне посилання, що ускладнює правозастосування, подолання окремих колізій за принципом домінування спеціальної норми над загальною. Те саме стосується і посилання на Цивільний (надалі — ЦК України) [19], Господарський [20] та Земельний кодекси [21], Закон України «Про землеустрій» [22], інші нормативно-правові акти, як такі, що «регулюють відносини у сфері містобудівної діяльності». Згадані кодекси більшою мірою регулюють приватно-правові відносини, які в свою чергу, забезпечуються спеціалізованими засобами правового захисту, відтак і містять свій категоріальний апарат. Це на практиці ускладнює вирішення судами публічно-правових спорів, оскільки є необхідність запозичувати окремі приписи цивільного права, що звужує границю між публічно-правовими та приватно-правовими відносинами та призводить до спорів щодо підвідомчості (Наприклад, спори про необхідність знесення самочинного будівництва [23]). З цього приводу, правильно зауважують Бевзенко В. та Сусак М., що для правозастосування, судової

практики, розгляду та вирішення спорів у галузі будівництва, захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів важливо розуміти не лише зміст, сутність і особливості публічного будівельного права України, але й критерії його відмежування і співвідношення із приватним будівельним правом. Обґрунтоване розмежування публічного і приватного будівельного права України обумовлюють правильний добір і застосування відповідних норм права, визначення способів захисту прав, свобод, інтересів учасників будівельних правовідносин, обрання правильного виду судової юрисдикції, необхідної для захисту суб'єктивних прав, свобод, інтересів в суді [17, с. 28]. Також науковці зазначають, що публічне та приватне право є відносно самодостатніми й незалежними у врегулюванні конкретних об'єктів, правних інститутів, а втручання (переривання) у дію норм будівельного права одного виду іншим видом — не допускається [17, с. 28–29].

Додатково слід відзначити нелогічне виділення в окремий закон питань, які стосуються відповідальності у сфері містобудування, зокрема у Законі України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» (надалі — Закон № 208/94-ВР) [24], оскільки останній гармонійно мав би бути структурним елементом діючого Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», а в подальшому — стати окремим розділом містобудівного кодексу. Більше того, з цього приводу Лук'янець Д. зауважує, що нормативні конструкції адміністративної відповідальності, визначені Законом № 208/94-ВР і Кодекс України про адміністративні правопорушення (надалі — КУпАП) [25], є практично ідентичними. В обох випадках і виявлення правопорушень, і розгляд справ про відповідні правопорушення здійснюється органами державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Що стосується провадження у справах про право порушення у сфері містобудівної діяльності, то основа цього провадження викладена у самому Законі № 208/94-ВР і деталізована у Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності [26]. Якщо уважно проаналізувати зазначений порядок, то неважко помітити, що переважна більшість його норм запозичена з КУпАП і відповідно адаптована з урахуванням особливостей суб'єктів правопорушень у сфері містобудування, а саме юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців [27]. Тобто, маємо на законодавчому рівні ситуативне та вибіркоче копіювання приписів КУпАП, виділення процедури притягнення до відповідальності не на рівні закону як в КУпАП, а на рівні підзаконного нормативно-правового акту, хоча санкції, які застосовуються до учасників будівництва в порівнянні з тими, які застосовуються в порядку КУпАП, суттєво вирізняються своїм розміром та наслідками.

Що стосується предмету правового регулювання публічного будівельного права доречно навести ви-

значення, запропоноване суддею Верховного Суду та науковцем Бевзенко В.М., оскільки воно найбільш адаптоване та апробоване через практичний досвід саме на регулюванні публічно-правових спорів у сфері містобудування. Зокрема, науковець зазначає, що сучасне національне Публічне будівельне право України — це сукупність адміністративно-правових норм, які на підставі спеціальних знань різних галузей науки, вихідних даних землепорядкування, будівництва, архітектури, охорони навколишнього природного середовища, історико-культурної спадщини упорядковують суспільні відносини за участю адміністративних органів щодо будівництва об'єктів, введення їх в експлуатацію і державної реєстрації речових прав на ці об'єкти [28]. Також Бевзенко В.М. пропонує приблизну систему сучасного Публічного будівельного права України, яка відображає його змістовне наповнення і перспективну реалізацію: право планування забудови (право будівельного планування/право просторового планування); будівельне нормотворення; дозвільне право; будівельне право (містобудівне право); розмежування планування забудови, містобудівного і спеціального планування; особливості проектування і будівництва певних об'єктів будівництва, зокрема інфраструктури забезпечення життєдіяльності населеного пункту; правовий захист і відповідальність держави у публічному будівельному праві [16, с. 41–42].

Більш деталізована структура системи Публічного будівельного права науковцем в співавторстві із Сусак М. доповнена проектно-будівельним правом (правом проектування будівництва), процедурним правом, правом публічної інфраструктури забезпечення життєдіяльності населеного пункту і територій, адміністративною відповідальністю у будівельній галузі, а також відновленням стану довкілля [17, с. 265].

З цієї конструкцією частково можна погодитись, більше того, така система могла б лягти в основу формування єдиного кодифікованого акту, але все ж окремі аспекти потребують доопрацювання, як-от виключення «будівельне право (містобудівне право)» або заміна його на більш деталізований «право забудови територій», аналогічно як науковець, на наш погляд, не включив «право здійснення архітектурної діяльності», що є нерозривно пов'язаним інститутом із системою будівельного (містобудівного) права. Також, доцільно перейменувати «будівельне нормотворення», в яке науковець в подальшому вкладає надто широкий зміст, а саме — прийняття нормативно-правових актів, правил та державних і галузевих будівельних норм [17, с. 273–274], — на «технічне регулювання та стандартизація у сфері містобудування», оскільки специфіка нормотворення у цій сфері в цілому зводиться лише до створення нормативно-правових актів технічного характеру — державних будівельних норм, а також створення та

використання національних та інших стандартів. Тобто, лише цей аспект нормотворення є унікальним і самобутнім для будівельної галузі та принципово відрізняється від будь-яких інших сфер нормотворення. Окремі питання повноважень щодо видачі інших адміністративно-правових актів слід, на наш погляд, включити у правовий статус уповноважених суб'єктів будівельних правовідносин, що повинно сформувати окремий інститут будівельного права.

Ще одну структуру, запропонувала Стукаленко О. В., яка охоплює інститути правового статусу суб'єктів адміністративно-будівельних правовідносин; діяльності публічної адміністрації в будівельній галузі; планування території України; прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта; ліцензування в будівельній галузі; дозвільних процедур у будівельній галузі; контрольних заходів (державний архітектурно-будівельний контроль); адміністративної відповідальності в будівельній галузі; громадських слухань (контролю) [3, с. 56–57].

На наш погляд, все ж структура будівельного публічного права, по-перше, повинна логічно та системно охоплювати усі без виключення етапи будівництва, які передбачені, зокрема ст. 26 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», аналогічно як і напрямки містобудівної діяльності (ст. 2 згаданого Закону), тому спірним виглядає виділення в окремий інститут лише «*прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта*» без згадування «*проведення підготовчих робіт*», власне, «*будівельних робіт*» тощо. Доцільно взагалі регулювання цих правовідносин об'єднати в один інститут — «*забудови територій*». По-друге, науковець не включає «*архітектурну діяльність*», яка, на наше переконання, гармонійно інтегрується у систему як окремий інститут будівельного публічного права. Поряд з цим, цю структуру слід доповнити інститутом «*будівельного нормотворення*» (за пропозицією Бевзенко В.), оскільки будівництво на найнижчому рівні зводиться до застосування саме державних будівельних норм та інших техніко-юридичних норм (національні стандарти, тощо). Поряд з цим, необхідно доповнити структуру інститутами «*проектування*» та «*реєстрації речових прав*», а також інтегрувати у структуру комплекс норм, які регулюють порядок виділення земельних ділянок під забудову. Бо, власне, із оформлення земельної ділянки з'являється ключова категорія — «*територія забудови*».

В цілому, структура будівельного чи то містобудівного права потребує комплексного вивчення та доопрацювання, оскільки основне завдання, яке стоїть перед законодавцем — це зручність використання нормативного матеріалу, основоположною частиною чого є саме структура, яка повинна бути вичерпною, чіткою, логічно-послідовною та наочною.

За результатом проведеного аналізу загально-теоретичних аспектів регулювання правовідносин

у сфері містобудування та наукових позицій в цьому контексті, слід зауважити таке.

Будівництво — це основа життя сучасного суспільства. Нормативно-правове регулювання виходить за межі якоїсь однієї галузі права: адміністративного, цивільного чи господарського, а діє з однієї сторони самостійно повноцінно, а з іншої — черпає базові приписи з інших галузей. Більше того, має місце тісний зв'язок між правовим використанням земель та містобудівним законодавством. Тому, на наше переконання, розглядати будівельне чи то містобудівне право як окрему самостійну галузь права можна з певними застереженнями, але аж ніяк не складову частину уже існуючих (якщо мова йде не про виділення окремо публічного, чи то приватного будівельного права). Будівельне право можна було б розглядати як міжгалузеве утворення, але унікальність самобутності та комплексності категоріального апарату, відокремлених суспільних відносин та доволі специфічного методу правового регулювання схиляє до думки все ж таки до самостійної галузі. Це в свою чергу дає чітке розуміння необхідності впорядкування нормативно-правової бази у зручний, уніфікований кодифікований акт, як-от будівельний чи містобудівний кодекс. Очевидний є той факт, що одночасне використання для порівняно одних і тих же цілей регулювання подібних правовідносин згаданої вище низки законів та підзаконних нормативно-правових актів, є максимально некомфортно і тягне за собою наслідки щодо генерування спорів, викривлення правової дійсності, порушення ключових принципів, які регулюють цю сферу існування суспільства, спекулювань, подвійних стандартів у сфері містобудування. А це все в сукупності негативно впливає та підвищує ризики фінансових збитків учасників будівництва, суттєво знижуючи інвестиційний клімат в Україні, рівень якого вкрай важливим є в умовах війни та подальшої відбудови житлової та промислової інфраструктури та інших об'єктів.

Окрім цього, суспільні відносини у сфері містобудування суттєво випереджають існуюче регулювання, завдяки чому виникають квазі юридичні конструкції проекту будівництва, його учасників, розподілу зон відповідальності. Зокрема, на цей момент відсутнє поняття таке як «*девелопер будівництва*», фактично, ключова фігура на ринку будівництва нерухомого майна, який будучи основним фігурантом, зазвичай замаскований між такими категоріями як: «*замовник*», «*генпідрядник*», «*інвестор*» і т.д., — внаслідок чого, цей суб'єкт практично не несе жодної відповідальності за порушення у сфері містобудування, а також стає юридичним посередником між реальними інвесторами та номінальним виконавцем будівництва, що обмежує доступ таких інвесторів до осіб, які є кінцевими користувачами грошовими коштами. Фінансування будівництва взагалі окрема тема, яка виходить за рамки адміністративно-правового регулювання.

Повертаюся до контексту правового регулювання саме під час вирішення публічно-правових спорів, слушно врахувати думку судді Верховного Суду Смоковича М., який вважає, що практика застосування положень Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» є вкрай непростюю і суперечливою, що зумовлює виникнення численних судових спорів, вирішення яких віднесено до адміністративної юрисдикції. Це зумовлено на думку науковця кількістю нормативно-правових актів, кількістю їх видавників, складністю структури згаданого, а також іншими чинниками [29].

Для наочної демонстрації проблематики правового регулювання містобудівної галузі необхідно провести аналіз правових позицій Верховного Суду, викладених, зокрема, у Огляді судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері містобудування та архітектурної діяльності [30].

Аналізуючи категорію, яка стосується дотримання суб'єктом містобудування вимог містобудівного законодавства під час виконання підготовчих і будівельних робіт», необхідно звернути увагу на ряд проблемних питань, що виникають на рівні правозастосування, ключовим аспектом чого є тлумачення норм права.

Так, уже в першому рішенні Верховного Суду містяться формулювання на кшталт «...*Системний аналіз положень Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», Закону України «Про архітектурну діяльність» дає підстави дійти висновку про те, що замовником будівництва є особа, яка має легітимний намір щодо здійснення нового будівництва...*» [31], тобто, елементарне базове поняття «замовника будівництва» уже потребує системного тлумачення відповідних норм-дефініцій, які викладені у двох різних законах, що регулюють подібні правовідносини.

У постанові Верховного Суду від 18 серпня 2021 року у справі № 441/947/19 порушується інше питання, — коли здійснені будівельні роботи з порушеннями вимог, але незрозуміло хто саме має нести відповідальність, що в свою чергу, свідчить про недосконалість Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» та його неузгодженості із профільними актами у сфері містобудування.

У постанові Верховного Суду від 28 квітня 2021 року у справі № 804/2423/16 [32], розглядається проблематика відсутності у діючому законодавстві чітких норм, якими передбачено, що саме замовник, вказаний у повідомлення про початок виконання будівельних робіт, повинен бути власником або орендарем земельної ділянки. Іншими словами, спір між контролюючим органом та забудовником виник щодо питання, яку саме інформацію необхідно вказувати у базовому документі, з якого розпочинається будівництво, зрозуміло, із наслідками,

які застосовуються до усіх подальших документів та проведених робіт.

У іншому рішенні Верховний Суд прямо констатує прогалину у законодавстві, а саме не визначення підстав, за наявності яких відповідний орган державного архітектурно-будівельного контролю може відмовити у прийнятті повідомлення про початок виконання підготовчих робіт або ж повернути таке на доопрацювання» [33].

Окремою категорією спорів, розгляд яких часто сягає касаційного перегляду, є категорія, пов'язана із виконанням робіт з реконструкції у сфері містобудівної та архітектурної діяльності. Як слушно зауважено Перелигіною Р.В. та Дацьків А.І., для розмежування таких понять як «*реконструкція*», «*нове будівництво*» та «*капітальний ремонт*» учасники будівництва, контролюючі органи та адміністративні суди України здебільшого посилаються державні будівельні норми. У свою чергу, профільний Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» містить лише бланкетне відсилання до відповідних норм-дефініцій, що ускладнює розмежування згаданих будівельних та ремонтних робіт на практиці, призводить до зловживань як зі сторони учасників будівництва, так і контролюючих органів [34]. Власне, в цій категорії спорів порушується проблематика негативного «*симбіозу*» застарілого радянського регулювання та нового законодавства, яке не викладено в комплексному самодостатньому кодифікованому акті, а зобов'язане черпати залишки відсталого від розвитку суспільних відносин правового регулювання.

Як правильно зауважують Коваленко Н.В., Легеца Ю.О., Ляшко О.Б. [4, с. 113], чи не найголовнішою проблемою, яка з одного боку, стримує розвиток будівельного ринку України, а з іншого — часто призводить до порушень, є відсутність затвердженої містобудівної документації у населених пунктах. Відсутність містобудівної документації викликає неможливість надання ряду адміністративних послуг у сфері містобудування, зокрема, отримання рішення про містобудівні умови і обмеження земельних ділянок. Науковцями з цього приводу навіть пропонується введення відповідальності посадових осіб суб'єктів публічної адміністрації за прострочення або взагалі за відсутність затвердженого плану забудови населеного пункту та іншої необхідної містобудівної документації [4, с. 113].

Як наслідок, така прогалина на рівні локального нормування призводить до ще однієї категорії публічно-правових спорів, яка детально проаналізована Дацьків А.І. [35], а саме категорії, пов'язаної із видачою містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки, тобто базових документів, які є платформою та дороговказом будь-якого будівництва. Поряд з цим, виникає цікава ситуація з точки зору необхідності дотримання балансу приватного та публічного інтересу. Оскільки, без, для прикладу

плану зонування або детального плану території чисто технічно неможливо видати містобудівні умови та обмеження територій і, логічно, що уповноважені органи місцевого самоврядування відмовляють у їх видачі. В той же затримка у їх розробленні не може гальмувати розвиток будівельних правовідносин. З цього приводу, Верховний Суд у постанові від 16 червня 2021 року у справі № 2340/3189/18 [36] погодився з висновком суду апеляційної інстанції, що сама по собі відсутність плану зонування або детального плану території, розроблення та затвердження якого відноситься до повноважень органів місцевого самоврядування, не може бути підставою для відмови у видачі містобудівних умов та обмежень, оскільки таке рішення приймається виключно у разі невідповідності намірів щодо забудови земельної ділянки вимогам містобудівної документації на місцевому рівні, так як і не може бути підставою для скасування уже виданих містобудівних умов та обмежень. Таким чином, через бездіяльність чи не узгодженість дій органів місцевого самоврядування, забудова територій в черговий раз змушена «легалізуватись» в судовому порядку, в той же час, призводячи до викривлення правової дійсності та правового режиму, який націлений її регулювати.

У ще одному рішенні Верховного Суду [37] розглядається проблематика нечіткості регулювання питання видачі будівельного паспорта — дозвільного документа, за яким здійснюється будівництво за спрощеною процедурою, що потребує системного тлумачення застосовного законодавства, а саме профільного закону та підзаконних актів, що регулюють порядок видачі будівельного паспорта.

Особливою категорією публічно-правових спорів є категорія щодо самочинного будівництва. Складність вирішення подібних спорів в першу чергу полягає в їх міжгалузевому характері, тобто юрисдикції. З однієї сторони, питання врегулювані Цивільним кодексом України, тобто є цивільно-правовими, що захищаються відповідними правовими засобами, оскільки порушується саме право цивільне — право власності чи користування земельною ділянкою чи конкретним об'єктом будівництва. З іншої сторони, — є публічно-правові норми, які регулюють питання знесення самочинного будівництва, а саме ст. 38 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [8]. Відповідно, знесення відбувається за позовом уповноваженого контролюючого органу після проведення перевірки та встановлення порушення публічних приписів. Проблема супроводжується вирішенням додаткових процесуальних питань, а саме, чи можливе ініціювання адміністративного позову про знесення самочинного будівництва без попереднього позову про зобов'язання здійснити перебудову (в порядку ч. ст. 376 ЦК України) [38]; як встановити належного відповідача, коли незрозуміло, хто саме здійснив самочинне будівництво [39]; чи можливе знесення

самочинного будівництва за рішенням органу місцевого самоврядування [40].

В окремих випадках, як-от під час розгляду справи № 807/1314/17 [41] Верховний Суд дійшов висновку про наявність виключної правової проблеми, зауваживши, що одним з ключових питань, яке підлягає вирішенню у межах цього спору, є застосування норми статті 12 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» у поєднанні з приписами статті 19 цього ж Закону щодо можливості розроблення детального плану території поза межами населеного пункту за відсутності схеми планування частини територій України, яка має розроблятися за рішенням Кабінету Міністрів України.

За аналізом правових позицій Верховного Суду, що викладені за результатом розгляду публічно-правових спорів у сфері містобудування, слід звернути увагу, що ця сфера врегульована не лише нормами права в класичному розумінні (які виражені у формі законів чи підзаконних нормативно-правових актів), але й технічними нормами, які набули правової сили та стали техніко-юридичними нормами (зокрема, викладеними у державних будівельних нормах), оскільки сфера будівництва — це в першу чергу є технічна сфера, яка переходячи у правову площину, отримує свій властивий особливий режим правового регулювання.

Так, важливе місце у регулюванні правовідносин у сфері містобудування займають техніко-юридичні норми, предметом регулювання який є взаємодія людини із речами — засобами виробництва, предметами особистого користування, природними об'єктами тощо. Класичним призначенням техніко-юридичних норм є врегулювання заходів щодо забезпечення здоров'я та безпеки людини ... Хоча вказані норми й закріплюють певні обов'язки суб'єктів публічної влади, до компетенції яких належить такий огляд, та є обов'язковими на всій території України, але ступінь їх деталізації виходить за межі адміністративно-правового регулювання [5, с. 92]. В цьому ж сенсі, Ткаченко В., аналізуючи природу технічних (будівельних норм), їх співвідношення з нормами права, доходить вірного висновку про те, що містобудівні та будівельні норми і правила, як акти технічного нормування, містять в основному технічні норми, що являють собою правила поведінки людей з технікою, але через які забезпечується вплив на поведінку суб'єктів будівельного процесу. Ці норми за своєю природою є нормами соціальними, не здатними регулювати відносини в будівництві до моменту, поки їм не буде надана належна правова форма [42].

На практиці ДБН як техніко-юридичні норми підлягають застосуванню судами під час розгляду переважної більшості публічно-правових спорів. В той же час, необхідно зауважити, що ДБН та будь-які інші техніко-юридичні норми не є публічно доступними, відтак суди та інші учасники адміні-

стративного провадження не завжди відстежують чи можуть відстежити їх актуальність. Більше того, їх оцінка, аналіз та використання потребує залучення спеціалістів та експертів у відповідній галузі, а не банального копіювання з одного рішення у інше, таким чином, легалізуючи конкретний зміст норми, що містяться у таких ДБН. Окремо слід звернути увагу, що документи, які містяться не у публічному доступі та потребують залучення спеціалістів, слід розглядати не лише як форму вираження конкретного змісту техніко-юридичних норм, але й у процесуально-правовому розумінні як доказ, що містить обставини, які відносяться до предмету доказування, — обставини технічного характеру. Відтак питання, потребує належного регулювання не лише на рівні матеріально-правового регулювання, а й процесуального.

Стосовно напрямків розвитку містобудівного законодавства слід зауважити, що на першому місці однозначно є кодифікація і ми повністю підтримуємо позицію науковців в цьому сенсі. Тим більше, що практика зарубіжних країн свідчить про кодифікацію будівельного законодавства в межах будівельних кодексів та статутів, як-от у Чехії, ФРН, Австралії, США, Грузії, Норвегії тощо [43]. Окремо слід відзначити зарегульованість містобудівного законодавства. Як правильно зауважують Коваленко Н. В., Лєгеца Ю. О., Ляшко О. Б., метою змін, які проводяться в адміністративно-правовому регулюванні, є спрощення існуючих процедур саме для сприяння розвитку будівельного ринку та покращення інвестиційного середовища [4, с. 113]. Окрім розроблення містобудівного кодексу є ряд інших реформаційних ініціатив, зокрема: законопроекти № 5655 від 11.06.2021, № 5071 від 16.02.2021 та № 7282 від 13.04.2022, яких об'єднує ситуативне, а не комплексне реформування галузі, а також те, що усі згадані законопроекти наразі відійшли на другий план поряд із більш важливими, на думку законотворця, питаннями під час війни. В той же час хаотична забудова продовжується, а недоліки профільного законодавства генерують достатньо велику кількість публічно-правових спорів у сфері містобудування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатом проведеного аналізу встановлено, що сферу будівництва (містобудування) регулює більше тисячі нормативно-правових актів різної юридичної сили, серед яких є кодекси, постанови Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади, державні та галузеві будівельні норми, національні стандарти тощо. Частина нормативно-правового матеріалу прийнята ще за часів Радянського Союзу, частина ґрунтується на нормах, які діяли в той час або прийняті на підставі законодавства РФ, тобто є морально застарілими або бальним копіюванням із чужих правових систем без врахування внутрішньодержавної специфіки.

Наразі відсутній єдиний комплексний нормативно-правовий акт, який би повною мірою регулював цю сферу. Найбільш близьким до цієї мети, є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», але цей закон дублює окремі положення Закону України «Про основи містобудування» і не містить інших фундаментальних положень.

Щодо теоретичних аспектів будівельного чи то містобудівного права (наразі відсутнє єдине поняття, яке було б покликане охоплювати усю сферу), встановлено, що будівельне право як галузь є міжгалузевим явищем, оскільки черпає нормативний матеріал з джерел цивільного, господарського, адміністративного, земельного, екологічного та інших галузей права, тобто будівельне право складається як з будівельного приватного так і з будівельного публічного права. Найбільш доцільно публічне будівельне право, і це науково обґрунтовано, на наш погляд, віднести до особливої частини адміністративного права. Також встановлено, що для адміністративно-правового регулювання відносин у сфері містобудування характерним є імперативний метод правового регулювання, хоча для будівельного права в цілому — змішаний. Додатково, за результатом проведеного аналізу практики Верховного Суду із розгляду публічно-правових спорів у сфері містобудування та архітектурної діяльності, встановлено ряд колізій та прогалин, подолання яких, на наше переконання, можливе лише шляхом розроблення комплексного єдиного уніфікованого нормативно-правового акту — Містобудівного кодексу України, оскільки одночасне існування самодостатніх чи вузько-аспектних законів призводить до помилок та зловживань на рівні побутового правозастосування, генерує судові спори, а також ускладнює формування єдиної правозастосовної практики, провокує «виняткові правові проблеми» під час вирішення таких спорів. В ході проведеного аналізу взято за основу пропозиції окремих науковців щодо структури майбутнього містобудівного кодексу, запропоновано ряд змін. Окремо, окреслено проблематику використання в судовій практиці державних будівельних норм, як техніко-юридичних норм, тлумачення змісту яких потребує залучення спеціалістів, що в свою чергу ускладнює розгляд судових спорів та потребує матеріально- та процесуально-правових змін до законодавства.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити більш детальну увагу на прогалинах нормативно-правового регулювання (як матеріального так і процесуального права) правовідносин, що стали предметом конкретних категорій судових спорів у сфері містобудування, які попередньо необхідно також класифікувати. Це надасть змогу встановити напрямки розвитку законодавства та запропонувати конкретні способи вирішення прогалин чи колізій, які призводять до виникнення судових спорів, з метою запобігання їх в майбутньому.

Література

1. Бондар Г.В. Містобудівне законодавство як набір з різних «хотелок». *URBIS AIR*. 2023. URL: <https://urbisair.com.ua/news/mistobudivne-zakonodavstvo-ia-nabir-z-riznykh-khotielok/> (дата звернення: 20.06.2024).
2. Грат М. Генезис містобудівного законодавства України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 5. С. 106.
3. Стукаленко О.В. Адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2021.
4. Коваленко Н.В., Лебеза Ю.О., Ляшко О.В. Адміністративно-правове регулювання в сфері містобудування : монографія. Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 7–24.
5. Лещинський В.П. До питання визначення предмету адміністративно-правового регулювання у сфері містобудування: історичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. Т. 1, № 41.
6. Про схвалення Концепції Містобудівного кодексу України : Розпорядження КМ України від 18 липня 2007 року № 536-р. *Верховна Рада України*.
7. Проект Містобудівного кодексу України від 18.05.2010 № 6400.
8. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. *Верховна Рада України*.
9. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Містобудівне право у системі юридичних категорій. *Будівельне право: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт.; редкол.: П.М. Куліков (голова) [та ін.]. Київ; Тернопіль : Економічна думка, 2018. Друга наук. практ. конф., Київ, 6 грудня 2018 р. С. 17–22.*
10. Стукаленко О.В. Місце будівельного права в системі права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37(3). С. 25–27.
11. Єрмоленко В.М. Містобудівне право в системі права України. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 4 (10). С. 85–94.
12. Рибак К.О. Щодо правової природи містобудівного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 25. С. 52–54.
13. Халабуденко О.А. Будівельне право: деякі методологічні підходи до сфери правової дійсності, яка формується. *Будівельне право: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт.; редкол.: П.М. Куліков (голова) [та ін.]. Київ-Тернопіль : Економічна думка, 2018. Друга наук. практ. конф., Київ, 6 грудня 2018 року. С. 34–43.*
14. Майданик Р.А. Містобудівне право: цивільно-правові аспекти. *Будівельне право: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць: в 2 ч. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт.; редкол.: П.М. Куліков (голова) [та ін.]. Київ; Тернопіль : Бескиди, 2019. Ч. 1. Третя наук. практ. конф., Київ, 4 грудня 2019 року. С. 6–8.*
15. Неборський Є. Діяльність суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1 (21). С. 83.
16. Бевзенко В.М. Публічне будівельне право України: від доктрини до практичного втілення через європейський досвід. *Право України*. 2023. № 2.
17. Бевзенко В., Сусак М. Публічне будівельне право України. *ВД «Дакор»*. 2024.
18. Про основи містобудування : Закон України від 16 листопада 1992 року № 2780-XII. *Верховна Рада України*.
19. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України*.
20. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Верховна Рада України*.
21. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Верховна Рада України*.
22. Про землеустрій : Закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV. *Верховна Рада України*.
23. Ухвала Верховного Суду від 20 грудня 2018 року, судова справа № 826/8743/15.
24. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : Закон України від 14 жовтня 1994 року № 208/94-ВР. *Верховна Рада України*.
25. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *ВР УРСР*.
26. Про затвердження Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : Постанова КМ України від 6 квітня 1995 р. № 244. *Верховна Рада України*.
27. Лук'янець Д. Адміністративна відповідальність у сфері містобудівної діяльності: прогрес чи деградація? *Право України*. 2023. № 2. С. 54.
28. Бевзенко В.М. Вступ до актуальної теми. *Право України*. 2023. № 2. С. 14.
29. Смокович М. Концепція належного застосування законодавчих норм у сфері містобудівної діяльності крізь призму правових позицій Верховного Суду. *Право України*. 2023. № 2. С. 67–68.
30. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері містобудування та архітектурної діяльності від 01.02.2023. *Верховний Суд України: вебсайт*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KAS_mistobuduv_1.pdf (дата звернення: 20.06.2024).
31. Постанова Верховного Суду від 26 січня 2021 року, судова справа № 826/10130/18.

32. Постанова Верховного Суду від 28 квітня 2021 року, судова справа № 804/2423/16.
33. Постанова Верховного Суду від 09 червня 2021, судова справа № 826/6188/18.
34. Перелигіна Р. В., Дацьків А. І. Аналіз судової практики із розгляду спорів, пов'язаних із виконанням робіт з реконструкції. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 198–204.
35. Дацьків А. І. Аналіз судової практики оскарження рішень, дій та бездіяльності органів державної влади щодо видачі містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 56–65.
36. Постанова Верховного Суду від 16 червня 2021 року, судова справа № 2340/3189/18.
37. Постанова Верховного Суду від 19 серпня 2021 року, судова справа № 823/994/18.
38. Постанова Верховного Суду від 29 січня 2020 року, судова справа № 822/2149/18.
39. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2022 року, судова справа № 826/7203/17.
40. Постанова Верховного Суду від 03 березня 2021, судова справа № 501/112/14-а.
41. Постанова Верховного Суду 14 лютого 2024 року, судова справа № 807/1314/17.
42. Ткаченко В. Співвідношення будівельних та правових норм у будівництві в контексті настання відповідальності за їх порушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 40–44.
43. Гаран О. В. Меседж щодо кодифікації законодавства у сфері містобудування. *Будівельне право: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт.; редкол.: П. М. Куліков (голова) [та ін.]. Київ; Тернопіль : Економічна думка, 2018. Друга наук. практ. конф., Київ, 6 грудня 2018 р. С. 12–16.*

References

1. Bondar H. V. (2023). Mistobudivne zakonodavstvo yak nabir z riznykh “khotielok”. *URBIS AIR*. URL: <https://urbisair.com.ua/news/mistobudivne-zakonodavstvo-ia-k-nabir-z-riznykh-khotielok/> [in Ukrainian].
2. Hrat M. (2019). Henezys mistobudivnoho zakonodavstva Ukrainy. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 5. pp. 106 [in Ukrainian].
3. Stukalenko O. V. (2021). Administratyvno-pravove zabezpechennia budivelnoi haluzi: monohrafiia. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Kovalenko N. V., Leheza Yu. O., Liashko O. B. (2017). Administratyvno-pravove rehuliuвання v sferi mistobuduvannia: monohrafiia. Vydavnychiy dim “Helvetyka”. pp. 7–24 [in Ukrainian].
5. Leshchynskyi V. P. (2019). Do pytannia vyznachennia predmetu administratyvno-pravovoho rehuliuвання u sferi mistobuduvannia: istorychnyi aspekt. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. T. 1, № 41 [in Ukrainian].
6. Pro skhvalennia Kontseptsii Mistobudivnoho kodeksu Ukrainy: Rozporiadzhennia KM Ukrainy vid 18 lypnia 2007 roku № 536-r. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].
7. Proekt Mistobudivnoho kodeksu Ukrainy vid 18.05.2010 № 6400 [in Ukrainian].
8. Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2011 roku № 3038-VI. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].
9. Kharytonov Ye. O., Kharytonova O. I. (2018). Mistobudivne pravo u systemi yurydychnykh katehorii. *Budivelne pravo: problemy teorii i praktyky: zb. nauk. prats / Kyiv. nats. un-t bud-va i arkhit.; redkol.: P. M. Kulikov (holova) [ta in.]. Kyiv; Ternopil: Ekonomichna dumka, 2018. Druha nauk. prakt. konf. pp. 17–22 [in Ukrainian].*
10. Stukalenko O. V. (2016). Mistse budivelnoho prava v systemi prava. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 37(3). pp. 25–27 [in Ukrainian].
11. Iermolenko V. M. (2019). Mistobudivne pravo v systemi prava Ukrainy. *Pravo. Liudyna. Dovkillia*. № 4 (10). pp. 85–94 [in Ukrainian].
12. Rybak K. O. (2017). Shchodo pravovoi pryrody mistobudivnoho prava. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. № 25. pp. 52–54 [in Ukrainian].
13. Khalabudenko O. A. (2018). Budivelne pravo: deiaki metodolohichni pidkhody do sfery pravovoi diisnosti, yaka formuietsia. *Budivelne pravo: problemy teorii i praktyky: zb. nauk. prats / Kyiv. nats. un-t bud-va i arkhit.; redkol.: P. M. Kulikov (holova) [ta in.]. Kyiv-Ternopil: Ekonomichna dumka, 2018. Druha nauk. prakt. konf. pp. 34–43 [in Ukrainian].*
14. Maidanyk R. A. (2019). Mistobudivne pravo: tsyvilno-pravovi aspekty. *Budivelne pravo: problemy teorii i praktyky: zb. nauk. prats: v 2 ch. / Kyiv. nats. un-t bud-va i arkhit.; redkol.: P. M. Kulikov (holova) [ta in.]. Kyiv; Ternopil: Beskydy, 2019. Ch.1. Tretia nauk. prakt. konf. pp. 6–8 [in Ukrainian].*
15. Neborskyi Ye. (2020). Diialnist subiektiv administratyvno-pravovykh vidnosyn u sferi mistobuduvannia. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 1 (21). pp. 83 [in Ukrainian].
16. Bevzenko V. M. (2023). Publichne budivelne pravo Ukrainy: vid doktryny do praktychnoho vtilennia cherez yevropeyskyi dosvid. *Pravo Ukrainy*. № 2 [in Ukrainian].
17. Bevzenko V., Susak M. (2024). Publichne budivelne pravo Ukrainy. VD “Dakor” [in Ukrainian].
18. Pro osnovy mistobuduvannia: Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 1992 roku № 2780-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].

19. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].
20. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].
21. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 roku № 2768-III. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].
22. Pro zemleustrii: Zakon Ukrainy vid 22 travnia 2003 roku № 858-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].
23. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 20 hrudnia 2018 roku, sudova sprava № 826/8743/15 [in Ukrainian].
24. Pro vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 1994 roku № 208/94-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].
25. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon vid 7 hrudnia 1984 roku № 8073-X. *VR URSR* [in Ukrainian].
26. Pro zatverdzhennia Poriadku nakladennia shtrafiv za pravoporushennia u sferi mistobudivnoi diialnosti: Postanova KM Ukrainy vid 6 kvitnia 1995 r. № 244. *Verkhovna Rada Ukrainy* [in Ukrainian].
27. Lukianets D. (2023). Administratyvna vidpovidalnist u sferi mistobudivnoi diialnosti: prohres chy dehradatsiia? *Pravo Ukrainy*. № 2. pp. 54 [in Ukrainian].
28. Bevzenko V.M. (2023). Vstup do aktualnoi temy. *Pravo Ukrainy*. № 2. pp. 14 [in Ukrainian].
29. Smokovych M. (2023). Kontseptsiiia nalezhnoho zastosuvannia zakonodavchych norm u sferi mistobudivnoi diialnosti kriz pryzmu pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu. *Pravo Ukrainy*. № 2. pp. 67–68 [in Ukrainian].
30. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho administratyvnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u sporakh, shcho vynykaiut u sferi mistobuduvannia ta arkhitekturnoi diialnosti vid 01.02.2023. *Verkhovnyi Sud Ukrainy: vebseit*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KAS_mistobuduv_1.pdf [in Ukrainian].
31. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 26 sichnia 2021 roku, sudova sprava № 826/10130/18 [in Ukrainian].
32. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 28 kvitnia 2021 roku, sudova sprava № 804/2423/16 [in Ukrainian].
33. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 09 chervnia 2021, sudova sprava № 826/6188/18 [in Ukrainian].
34. Perelyhina R. V., Datskiv A. I. (2023). Analiz sudovoi praktyky iz rozghliadu sporiv, poviazanykh iz vykonanniam robot z rekonstruktsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. pp. 198–204 [in Ukrainian].
35. Datskiv A. I. (2022). Analiz sudovoi praktyky oskarzhennia rishen, dii ta bezdiialnosti orhaniv derzhavnoi vlady shchodo vydachi mistobudivnykh umov ta obmezhen zabudovy zemelnoi dilianky. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2–4. pp. 56–65 [in Ukrainian].
36. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 16 chervnia 2021 roku, sudova sprava № 2340/3189/18 [in Ukrainian].
37. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 19 serpnia 2021 roku, sudova sprava № 823/994/18 [in Ukrainian].
38. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 29 sichnia 2020 roku, sudova sprava № 822/2149/18 [in Ukrainian].
39. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 14 liutoho 2022 roku, sudova sprava № 826/7203/17 [in Ukrainian].
40. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 03 bereznia 2021, sudova sprava № 501/112/14-a [in Ukrainian].
41. Postanova Verkhovnoho Sudu 14 liutoho 2024 roku, sudova sprava № 807/1314/17 [in Ukrainian].
42. Tkachenko V. (2018). Spivvidnoshennia budivelnykh ta pravovykh norm u budivnytstvi v konteksti nastannia vidpovidalnosti za yikh porushennia. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9. S. 40–44 [in Ukrainian].
43. Haran O. V. (2018). Mesedzh shchodo kodyfikatsii zakonodavstva u sferi mistobuduvannia. *Budivelne pravo: problemy teorii i praktyky: zb. nauk. prats / Kyiv. nats. un-t bud-va i arkhit.; redkol.: P.M. Kulikov (holova) [ta in.]. Kyiv; Ternopil: Ekonomichna dumka, 2018. Druha nauk. prakt. konf. pp. 12–16 [in Ukrainian].*

УДК 342.92

Макарова Тетяна Петрівна

*аспірант кафедри публічного та приватного права
Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського;
адвокат*

Національна асоціація адвокатів України

Makarova Tetiana

*PhD Student of the
V.I. Vernadsky Taurida National University;
Lawyer*

National Association of Lawyers of Ukraine

ORCID: 0000-0002-2311-8939

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9971

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CURRENT ISSUES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PENSION SECURITY OF PERSONS DISCHARGED FROM MILITARY SERVICE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Анотація. Вступ. В статті досліджуються актуальні питання адміністративно-правового регулювання пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, в умовах воєнного стану в Україні. Здійснюється аналіз актів законодавства України, які регулюють адміністративно-правові відносини у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, зокрема призначення та перерахунку пенсій. Розкривається організаційно-правовий механізм забезпечення та виконання Україною своїх зобов'язань щодо конституційних прав на пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, а також шляхи його вдосконалення. Розглядаються проблемні питання, які виникають у осіб, звільнених з військової служби, при зверненні до уповноважених органів щодо видачі довідок, які підтверджують право на пенсію та перерахунок пенсій. Також аналізуються проблеми при зверненні таких осіб до органів Пенсійного фонду України з заявами про призначення та/або перерахунок пенсій. Здійснюється вивчення причин виникнення проблем у осіб, звільнених з військової служби, щодо призначення та/або перерахунку пенсій, при умові наявності великої кількості нормативних документів, які приймаються державою для регулювання цих питань. Актуальність дослідження полягає в необхідності врегулювання національного законодавства у сфері реалізації конституційних прав на пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, в умовах воєнного стану в Україні.

На даний час більше 1 мільйона громадян України із зброєю в руках захищають свою державу і кожного дня їх кількість збільшується. Тому, недостатнє врегулювання питань пенсійного законодавства у майбутньому призведе до численних порушень прав військовослужбовців, які звільняються із служби та мають право на пенсію (за віком, в зв'язку з інвалідністю) та членів їх сімей (пенсія по втраті годувальника). Необхідність відновлення порушених прав призведе до масових звернень до адміністративних судів. В результаті, значне навантаження судової системи, може ускладнити та затягнути процес захисту прав і законних інтересів вказаних осіб.

В статті підкреслюється необхідність здійснення комплексних наукових досліджень у сфері адміністративно-правового регулювання соціального захисту, включаючи пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби. Наукові напрацювання в цьому напрямку сприятимуть розробці ефективних механізмів реалізації адміністративно-правових норм в сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, що підвищить рівень їх соціального захисту.

Мета. Метою дослідження є розкриття особливостей пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, в умовах воєнного стану задля створення сучасного адміністративно-правового регулювання забезпечення соціальних

прав та гарантій військовослужбовців тому числі в сфері пенсійного забезпечення, пошук шляхів запровадження справедливого та прозорого адміністративно-правового механізму захисту соціальних прав військовослужбовців в сфері пенсійних відносин в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правове забезпечення щодо регулювання пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби; праці вітчизняних авторів, що провадять науково-практичні дослідження в галузі соціального забезпечення військовослужбовців та пенсійного забезпечення.

При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію із зазначених джерел та нормативно-правових актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, які знайшли своє відображення у викладеному матеріалі. Зазначені методи використовувалися при роботі з національними нормативно-правовими актами України та судовою практикою, які регулюють питання пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби.

Результати. У науковій статті розкрито актуальні питання адміністративно-правового захисту соціальних прав військовослужбовців в сфері пенсійного забезпечення. Розглянуті проблемні питання, які виникають у осіб, звільнених з військової служби, при зверненні до уповноважених органів щодо видачі довідок, які підтверджують право на пенсію та перерахунок пенсій. Проаналізовані зміни до законодавства в сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Здійснено вивчення судової практики в сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців. Запропоновані шляхи для подолання деяких проблемних питань, які будуть сприяти вибудовуванню зрозумілого та справедливого механізму пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, в умовах воєнного стану.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на адміністративно-правовому механізмі діджиталізації Електронного кабінету військовослужбовця та його поєднання з Електронним кабінетом ветерана, а також зв'язку із системою «Дія», організації взаємодії між військовими і державними органами задля створення умов для вдосконалення та осучаснення гарантій держави щодо соціального захисту прав військовослужбовців та їх пенсійного забезпечення. Це надасть можливості пошуку дієвих шляхів для створення справедливого, простого та зрозумілого адміністративно-правового механізму призначення та виплати пенсій особам, звільненим з військової служби.

Ключові слова: адміністративне право, соціальний захист військовослужбовців, пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, призначення та перерахунок пенсій.

Summary. Introduction. This article examines pressing issues related to the administrative and legal regulation of pension provision for individuals discharged from military service under martial law conditions in Ukraine. The analysis encompasses Ukrainian legislation governing administrative and legal relations in the pension provision sector for individuals discharged from military service, including the appointment and recalculation of pensions. The organizational and legal mechanism ensuring Ukraine's fulfillment of its obligations concerning the constitutional rights to pension provision for individuals discharged from military service, as well as ways to improve this mechanism, are elucidated.

Problematic issues faced by individuals discharged from military service when addressing authorized bodies for certificates confirming the right to a pension and its recalculation are also discussed. Additionally, the article analyzes the challenges encountered by such individuals when submitting applications for pension appointment and/or recalculation to the Pension Fund of Ukraine. The causes of these problems are studied, considering the extensive array of regulatory documents enacted by the state to govern these matters. The relevance of this research lies in the necessity to regulate national legislation concerning the implementation of constitutional rights to pension provision for individuals discharged from military service under martial law conditions in Ukraine.

Currently, over 1 million Ukrainian citizens are defending their state with arms, and this number is increasing daily. Therefore, insufficient regulation of pension legislation issues will lead to numerous violations of the rights of military personnel discharged from service who are entitled to a pension (due to age or disability) and their family members (survivor's pension). The need to restore violated rights will result in mass appeals to administrative courts, significantly burdening the judicial system and potentially complicating and prolonging the process of protecting the rights and legitimate interests of these individuals.

The article emphasizes the necessity for comprehensive scientific research in the field of administrative and legal regulation of social protection, including the pension provision of individuals discharged from military service. Scientific developments in this direction will contribute to the development of effective mechanisms for implementing administrative and legal norms in the field of pension provision for military personnel and their family members, enhancing their social protection.

Goal. The purpose of the study is to reveal the features of the pension provision of persons released from military service under martial law in order to create a modern administrative and legal regulation of social rights and guarantees of military personnel, including in the field of pension provision, to find ways to introduce a fair and transparent administrative and legal mechanism for the protection of social rights military personnel in the field of pension relations under martial law.

Materials and methods. The materials of the research are: regulatory and legal support for the regulation of pension provision for persons released from military service; works of domestic authors conducting scientific and practical research in the field of social security of military personnel and pension security.

When conducting the research, general scientific methods of analysis, synthesis and formal legal method were used. The use of the specified methodological tools made it possible to analyze and isolate information from the specified sources and legal

acts, to clarify the content of the legal norms of these acts and to obtain new knowledge, which was reflected in the presented material. The specified methods were used when working with national normative legal acts of Ukraine and judicial practice, which regulate the issue of pension provision for persons released from military service.

The results. The scientific article discloses topical issues of administrative and legal protection of the social rights of military personnel in the field of pension provision. Considered problematic issues that arise for persons released from military service when applying to authorized bodies for the issuance of certificates confirming the right to a pension and recalculation of pensions. Analyzed changes to legislation in the field of pension provision of military personnel under martial law. The study of judicial practice in the field of pension provision of military personnel was carried out. Proposed ways to overcome some problematic issues that will contribute to building a clear and fair pension mechanism for persons released from military service under martial law.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the administrative and legal mechanism of digitalization of the Electronic Cabinet of a serviceman and its combination with the Electronic Cabinet of a veteran, as well as the connection with the «DIYA» system, the organization of interaction between military and state bodies in order to create conditions for improving and modernizing guarantees of the state regarding the social protection of the rights of military personnel and their pension provision. This will provide opportunities to find effective ways to create a fair, simple and understandable administrative and legal mechanism for the appointment and payment of pensions to persons released from military service.

Key words: administrative law, social protection of military personnel, pension provision of persons released from military service, appointment and recalculation of pensions.

Постановка проблеми. Стаття 3 Конституції України, гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Частина 3 статті 46 Конституції України закріплює право кожної людини похилого віку на справедливу і задовільну винагороду, соціальний захист, — яка є основним джерелом існування для них самих та їхніх сімей. Процес становлення України як демократичної держави, заснованої на принципах правової рівності, справедливості, соціальної захищеності, гласності та публічності, вимагає створення і забезпечення реалізації відповідного нормативно-правового регулювання також і в одній із складових соціального забезпечення — сфері пенсійних відносин. Головною вимогою для належного функціонування правової держави є введення чітких, рівних умов взаємодії органів державної влади та всіх членів суспільства.

Адміністративно-правова реформа в Україні визначає, що одним із фундаментальних принципів сучасної демократичної країни є орієнтація на забезпечення повноцінної реалізації прав і свобод особистості та рівності перед законом. Тому, держава має виходити з першочерговості розробки, впровадження і дотримання умов реалізації людиноцентристського підходу, бути сервісом, спрямованим на реалізацію публічного інтересу та надання відповідних послуг, в тому числі і в сфері пенсійних відносин. Водночас громадяни як користувачі державного сервісу та джерело забезпечення контролю над діяльністю владних структур мають володіти навичками ефективної взаємодії з органами публічної влади [2].

Гарантії держави щодо реалізації обов'язків та прав, як один з елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах здійснення реформування Збройних Сил України та їх функціонування є запорукою стабільності, захищеності, забезпеченості та гарантованості адміністративно-

правового статусу військовослужбовців і потребують оновлення (осучаснення) та належного законодавчого закріплення, запровадження дієвого адміністративно-правового механізму регулювання.

Важливим напрямком державної політики, який має стати центром уваги в період війни і після її закінчення, — це соціальне забезпечення військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей, а також підвищення статусу військовослужбовців у державі. Існуюча система соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей потребує докорінної реорганізації. В Україні необхідно створити чітку, просту, зрозумілу та дієву систему гарантій соціального забезпечення військовослужбовців, в тому числі, в сфері пенсійного забезпечення, забезпечити їх дотримання та виконання з боку держави, що буде стимулювати громадян до військової служби. На даний час в нашій державі немає більш важливого завдання, ніж захист України, що свідчить про актуальність створення механізму належного захисту прав військовослужбовців. Оскільки саме вони боронять Україну, її суверенітет і цілісність, та своєю мужньою боротьбою здійснюють ефективний захист Української держави та Українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженнями проблематики нормативно-правового регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, займалися відомі представники української науки, які зробили внесок у розвиток національної правової доктрини. Аналіз наукових праць таких теоретиків права та вчених, які досліджують теоретико-методологічні проблеми взаємодії громадянського суспільства і держави, розвиток їх відносин в сучасний період демократичної модернізації України, взаємодію в захисті прав і свобод людини і громадянина, в процесі здійснення державної влади та місцевого самоврядування, зокрема Оніщенко Н. М. [3], Скрипнюк О. В., Шемшученко Ю. С. [4], Кучук А. М. [5], Сущенко В. М.

[6], адміністративного та військового права Коротатнік І. М. [7], Петкова С. В. [8], Шопіної І. М. [9] надав можливість встановлення загальнотеоретичних положень адміністративної галузі юридичної науки. Теоретично-правові думки таких вчених як Копотун І. М. [10], Армаш Н. О. [2], Попков Б. О. [11], Джус О. А. [12], Микитюк М. А. [13], Журавльов Д. В. [14], Герасименко О. В. [15] стали основою для здійснення подальшого наукового пошуку, оскільки відносини, які виникають у сфері адміністративно-правового забезпечення державою соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей, є предметом регулювання адміністративного права.

На сьогодні, у сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців чимало питань все ще залишаються недостатньо вивченими і такими, що не отримали належного наукового обґрунтування. Можливо, це пов'язано з динамічністю регулювання відносин у цій сфері, внесенням змін до чинного законодавства, що стосуються пенсійного забезпечення військовослужбовців.

Метою статті є аналіз положень національного законодавства щодо порядку призначення, виплати та перерахунку пенсій особам, які звільнені з військової служби, та внесення теоретично обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення в умовах адміністративно-правової реформи в Україні та повномасштабної збройної агресії проти нашої держави.

Матеріали і методи. При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію із зазначених джерел та нормативно-правових актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, які знайшли своє відображення у викладеному матеріалі. Зазначені методи використовувалися при роботі з національними нормативно-правовими актами України та судовою практикою, які регулюють питання захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в сфері пенсійних відносин.

Реалізація поставленої мети вимагає виконання наступних дослідницьких завдань: надання характеристики поняттю та видам пенсійного забезпечення та його значенню і ролі в системі соціального захисту військовослужбовців, аналіз умов призначення і виплати, перерахунку пенсій особам, які звільнені з військової служби, визначення проблемних питань при призначенні, виплати та перерахунку пенсій та пошук шляхів для їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей відповідно до Конституції України визначені в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [16]. Цим Законом встановлена система їх соціального та правового захисту, зазначе-

ні гарантії військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах, умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулювання відносин у цій галузі.

Соціальний захист військовослужбовців передбачає їх право на пенсійне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

В Україні, основними законодавчими актами, які регулюють адміністративно-правові відносини в сфері пенсійного забезпечення громадян, є Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-ХІІ (далі по тексті — Закон № 1788) [17] та Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-ІV (далі по тексті — Закон № 1058) [18]. Цими законами визначені загальні умови, порядок нарахування, виплати, розміри та види пенсій.

Одночасно, здійснення конституційного права на пенсійне забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі, з урахуванням особливостей умов їх службової діяльності, характеру, складності і значення виконуваних функцій, ступеня відповідальності, регулюється спеціальним Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262 (далі по тексті — Закон № 2262) [19].

Спеціальний Закон № 2262 визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Службі судової охорони, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України, та деяких інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом.

Вказаним Законом, держава гарантує гідне пенсійне забезпечення осіб, які звільнені з військової служби, та мають право на пенсію, шляхом встановлення їм пенсій не нижче прожиткового мінімуму, визначеного законом, перерахунок призначених пенсій у зв'язку із збільшенням рівня грошового забезпечення, надання передбачених законодавством державних соціальних гарантій, а також впровадження на державному рівні заходів, спрямованих на їх соціальний захист.

Діюче законодавство України передбачає три види пенсій для осіб, які звільнені з військової служби, а саме: довічна пенсія за вислугу років, пенсія по інвалідності та пенсія в разі втрати годувальника.

Стаття 63 Закону № 2262 встановлює право на перерахунок раніше призначених пенсій військовослужбовцям та членам їх сімей. Такий перерахунок здійснюється на підставі документів, які наявні

у пенсійній справі, а також додатковими документами, які подають пенсіонери на час перерахунку. Перерахунок здійснюється з урахуванням всіх видів грошового забезпечення, в тому числі щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, встановлених законодавством.

З моменту оголошення в Україні військового стану, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України були внесені зміни до деяких законів, які регулюють сферу пенсійного забезпечення осіб, які беруть участь у відсічі збройній агресії Російської Федерації. В даній роботі наводяться основні з таких змін:

Закон України «Про внесення зміни до статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [20] щодо оптимізації заробітної плати при обчисленні пенсії за періоди страхового стажу під час воєнного стану», спрямований на запобігання зниженню коефіцієнту заробітної плати під час обчислення пенсій фізичним особам за місяці часткового зменшення доходу на період дії воєнного стану.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій» внесено зміни до законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» і «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [21]. Відповідно до цих змін осіб, які входять до складу добровольчих формувань територіальних громад внесено до переліку ветеранів, а також, у разі загибелі таких осіб, під час виконання завдань, необхідних для забезпечення оборони України, членам їхніх сімей надано право на підвищення пенсійного забезпечення. Крім того, цим добровольцям надано право на призначення дострокової пенсії за віком після досягнення чоловіками 55 років, жінками — 50 років та, за наявності страхового стажу, не менше ніж 25 років у чоловіків і не менше за 20 років у жінок.

Зміни, пов'язані з наданням Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» добровольцям Сил територіальної оборони Збройних Сил України статусу ветеранів війни, а також визначенням статусу сім'ї загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України. Це забезпечило реалізацію права членів сімей загиблих військовослужбовців, у тому числі добровольців, на належне пенсійне забезпечення [22]

Закон України «Про внесення змін до статті 10–1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 17.08.2022 № 2490-IX щодо рівних можливостей матері й батька, які є військовослужбовцями, на догляд за дитиною в особливий період» [23], спрямований на забезпечення рівних прав військовослужбовців —

матері та батька на догляд за дитиною, поєднання військової служби із сімейними обов'язками та створення передумов для посилення ролі батька у процесі виховання дітей та розвитку відповідального батьківства в Україні.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності» [24], розширює напрямів волонтерської діяльності, визначає розмір та порядок виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва) на волонтерів, що здійснюють діяльність з протидії збройній агресії Російської Федерації на всій території України та окремих її місцевостях (урахуванням умов правового режиму воєнного стану);

З аналізу відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень простежується тенденція зростання кількості справ з приводу оскарження особами, які звільнені з військової служби, рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання соціальних та пенсійних виплат. Такі справи становлять одну з найбільш численних за кількістю категорій адміністративних справ у структурі навантаження адміністративних судів [25].

Тенденція до зростання обумовлюється недовисконалістю діючого законодавства та збільшенням кількості військовослужбовців, які мають право на пенсійне забезпечення, а в наступні роки кількість справ даної категорії буде зростати.

Доцільно навести декілька прикладів найбільш проблемних питань пенсійного забезпечення військовослужбовців, які вирішувалися останніми роками Верховним Судом, оскільки судова практика є джерелом права та допомагає вирішувати неврегульовані нормативно-правовими актами питання.

Верховний Суд у справі про право на виплату пенсії з урахуванням 100% виплати її підвищення з 01.01.2018, зробив висновок про те, що з огляду на визначені в частині третій статті 7 КАС України загальних засад пріоритетності законів над підзаконними актами оскаржувані пункти 1, 2 Постанови Кабінету Міністрів України № 103 та зміни до пункту 5 і додатка 2 По рядку № 45 є протиправними й такими, що не відповідають правовим актам вищої юридичної сили [26].

Отже, особа, якій здійснено перерахунок пенсії з 01.01.2018 на підставі Закону № 2262-XII, має право отримувати таку пенсію з урахуванням 100% виплати підвищення пенсії саме з 01.01.2018, а не з моменту набрання 05.03.2019 законної сили рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 12.12.2018 у справі № 826/3858/18 та до набрання чинності Постановою Кабінету Міністрів України № 804. Застосуванню підлягають норми Закону № 2262-XII з урахуванням Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2016 № 7-рп/2016 [27].

Верховний Суд зробив висновок про те, що відсоткове співвідношення, встановлене статтею 13 Закону № 2262-ХІІ, уже призначеної пенсії до складових грошового забезпечення (окладу) є сталим, оскільки визначається на день призначення пенсії, а не перерахунку раніше призначених, так і з огляду на те, що законодавчо діє принцип незворотності нормативно-правових актів у часі в силу прямих приписів статті 58 Конституції України [28].

Держава гарантує належне пенсійне забезпечення осіб, які отримують пенсію відповідно до Закону № 2262-ХІІ, зокрема право на перерахунок розміру пенсії у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців на умовах, у порядку та розмірах, передбачених Кабінетом Міністрів України. У разі, якщо внаслідок перерахунку пенсій, розміри пенсій є нижчими, то зберігаються розміри раніше призначених пенсій. Така гарантія держави направлена на збільшення розміру виплачуваної пенсії та полягає в забезпеченні конституційного права на соціальний захист, зокрема щодо недопущення зменшення розміру пенсії у випадку її перерахунку.

Слід зазначити, що за останні десять років матеріальне забезпечення військовослужбовців суттєво виросло. На даний час, саме з грошового забезпечення діючих військовослужбовців розраховуються розміри пенсій та здійснюються перерахунки раніше призначених пенсій.

Великою Палатою Верховного Суду у зразковій справі [29] про обов'язок військового комісаріату надавати пенсійному органу довідку про розмір грошового забезпечення військовослужбовця Верховний Суд вказав, що виходячи із системного аналізу положень пунктів 1–4 Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.02.2008 № 45 вбачається, що законодавцем встановлена така послідовність дій: уповноважений орган повідомляє Пенсійний фонд України про наявність рішення Кабінету Міністрів України про зміну розміру грошового забезпечення; Пенсійний фонд України повідомляє відповідні структурні підрозділи Пенсійного фонду про підстави проведення перерахунку пенсій та необхідність підготовки списків осіб, пенсії яких підлягають перерахунку Головним управлінням Пенсійного фонду України; Головні управління Пенсійного фонду України складають відповідні списки та передають їх органам, які уповноважені видавати довідки (у спірному випадку військомату) про розмір грошового забезпечення для перерахунку пенсій, які готують відповідні довідки. Довідки видаються державним органом, з якого особи були звільнені зі служби, якщо інше не передбачено цим Порядком.

Органи Пенсійного Фонду України не наділені повноваженнями самостійно визначати розмір пенсії,

а здійснюють її нарахування на підставі наданих їм іншими органами довідок про розмір грошового забезпечення, і розмір пенсій них виплат залежить від розміру складових грошового забезпечення, зазначених у таких довідках. Без наявності довідки про розмір грошового забезпечення пенсійний орган не може зробити перерахунок раніше призначених пенсій [30].

Про умови для виникнення права на дострокове призначення пенсії за віком особі зі статусом учасника бойових дій Верховний Суд зазначив, що правом на дострокове призначення пенсії за віком за визначених умов наділені не всі особи зі статусом учасника бойових дій, а тільки ті особи, які є військовослужбовцями, резервістами чи військовозобов'язаними, або особами, які у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення [31].

За висновком Верховного Суду, документом, що посвідчує спеціальний статус особи для призначення пенсії [32] зі зниженням пенсійного віку як учаснику бойових дій є: посвідчення учасника бойових дій; або довідка про період (періоди) участі у бойових діях або в антитерористичній операції в районах її проведення.

Висновок. Велика кількість нормативних актів різної юридичної сили, внесення у них численних змін, невідповідність положень деяких цих нормативних актів Конституції України, неузгодженість дій державних органів, необізнаність чи недотримання ними сучасної судової практики, як джерела права, юридична необізнаність осіб, які звертаються за призначенням пенсії або її перерахунку, ускладнює застосування діючого законодавства у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та призводить до чисельних порушень прав таких осіб.

Використання правових позицій Верховного Суду у питаннях пенсійного забезпечення військовослужбовців в правозастосуванні дає змогу раціоналізувати та оптимізувати правову політику в сфері соціального захисту ветеранів, військових, інвалідів війни, членів сім'ї загиблих як найважливішої складової соціальної держави, створити правове поле для забезпечення умов формування якісно нового адміністративно-правового механізму захисту соціальних прав вказаних категорій громадян в Україні.

Наведене вказує на доцільність здійснення подальшої наукової роботи щодо оновлення та систематизації пенсійного законодавства напрямку шляхом його кодифікації. Ухвалення кодифікованого акту сприятиме ефективності реалізації адміністративно-правовому регулюванню в сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, в усіх формах: додержання, використання, виконання, застосування.

Державне управління, зокрема, в сфері соціального забезпечення, в тому числі, пенсійного, має характеризуватися реалізацією адміністративних процедур шляхом відкритої публічної діяльності, застосуванням зрозумілих правових інструментів демократичного врядування, упорядкування суспільної діяльності та надання адміністративних послуг громадянам, як засобу реалізації їх прав та свобод.

Норми, сформовані у надрах адміністративного права в часи найбільшого розвитку державоцентриського підходу, сьогодні відіграють роль синер-

гуючого каталізатора формалізації правових норм у різних соціально-економічних сферах. Поява нової системи українського права з поділом відповідно до сфер використання, як науки, сфер законодавства та практичної правореалізуючої діяльності наразі цілком відповідає сучасним реаліям [2].

Наведені проблемні питання у цій роботі в умовах воєнного стану набувають особливої актуальності та значення, оскільки держава зобов'язана докласти всіх можливих зусиль для належного та справедливого соціального захисту військовослужбовців та їх пенсійного забезпечення.

Література

1. Конституція України : Закон України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
2. Адміністративно-правова реформа в Україні : навчальний посібник / Армаш Н. О. та ін.; за заг. ред. Петкова С. В. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.
3. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / за ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2008. 320 с.
4. Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина перша). *Публічне право*. 2015. № 3. С. 12–19.
5. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
6. Сущенко В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НаУКМ А. Юридичні науки*. 2012. Том 129. С. 28–31.
7. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / І. М. Коропатнік та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 442 с.
8. Військове право: підручник / І. М. Шопіна, та ін.; за ред. І. М. Коропатнік, Київ : Алерта, 2019. 648 с.
9. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Загальне пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану / Укл.: І. М. Копотун, Київ : ВД «Професіонал», 2023. 692 с.
10. Адміністративна діяльність органів публічної влади. Сучасний стан та перспективи розвитку / С. В. Петков та ін. Київ : КНТ, 2019. 207 с.
11. Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія / За заг. ред. Б. О. Попков. Київ : Видавництво «Ліра-К», 2023. 272 с.
12. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарти НАТО) / укл. О. А. Джус та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 594 с.
13. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / укл. І. М. Копотун та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 442 с.
14. Мобілізація і мобілізаційна підготовка в Україні 2022: Основне законодавство, коментарі та роз'яснення, правові позиції Верховного суду / упоряд. С. В. Петков та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 330 с.
15. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки : методичний посібник / О. В. Герасименко та ін. Київ : НДЦГПЗС України, 2023. 130 с.
16. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
17. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/conv#n80> (дата звернення: 05.04.2024).
18. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-ІV. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 05.05.2024).

19. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12/conv#n360> (дата звернення: 05.04.2024).

20. Про внесення зміни до статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо оптимізації заробітної плати при обчисленні пенсії за періоди страхового стажу під час воєнного стану : Закон України від 15.08.2022 № 2506-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2506-20#Text> (дата звернення: 05.04.2024).

21. Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій : Закон України від 15.03.2022 № 2121-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text> (дата звернення: 05.04.2024).

22. Суддя ВС Бучик розповіла про захист пенсійних та соціальних прав під час війни. *Юридичний факт*. 2022. URL: <https://www.yurfact.com.ua/fakty/suddia-vs-buchyk-rozpovila-pro-zakhyst-pensiinykh-ta-sotsialnykh-prav-pid-chas-viiny> (дата звернення: 05.04.2024).

23. Про внесення змін до статті 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо рівних можливостей матері й батька, які є військовослужбовцями, на догляд за дитиною в особливий період : Закон України від 17.08.2022 № 2490-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2490-IX#Text> (дата звернення: 05.04.2024).

24. Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності : Закон України від 15.08.2022 № 2519-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-20#Text> (дата звернення: 05.04.2024).

25. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с. С. 200.

26. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 14.11.2022 у справі № 1140/3454/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107291156> (дата звернення: 05.04.2024).

27. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 16.12.2021 у справі № 400/2085/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101955097> (дата звернення: 05.04.2024).

28. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 07.09.2022 у справі № 1.380.2019.000354. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106116388> (дата звернення: 05.04.2024).

29. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 30.11.2022 у справі № 380/24477/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107631269> (дата звернення: 05.04.2024).

30. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 25.05.2022 у справі № 320/6485/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104466832> (дата звернення: 05.04.2024).

31. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 02.08.2022 у справі № 360/2417/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105564902> (дата звернення: 05.04.2024).

32. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 09.06.2021 у справі № 340/576/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97533745>. (дата звернення: 05.04.2024).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Administrativno-pravova reforma v Ukraini: navchalnyi posibnyk / Armash N. O. ta in.; za zah. red. Pietkova S. V. Dni-pro: Universytet imeni Alfreda Nobelia, 2020. 180 s.
3. Onishchenko N. M. Spryiniattia prava v umovakh demokratychnoho rozvytku: problemy, realii, perspektyvy: monohrafi-a / za red. akademika NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv: Yurydychna dumka, 2008. 320 s.
4. Shemshuchenko Yu. S., Skrypniuk O. V. Suchasnyi konstytutsiyni protses i problemy vdoskonalennia rehuliuвання zakhystu prav liudyny v Konstytutsii Ukrainy (chastyna persha). *Publichne pravo*. 2015. № 3. S. 12–19.
5. Kuchuk A. M. Osnovy teorii pravovoho politsentryzmu: monohraf. Dni-pro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, Lira LTD, 2017. 312 s.
6. Sushchenko V. M. Problemy realizatsii ta zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini. *Naukovi zapysky NaUKM A. Yurydychni nauky*. 2012. Tom 129. S. 28–31.
7. Mobilizatsiini pidrozdily: v orhanakh derzhavnoi vlady, inshykh derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho sam-ovriaduvannya, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiah, yaki maiut mobilizatsiini zavdannia (zamovlennia) / I. M. Koropatnik ta in. Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 442 s.
8. Viiskove pravo: pidruchnyk / I. M. Shopina, ta in.; za red. I. M. Koropatnik, Kyiv: Alierta, 2019. 648 s.
9. Pensiine zabezpechennia viiskovosluzhbovtiv v umovakh voiennoho stanu. Zahalne pensiine zabezpechennia v umovakh voiennoho stanu / Ukl.: I. M. Kopotun, Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 692 s.

10. Administratyvna diialnist orhaniv publichnoi vlady. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku / S.V. Pietkov ta in. Kyiv: KNT, 2019. 207 s.
11. Ukraina pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2023 rr.: geneza natsionalnoi stiikosti kriz pryzmu naukovykh doslidzhen: monohrafiia / Za zah. red. B. O. Popkov. Kyiv: Vydavnytstvo “Lira-K”, 2023. 272 s.
12. Derzhavni harantii zakhystu sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei: zahalnyi sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei; sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei v osoblyvyi period (zokrema pid chas voiennoho stanu); mizhnarodnyi aspekt sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv (standarty NATO) / ukl. O. A. Dzhus ta in. Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 594 s.
13. Mobilizatsiini pidrozdily: v orhanakh derzhavnoi vlady, inshykh derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiakh, yaki maiut mobilizatsiini zavdannia (zamovlennia) / ukl. I. M. Kopotun ta in. Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 442 s.
14. Mobilizatsiia i mobilizatsiina pidhotovka v Ukraini 2022: Osnovne zakonodavstvo, komentari ta roziasnennia, pravovi pozytsii Verkhovnoho sudu / uporiad. S. V. Petkov ta in. Kyiv: VD “Profesional”, 2022. 330 s.
15. Sotsialnyi suprovid viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy ta chleniv yikh simei: praktychni aspekty diialnosti posadovykh osib viiskovykh chastyn, terytorialnykh tsentriv komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky: metodychnyi posibnyk / O. V. Herasymenko ta in. Kyiv: NDTsHPZS Ukrainy, 2023. 130 s.
16. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 1991 roku № 2011-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
17. Pro pensiine zabezpechennia: Zakon Ukrainy vid 05.11.1991 № 1788-KhII. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/conv#n80>.
18. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 № 1058-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.
19. Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnennykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib: Zakon Ukrainy vid 09.04.1992 № 2262-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12/conv#n360>.
20. Pro vnesennia zminy do statti 40 Zakonu Ukrainy “Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia” shchodo optymizatsii zarobitnoi platy pry obchyslenni pensii za periody strakhovoho stazhu pid chas voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.08.2022 № 2506-IKh. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2506-20#Text>.
21. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo utochnennia norm, shcho rehuliuuiut pytannia vyznachennia katehorii osib, yaki vyznaiutsia veteranamy viiny ta chlenamy simei zahyblykh Zakhysnykiv i Zakhysnyts Ukrainy, ta nadannia yim sotsialnykh harantii: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2121-IKh. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text>.
22. Suddia VS Buchyk rozpovila pro zakhyst pensiinykh ta sotsialnykh prav pid chas viiny. *Yurydychnyi fakt*. 2022. URL: <https://www.yurfact.com.ua/fakty/suddia-vs-buchyk-rozpovila-pro-zakhyst-pensiinykh-ta-sotsialnykh-prav-pid-chas-viiny>.
23. Pro vnesennia zmin do statti 10-1 Zakonu Ukrainy “Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei” shchodo rivnykh mozhlyvostei materi y batka, yaki ye viiskovosluzhbovtsiamy, na dohliad za dytynoiu v osoblyvyi period: Zakon Ukrainy vid 17.08.2022 № 2490-IKh. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2490-IX#Text>.
24. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro volontersku diialnist” shchodo pidtrymky volonterskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 15.08.2022 № 2519-IKh. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-20#Text>.
25. Zastosuvannia sudamy Konstytutsii Ukrainy: doktryna i praktyka. Kyiv: VAITE, 2022. 604 s. S. 200.
26. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 14.11.2022 u spravi № 1140/3454/18. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107291156>.
27. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 16.12.2021 u spravi № 400/2085/19. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101955097>.
28. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 07.09.2022 u spravi № 1.380.2019.000354. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106116388>.
29. Ukhvala Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 30.11.2022 u spravi № 380/24477/21. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107631269>.
30. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 25.05.2022 u spravi № 320/6485/18. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104466832>.
31. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 02.08.2022 u spravi № 360/2417/21. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105564902>.
32. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 09.06.2021 u spravi № 340/576/19. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97533745>.

УДК 342.9

Мартинівський Володимир Володимирович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Martynovskyi Volodymyr

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activity

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-5266-8043

Мех Юлія Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Mekh Yuliia

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activity

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-0191-1020

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9989

ОСНОВНІ ПОМИЛКИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ПРИЙНЯТТІ ПОСТАНОВИ ПО СПРАВІ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

MAIN ERRORS THAT OCCUR WHEN ADOPTING A DECISION ON AN ADMINISTRATIVE OFFENSE CASE

Анотація. Вступ. Стадія прийняття рішення (винесення постанови) є ключовою у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, оскільки саме на цій стадії здійснюється реалізація адміністративної відповідальності. На цій стадії приймається акт, в якому компетентний орган (посадова особа) офіційно визнає громадянина винним або невинним і визначає захід впливу. Саме тому будь-яка помилка, неправильне застосування норм права спричиняє негативні наслідки для особи, яка притягується до відповідальності.

Мета. Метою дослідження є визначення кола основних помилок на стадії винесення постанови (рішення) у справах про адміністративні правопорушення, а також формування пропозицій щодо недопущення помилок посадовими особами (органами) під час розгляду справ про притягнення до адміністративної відповідальності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання винесення постанови по справі про адміністративне правопорушення; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині адміністративного процесу та адміністративних проваджень, зокрема провадження у справах про адміністративні правопорушення.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: наукового пізнання (загальнонаукові, конкретнонаукові та спеціальні); аналізу, зокрема метод термінологічного аналізу, який було використано, під час дослідження проблематики доктринального та нормативно-термінологічного визначення стадії розгляду справи про адміністративне правопорушення; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. В науковій статті розглянуті помилки, що допускаються при винесенні постанови у зв'язку з недоведенням процесуального законодавства при складанні протоколу про адміністративне правопорушення. Також, в роботі приділено увагу порушенням, що допускаються при оцінці доказів у справі про адміністративне правопорушення, оскільки встановлення всіх обставин справи є обов'язком посадових осіб та органів, які розглядають адміністративні

справи. Крім того в статті окрему увагу акцентовано на типових помилках при винесення постанови при розгляді справи про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису).

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на комплексному формуванні пропозицій щодо недопущення помилок при винесенні постанов посадовими особами при розгляді справ про адміністративні правопорушення. Це надасть змогу забезпечити права та свободи фізичних осіб при розгляді справ про накладання адміністративних стягнень.

Ключові слова: постанова, адміністративне провадження, адміністративні правопорушення, типові помилки, розгляд справи.

Summary. Introduction. The stage of making a decision (issuing a resolution) is key in the proceedings in the case of an administrative offense, since it is at this stage that administrative responsibility is implemented. At this stage, an act is adopted in which the competent body (official) officially declares the citizen guilty or innocent and determines the measure of influence. That is why any mistake, incorrect application of legal norms causes negative consequences for the person who is held accountable.

Purpose. The purpose of the study is to determine the range of basic errors at the stage of issuing a resolution (decision) in cases of administrative offenses, as well as to formulate proposals for preventing errors by officials (bodies) during the consideration of cases of administrative liability.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal regulation of issuing a decision on an administrative offense case; 2) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research in the field of administrative process and administrative proceedings, in particular proceedings in cases of administrative offenses.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: scientific knowledge (general scientific, specific scientific and special); analysis, in particular the method of terminological analysis, which was used during the study of the problems of doctrinal and normative terminological determination of the stage of consideration of the administrative offense case; logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The scientific article examines the mistakes made when rulings are made in connection with non-compliance with procedural legislation when drawing up a protocol on an administrative offense. Also, the work pays attention to the violations allowed in the assessment of evidence in the case of an administrative offense, since establishing all the circumstances of the case is the duty of officials and bodies that consider administrative cases. In addition, the article focuses special attention on typical mistakes when issuing a decision when considering a case about an administrative offense in the field of ensuring road traffic safety, recorded in automatic mode, safety on road transport and violation of the rules for stopping, parking, parking vehicles, recorded in automatic mode photography (video recording).

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the complex formulation of proposals to prevent errors in making decisions by officials when considering cases of administrative offenses. This will make it possible to ensure the rights and freedoms of individuals when considering cases on the imposition of administrative fines.

Key words: resolution, administrative proceedings, administrative offenses, typical mistakes, case review.

Постановка проблеми. Конституція України Поголосила, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [10]. В цьому контексті сучасне суспільство потребує швидшого реагування держави на адміністративні правопорушення, які посягають на права громадян.

В сучасних умовах актуального значення набуває неухильне дотримання законів, посилення гарантій прав громадян і охорони їхніх законних інтересів. Для цього використовуються різноманітні засоби переконання, а також заходи державного примусу — адміністративні, карні, дисциплінарні, цивільно-правові й інші.

В даний час боротьба з адміністративними правопорушеннями є актуальною державною задачею. У силу своєї поширеності вони наносять значну шкоду нашому суспільству. Для цього використовуються різноманітні засоби переконання, а також заходи

державного примусу — адміністративні, карні, дисциплінарні, цивільно-правові й інші.

У державному управлінні становище режиму законності багато в чому залежить від додержання посадовими особами й громадянами законодавства про адміністративну відповідальність. Рівень стану боротьби з адміністративними правопорушеннями тісно пов'язаний з дотриманням правил накладення стягнень. Практика свідчить, що вони часто порушуються. Можна відзначити декілька причин такого явища: у країні діє чимало актів про адміністративну відповідальність, що ускладнює аналіз нових законодавчих положень і узагальнення досвіду їхнього застосування правозастосовчими органами, посадовими особами; застосування законодавства про адміністративні правопорушення здійснюється не тільки юристами-професіоналами, але і посадовими особами, що не мають спеціальної правової підготовки, навичок застосування адміністративного законодавства; пропаганда законодавства про

адміністративні правопорушення на дуже низькому рівні, тому що багато посадових осіб ставляться до боротьби з адміністративними правопорушеннями як до чогось другорядного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут провадження у справах про адміністративні правопорушення становить систему норм, що регулюють порядок розгляду й вирішення справ щодо притягнення до адміністративної відповідальності. Питанню адміністративного провадження приділяли увагу багато вітчизняних учених, серед яких можемо назвати Ю. П. Битяка [3], Д. В. Лученка [5], В. Т. Пилипчука [7], О. М. Соловійову [1], О. О. Кравчука [11], А. В. Тарасюка [14] та інших. Разом із тим питання щодо визначення помилок при винесення постанови в провадженні у справах про адміністративні правопорушення не приділялося належної уваги. Саме цим обумовлена необхідність наукового аналізу цього питання.

Метою статті є визначення кола основних помилок на стадії винесення постанови (рішення) у справах про адміністративні правопорушення, а також формування пропозицій щодо недопущення помилок посадовими особами (органами) під час розгляду справ про притягнення до адміністративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Процесуальна діяльність різних державних органів має багато спільних властивостей. До таких рис можна віднести владність діяльності державних органів, посадових осіб, урегульованість цієї діяльності правовими нормами (процесуальними), спрямованість на досягнення певного юридичного результату, прийняття державно-владного акту (закону, постанови, інструкції, наказу і т.д.).

Самостійним видом юридичного процесу є адміністративний процес. Його можна розглядати як регламентовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність державних і громадських органів, спрямовану на вирішення конкретних управлінських задач за допомогою наданих їм владних повноважень. Здійснюючи процесуальну діяльність, орган виконавчої влади, посадова особа видають нормативний чи індивідуальний акт, чим досягається певний правовий ефект. Адміністративний процес — є правовою формою керування, різновидом управлінської діяльності і регламентується адміністративно-процесуальними нормами.

Розмаїтість змісту управлінської діяльності зумовлює і різноманіття адміністративного процесу. Він має складну структуру і складається з ряду проваджень. Провадження — це вид процесуальної діяльності, врегульований законом порядок вирішення певної групи справ. Провадження у застосуванні примусових заходів є частиною адміністративного процесу, у якому, у свою чергу, розрізняють провадження у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарне провадження, провадження

за зверненнями громадян, дозвільне провадження, атестаційне провадження й ін.

Порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення є певною послідовністю процесуальних дій, спрямованих на захист прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення та встановлення об'єктивної істини. Ця стадія є ключовою в провадженні у справах про адміністративні правопорушення. У процесі її здійснення умовно можна виділити групи взаємозв'язку дій судді, органу, посадової особи, іменовані етапами. Традиційно виділяються етапи: а) підготовки справи до розгляду; б) аналізу обставин справи та зібраних матеріалів; в) прийняття та оголошення постанови у справі [3, с. 286].

На етапі підготовки справи до розгляду найчастіше порушення допускаються при оцінці правильності складання протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів, і навіть їх повноти.

До суттєвих недоліків протоколу та інших матеріалів, що тягнуть за собою неможливість призначення розгляду справи слід віднести, наприклад, не вручення протоколу про адміністративне правопорушення особі, яка притягається до адміністративної відповідальності. Так, відповідно до ст. 254 Кодексу України про адміністративні правопорушення, протокол про адміністративне правопорушення, у разі його оформлення, складається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності [9].

Крім того, до недоліків протоколу та інших матеріалів справи можна віднести — відсутність факту роз'яснення особі, яка притягається до адміністративної відповідальності прав та обов'язків. Відповідно до ст. 256 КУпАП, при складенні протоколу особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються його права і обов'язки, про що робиться відмітка у протоколі.

До наступного типу помилок слід віднести помилки при складанні постанови про адміністративне правопорушення:

1) Порушення прав учасників провадження у справі про адміністративне правопорушення. Відповідно до ст. 268 КУпАП, особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі.

2) Порушення процесуальних норм в оцінці доказів у справі. Відповідно до ст. 252 КУпАП, орган

(посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю. Доказами в справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису.

3) Типовою помилкою посадових осіб органів внутрішніх справ, які розглядають справу про адміністративне правопорушення є формальний підхід, який полягає у тому, що у постанову вноситься лише фабула події адміністративного правопорушення аналогічна з тією, що була внесена до протоколу про адміністративне правопорушення. При цьому не враховуються, що посадовою особою мають бути вжиті заходи щодо встановлення всіх обставин справи, що підлягають доведенню відповідно до ст. 280 КУпАП. Зокрема, не приділяється належної уваги встановленню винності особи, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

В результаті зазначених помилок виникають підстави для оскарження постанови про адміністративне правопорушення, що в свою чергу є повністю законною та справедливою дією, яка забезпечує права особи, що притягається до адміністративної відповідальності.

4) Слід зауважити, що посадові особи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення при складанні процесуальних документів (постанова, протокол) не завжди дотримуються законодавства про забезпечення функціонування української мови як державної [13].

5) Окреме місце при розгляді питання основних помилок при винесення постанови про адміністративне правопорушення слід приділити особливостям розгляду справ про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису). При розгляді зазначеного питання, на нашу думку слід звернути увагу на наступне.

Ч. 2 ст. 61 Конституції України закріплює: юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Тобто за кожне конкретне правопорушення особа несе юридичну відповідальність, в тому числі і адміністративну, при чому тільки та особа, яка вчинила правопорушення. Від цього і формується елемент складу адміністративного правопорушення — суб'єкт. Стосовно можливості існування двох або більше суб'єктів адміністративного правопорушення та питання можливості передбачення власника транспортного засобу при передачі авто усвідомлювання, що користувач авто може порушити Правила дорожнього руху (вчинити адміністративне правопорушення), то відповідно до ст. 11 КУпАП адміністративне правопорушення визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити. Таким чином, КУпАП чітко закріплює визначення адміністративного правопорушення, що вчинено з необережності та ні в якому разі особа не звільняється від відповідальності. В нашому випадку особа (власник), передаючи транспортний засіб, усвідомлює можливість вчинення правопорушення (порушення Правил дорожнього руху). Таким чином, мова йде за суб'єктивну сторону. При цьому, виникає ряд спірних питань: чинне законодавство не містить норм, забороняючих передачу транспортних засобів іншим особам; при передачі транспортного засобу власник може не передбачати можливість скоєння адміністративного правопорушення (навіть якщо особа ніколи не притягалась до адміністративної відповідальності). Крім того, щодо обов'язку власника транспортного засобу змусити сплатити штраф за адміністративне правопорушення, то на сьогоднішній день взагалі відсутній механізм стосовно реалізації такого обов'язку, на відміну від державних органів, до компетенції яких і віднесено стягнення штрафів, що в свою чергу забезпечено і дієвим механізмом.

Ч. 1 та ч. 4 ст. 122 КУпАП чітко визначає об'єктивну сторону адміністративного правопорушення, в нашому випадку — перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на двадцять кілометрів на годину або перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на п'ятдесят кілометрів на годину. Відповідно, перевищити встановлених обмежень швидкості руху транспортного засобу може тільки та особа, яка безпосередньо керує транспортним засобом. При притягненні до адміністративної відповідальності повинні бути всі елементи складу адміністративного правопорушення (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), та об'єктивна сторона повинна бути прямо передбачена в диспозиції статті. На нашу думку,

шляхом внесення змін до ст. 122 КУпАП, саме до Особливої частини Кодексу та закріпивши в ній ще одну об'єктивну сторону (наприклад:...а так саме передача особі транспортного засобу, яка перевищила встановлені обмежень швидкості руху транспортних засобів...) можна вирішити це питання. При цьому, пропозиції стосовно ідентифікації особи шляхом додаткової фіксації фото водія, що здійснив адміністративне правопорушення, на наш погляд, не може бути дієвим, адже, на сьогодні в Україні відсутній механізм, щодо пошуку даних особи тільки при наявності фотографії обличчя.

При розгляді зазначеного питання не можна обійти увагою факт фактично відсутності повноцінного очного розгляду справи про адміністративне правопорушення; не врахування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин при розгляді справи; не дослідження доказів по справі крім одного — автоматичну фіксацію правопорушення; фактично позбавлення права надавати інші докази; при розгляді справи не врахування обставини, що виключають адміністративну відповідальність (ст. 17 КУпАП), крайня необхідність (ст. 18 КУпАП), необхідна оборона (ст. 19 КУпАП), неосудність (ст. 20 КУпАП). Поряд з цим, ст. 280 КУпАП свідчить, що орган (посадова особа) при розгляді справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колек-

тиву, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Особливості розгляду справ про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису), встановлюються статтями 279-1-279-8 КУпАП. Тобто КУпАП вже закріпив особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення зафіксовані в автоматичному режимі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. До основних помилок що виникають при винесенні постанови по справі про адміністративне правопорушення, слід віднести: помилки при складанні протоколу про адміністративне правопорушення (не вручення протоколу про адміністративне правопорушення особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, не роз'яснення особі, яка притягається до адміністративної відповідальності прав та обов'язків); порушення прав учасників провадження у справі про адміністративне правопорушення; порушення процесуальних норм в оцінці доказів у справі; формальний підхід посадових осіб, які розглядають справу про адміністративне; помилки при винесенні постанови про адміністративне правопорушення при розгляді справи про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису).

Література

1. Адміністративна процедура : навч. посібник / І. В. Бойко, О. Т. Зима, О. М. Соловійова, А. М. Школик; за заг. ред. І. В. Бойко. Харків : Право, 2019. 206 с.
2. Адміністративне право України. Адміністративне судочинство в Україні : посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / [І. М. Балакарева, М. І. Белікова, І. В. Бойко та ін.]; за заг. ред. Н. Б. Писаренко. Х. : Право, 2020. 190 с.
3. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), І. М. Балакарева, І. В. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2021. 392 с.
4. Адміністративне процесуальне право : навч. посібник / За заг. ред. Т. П. Мінки. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2012. 278 с.
5. Битяк Ю. П., Лученко Д. В. Еволюція адміністративного права за роки незалежності України: підрозділ у колективній монографії «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку» / редкол.: О. В. Петришин, Н. С. Кузнецова та ін. Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2021. 660 с. С. 323–341.
6. Бойко І. В., Соловійова О. М. Новітні парадигми в адміністративному праві. Новітні досягнення та вектори розвитку сучасної юриспруденції : колективна монографія / За заг. ред. Т. О. Коломоець. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2021. Ч. 1. 448 с. С. 117–142.
7. Захист прав, приватності та безпеки людини в інформаційну епоху / Пилипчук В. Г., Брижко В. М., Доронін І. М. та ін. : монографія; за заг. ред. акад. В. Г. Пилипчука. Київ-Одеса : Фенікс, 2020. 260 с.
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35. Ст. 446.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.

10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Кравчук О. О. Адміністративна та (або) кримінальна відповідальність за порушення карантину людей. *Публічне право*. 2020. № 1. С. 102–115.
12. Поштаренко О. Поняття, сутність та зміст адміністративної відповідальності в умовах нової парадигми адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 174–179.
13. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 28.08.2022).
14. Тарасюк А. В. Кібербезпека України на сучасному етапі державотворення: теоретико-правові основи : монографія. Київ; Одеса : Фенікс, 2020. 404 с.
15. Чижко К. Зарубіжний досвід адміністративно-правової кваліфікації правопорушень. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 185–191.

References

1. Administratyvna protsedura: navch. posibnyk / I. V. Boiko, O. T. Zyma, O. M. Soloviova, A. M. Shkolyk; za zah. red. I. V. Boiko. Kharkiv: Pravo, 2019. 206 s.
2. Administratyvne pravo Ukrainy. Administratyvne sudochynstvo v Ukraini: posib. dlia pidhot. do zovn. nezalezh. otsiniuvannia / [I. M. Balakarieva, M. I. Bielikova, I. V. Boiko ta in.]; za zah. red. N. B. Pysarenko. Kh: Pravo, 2020. 190 s.
3. Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk / Yu. P. Bytiak (ker. avt. kol.), I. M. Balakarieva, I. V. Boiko ta in.; za zah. red. Yu. P. Bytiaka. Kharkiv: Pravo, 2021. 392 s.
4. Administratyvne protsesualne pravo: navch. posibnyk / Za zah. red. T. P. Minky. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2012. 278 s.
5. Bytiak Yu. P., Luchenko D. V. Evoliutsiia administratyvnoho prava za roky nezalezhnosti Ukrainy: pidrozdil u kolektyvni monohrafiia "Pravova nauka Ukrainy: suchasnyi stan, vyklyky ta perspektyvy rozvytku" / redkol.: O. V. Petryshyn, N. S. Kuznietsova ta in. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 2021. 660 s. S. 323–341.
6. Boiko I. V., Soloviova O. M. Novitni paradyhmy v administratyvnomu pravi. Novitni dosiahnennia ta vektory rozvytku suchasnoi yurysprudentsii: kolektyvna monohrafiia / Za zah. red. T. O. Kolomoiets. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2021. Ch. 1. 448 s. S. 117–142.
7. Zakhyst prav, pryvatnosti ta bezpeky liudyny v informatsiinu epokhu / Pylypchuk V. H., Bryzhko V. M., Doronin I. M. ta in.: monohrafiia; za zah. red. akad. V. H. Pylypchuka. Kyiv-Odesa: Feniks, 2020. 260 s.
8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06lypnia 2005 r. № 2747-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 35. Ст. 446.
9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07 hrudnia 1984 r. № 8073-Kh. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1984. № 51. Ст. 1122.
10. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Kravchuk O. O. Administratyvna ta (abo) kryminalna vidpovidalnist za porushennia karantynu liudei. *Publichne pravo*. 2020. № 1. С. 102–115.
12. Poshtarenko O. Poniattia, sutnist ta zmist administratyvnoi vidpovidalnosti v umovakh novoi paradyhmy administratyvnoho prava. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 3. С. 174–179.
13. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25 kvitnia 2019 № 2704-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>.
14. Tarasiuk A. V. Kiberbezpeka Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavotvorennia: teoretyko-pravovi osnovy: monohrafiia. Kyiv; Odesa: Feniks, 2020. 404 s.
15. Chyshko K. Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoi kvalifikatsii pravoporushen. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 3. С. 185–191.

Ніколенко Мирослав Борисович
кандидат юридичних наук, директор
ДП «Інжсексбуд»
(орган управління — Фонд державного майна України)
Nikolenko Myroslav
Candidate of Juridical Sciences, Director of the
State Enterprise “Inzhseksbud”
(Management Body — State Property Fund of Ukraine)

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10049

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА СТРУКТУРА СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STRUCTURE SYSTEMS OF STATE PROPERTY MANAGEMENT ENTITIES

Анотація. Досліджено структуру адміністративно-правової системи суб'єктів управління державною власністю. Показано на результатах вивчення профільних нормативно-правових актах України, що не лише державні органи, а й недержавні утворення, які втілюють від імені держави певні функції, делеговані органами виконавчої влади. Аргументовано, що дефініція «суб'єкт державного управління» досить широке і вміщує поняття «орган державного управління», а також інші суб'єкти, на яких законом покладено виконання делегованих повноважень для виконання державної функції. Доведено, що система органів державного управління — це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних державних органів, які утворюють цілісну єдність під час реалізації виконавчої влади на території держави. Зроблено два підходи — розгорнутий і стислий — для висвітлення адміністративно-правової структури системи суб'єктів управління державною власністю.

Вступ. Важливе значення у розвитку ринку майна належить ефективному державному управлінню. Це можна успішно реалізувати завдяки прийняттю суб'єктами державного управління економічно обґрунтованих управлінських рішень про державне майно. І тому дослідження адміністративно-правової структури системи суб'єктів державного управління у сфері користування і розпорядження державним майном, а також вивчення специфіки їхньої діяльності має надзвичайне значення, оскільки дозволяє виокремити переваги і недоліки складників такої системи для їхнього удосконалення та вилучення зайвих елементів. Простежено, що органи, які здійснюють державне управління — це насамперед виконавчі структури, які мають державно-розпорядницький порядок створення, а саме — органи виконавчої влади. Простежено, що органи державного управління усіх рівнів мають можливість адміністративного розсуду, тобто регулювати правові відносини у певних встановлених чинним законодавством межах, які стосуються управління державної власності. Поглиблено поняття органу державного управління державної власності, під яким слід розуміти певну державну інстанцію, яка заснована державою і яка виконує завдання та функції за дорученням держави через виконавчу і розпорядну діяльність.

Мета. Метою статті є узагальнює комплексне дослідження адміністративно-правової структури системи суб'єктів державного управління у користуванні і розпорядженні державним майном.

Матеріали і методи. Методологічною базою дослідження є адміністративно-правові норми профільного законодавства з управління державної власності; загальнонаукові і спеціальні методи пізнання: формально-юридичний; правових норм управління державною власністю; порівняльно-правовий; аналізу і синтезу — в обґрунтуванні суб'єкта управління державної власності; системно-структурний, який дозволив дослідити адміністративно-правову систему суб'єктів управління державною власністю.

Результати. У науковій статті розкрито правову структуру адміністративно-правової системи суб'єктів управління державною власністю. Показано на результатах вивчення профільних нормативно-правових актах України, що не лише державні органи, а й недержавні утворення, які втілюють від імені держави певні функції, делеговані органами

виконавчої влади. Аргументовано, що дефініція «суб'єкт державного управління» досить широке і вміщує поняття «орган державного управління», а також інші суб'єкти, на яких законом покладено виконання делегованих повноважень для виконання державної функції. Доведено, що система органів державного управління – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних державних органів, які утворюють цілісну єдність під час реалізації виконавчої влади на території держави. Зроблено два підходи – розгорнутий і стислий – для висвітлення адміністративно-правової структури системи суб'єктів управління державною власністю.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити дослідницьку увагу на невирішених проблемних аспектах стосовно визначення статусу і повноважень суб'єктів управління державною власністю; розробити рекомендацію щодо обґрунтування норми, яка відсутня в Законі України «Про управління об'єктами державної власності», що передбачає позбавлення певних органів виконавчої влади тотожних повноважень підприємств – учасників державного господарського об'єднання, втім лишаються перебувати у сфері управління відповідного органу виконавчої влади.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, суб'єкт управління державною власністю, об'єкт управління державною власністю, правова структура, Фонд державного майна України.

Summary. The structure of the administrative and legal system of state property management entities was studied. Based on the results of the study of the relevant regulatory legal acts of Ukraine, it is shown that not only state bodies, but also non-state entities that implement certain functions delegated by the executive authorities on behalf of the state. It is argued that the definition of “subject of state administration” is quite broad and includes the concept of “state administration body”, as well as other subjects that are entrusted by law with the implementation of delegated powers to perform a state function. It has been proven that the system of state administration bodies is a set of interconnected and interdependent state bodies that form a coherent unity during the exercise of executive power on the territory of the state. Two approaches have been made – detailed and concise – to highlight the administrative and legal structure of the system of subjects of state property management.

Introduction. Effective state management plays an important role in the development of the property market. This can be successfully implemented thanks to the adoption by subjects of state administration of economically justified management decisions about state property. And that is why the study of the administrative and legal structure of the system of state administration subjects in the sphere of use and disposal of state property, as well as the study of the specifics of their activities, is of extreme importance, as it allows to single out the advantages and disadvantages of the components of such a system for their improvement and removal of unnecessary elements. It was observed that the bodies that carry out state administration are primarily executive structures that have a state-administrative order of creation, namely, bodies of executive power. It has been observed that the state administration bodies of all levels have the possibility of administrative discretion, that is, to regulate legal relations within certain limits established by the current legislation, which relate to the management of state property. The concept of the body of state management of state property is deepened, which should be understood as a certain state authority, which was founded by the state and which performs tasks and functions on behalf of the state through executive and administrative activities.

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive study of the administrative and legal structure of the system of state administration subjects in the use and disposal of state property.

Materials and methods. The methodological basis of the research is the administrative and legal norms of the specialized legislation on the management of state property; general scientific and special methods of cognition: formal and legal; legal norms of state property management; comparative legal; analysis and synthesis – in the justification of the subject of state property management; systemic and structural, which made it possible to investigate the administrative and legal system of subjects of state property management.

Results. The scientific article discloses the legal structure of the administrative-legal system of subjects of state property management. Based on the results of the study of the relevant regulatory legal acts of Ukraine, it is shown that not only state bodies, but also non-state entities that implement certain functions delegated by the executive authorities on behalf of the state. It is argued that the definition of “subject of state administration” is quite broad and includes the concept of “state administration body”, as well as other subjects entrusted by law with the implementation of delegated powers to perform a state function. It has been proven that the system of state administration bodies is a set of interconnected and interdependent state bodies that form a coherent unity during the exercise of executive power on the territory of the state. Two approaches have been made – detailed and concise – to highlight the administrative and legal structure of the system of subjects of state property management.

Discussion. In further scientific studies, it is proposed to focus research attention on unresolved problematic aspects regarding the determination of the status and powers of subjects of state property management; develop a recommendation on the substantiation of the norm, which is absent in the Law of Ukraine “On the Management of State-Owned Objects”, which provides for the deprivation of certain executive bodies of the same powers of enterprises that are members of the state economic association, however, they remain in the sphere of management of the relevant executive body.

Key words: administrative and legal status, subject of state property management, object of state property management, legal structure, State Property Fund of Ukraine.

Постановка проблеми. Значущий складник адміністративно-правової системи управління, що здійснює цілеспрямований вплив на об'єкт управління для зміни або підтримки його стану, ми визначимо як суб'єкт управління. Характерологічною ознакою суб'єкта управління державної власності вважають наявність у нього правової компетенції та владних повноважень, які дають можливість втілювати власну волю у формі управлінських рішень, керівних команд, обов'язкових до виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певними питаннями адміністративно-правового статусу державних органів виконавчої влади у користуванні та розпорядженні державним майном були висвітлені в працях таких авторів, як Аслунд А. [11], Барц Я. Є. [10], Верховода Л. Т. [13], Кравчук О. О. [15], Пасхавер О. Й. [12], Пількевич В. Л. [14], Суплін Л. З. [13] та інші. Втім питання системного і комплексного дослідження адміністративно-правової структури системи суб'єктів управління державної власності в сучасній вітчизняній літературі висвітлено недостатньо.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правової структури системи суб'єктів державного управління у користуванні та розпорядженні державним майном.

Матеріали і методи. Методологічною базою дослідження є адміністративно-правові норми профільного законодавства з управління державної власності; загальнонаукові і спеціальні методи пізнання: формально-юридичний; правових норм управління державною власністю; порівняльно-правовий; аналізу і синтезу — в обґрунтуванні суб'єкта управління державної власності; системно-структурний, який дозволяє дослідити адміністративно-правову систему суб'єктів управління державної власності.

Виклад основного матеріалу. За Кодексом адміністративного судочинства України: «7) суб'єкт владних повноважень — орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, орган військового управління, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг» [1, ст. 4]. Звідси система суб'єктів державного управління може включати не лише державні органи, а й недержавні утворення, які втілюють від імені держави певні функції, делеговані органами виконавчої влади. За законодавством [2, ст. 30], делегованими повноваженнями наділені виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі житлово-комунального господарства, серед яких облік відповідно до закону житлового фонду, здійснення контролю за його використанням; облік відповідно до закону об'єктів нерухомого майна незалежно від форм власності.

Отже, поняття «суб'єкт державного управління» досить широке і вміщує дефініцію «орган державного

управління», а також інші суб'єкти, на яких законом покладено виконання делегованих повноважень для виконання державної функції.

Разом з органами місцевого самоврядування, приватними нотаріусами, провідну роль у системі суб'єктів державного управління у сфері користування і розпорядження майном відіграють органи державного управління. Органи, які здійснюють державне управління — це насамперед виконавчі структури, що мають державно-розпорядницький порядок створення, найбільш важливі з яких містять цю ознаку вже у назві, наприклад, органи виконавчої влади. Ця ознака, як правило, закріплюється у нормативному порядку. Також органи державного управління усіх рівнів від місцевих до центральних мають можливість адміністративного розсуду, тобто регулювати відносини у певних межах встановлених чинним законодавством. Отже, під органом державного управління слід розуміти певну державну інстанцію, яка заснована державою і яка здійснює завдання та функції за дорученням держави шляхом виконавчо-розпорядчої діяльності.

Звідси можемо стверджувати, що система органів державного управління — це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних державних органів, які утворюють цілісну єдність під час реалізації виконавчої влади на території держави.

За наявності кількох рівнів управління особливе значення має дослідження структури системи управління, в якій органи, що її утворюють, перебувають між собою у різних зв'язках і виконують основні завдання та функції держави через провадження повсякденної владно-організуючої діяльності.

Аналіз наукової літератури дає можливість виділити розгорнутий і стислий підходи до розуміння структури системи суб'єктів управління державним майном. Так, розгорнуте тлумачення системи органів управління державним майном містить усі органи державної влади:

- 1) Верховна Рада України, до повноважень якої входить законодавче регулювання суспільних відносин, а також парламентський контроль і навіть загалузь управління державним майном;
- 2) президент України як суб'єкт законодавчої ініціативи може ініціювати ухвалення деяких законів з управління державним майном, накласти вето на закон, який не відповідає суспільним потребам і може призвести, на його думку, до неефективного використання державного майна;
- 3) Кабінет Міністрів України та інші центральні та місцеві органи як органи виконавчої влади, що безпосередньо управляють об'єктами права державної власності;
- 4) Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції як органи судової влади, що мають вплив на правотворчість і правозастосування в управлінні державним майном;

5) інші органи (прокуратури, Центральна виборча комісія і та ін.), що виконують відповідні функції з управління державним майном.

Ключова роль у державному управлінні майном належить саме органам виконавчої влади та основним елементам системи органів управління державним майном — Кабінету Міністрів України, органам державної влади, місцевим органам державної влади; самоврядним організаціям, яким державне майно передано у безстрокове безоплатне користування (Національна академія наук України); керівники державних підприємств, установ та організацій; юридичним і фізичним особам, які виконують функції управління державними корпоративними правами. Хочемо наголосити: складно погодитись з тим, що самоврядні організації, керівники державних підприємств, установ та організацій, а також юридичні та фізичні особи, які виконують функції з управління державними корпоративними правами, не є органами управління державним майном, хоча й виступають суб'єктами державного управління. Отже, у зв'язку з розглядом саме стислого трактування державного управління, яке характерне для адміністративного права, перший підхід неприйнятний.

Ураховуючи те, що досліджувалася лише система органів управління державним майном, пропонуємо власний варіант функціональної структури системи суб'єктів державного управління у користуванні та розпорядженні державним майном, до якої належать Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, діяльність якого має міжгалузевий характер керівництва, зокрема у галузі користування та розпорядження державним майном. За Конституцією України, Кабінет Міністрів України «5) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону; 6) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання» [4, ст. 116]. До основних повноважень Кабінету Міністрів у зовнішній політиці входить прийняття рішень про придбання за кордоном у власність України нерухомого майна (будівництво, реконструкцію об'єктів) на потреби закордонних дипломатичних представництв; у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснює в межах повноважень державне управління у сфері охорони та раціонального використання землі згідно [5, п. 4 ст. 20]; відповідно до ст. 24 вказаного Закону КМУ в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, може утворювати, реорганізовувати і ліквідовувати за законом державні господарські об'єднання, підприємства, установи та організації, і навіть для виконання окремих функцій з управління об'єктами державної власності [5, ст. 20]. Також за поданням Кабінету Міністрів Верховна Рада

України затверджує перелік державних підприємств, які не підлягають приватизації, та акціонерних товариств, державні пакети акцій яких не підлягають приватизації.

Слід підкреслити, що статус Кабінету Міністрів як найвищого органу у системі суб'єктів управління об'єктами державної власності, що здійснює управління об'єктами державної власності, закріплено в Законі України «Про управління об'єктами державної власності» [6]. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють права власника у межах, визначених Основним Законом України, а Кабінет Міністрів України конституційно визнано тим органом, на який покладено управління державним майном відповідно до закону. Визначаючи провідну роль Кабінету Міністрів України в управлінні об'єктами державної власності, Закон України «Про управління об'єктами державної власності» надає йому відповідні повноваження у цій сфері [6].

Так, у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про управління об'єктами державної власності»:

«Стаття 5. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері управління об'єктами державної власності:

1. Кабінет Міністрів України є суб'єктом управління, що визначає об'єкти управління державної власності, стосовно яких виконує функції з управління, а також об'єкти управління державної власності, повноваження з управління якими передаються іншим суб'єктам управління, визначеним цим Законом» [6, ст. 5]. Беручи до уваги наведене положення, Кабінет Міністрів України уповноважений Законом про управління об'єктами державної власності управляти об'єктами державної власності як безпосередньо, так способом передачі повноважень з управління іншим, встановленим у Законі, суб'єктам управління, і саме до його компетенції належить визначення, які суб'єкти та якими об'єктами здійснюватимуть управління.

На сьогодні окремої уваги та ґрунтовного аналізу потребують питання нормативно-правового регулювання відносин з управління державним майном, що забезпечує діяльність Кабінету Міністрів. Так, за ст. 3 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», одним із об'єктів управління державної власності є державне майно, що забезпечує діяльність президента України, Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України; ст. 4 суб'єктами управління об'єктами державної власності є органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами [6, ст. 3]. Отже, Закон України «Про управління об'єктами державної власності» виділяє в окрему групу та передбачає необхідність встановлення окремими законами спеціального порядку управління державним майном, яке забезпечує діяльність Президента України, Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України. Проте бракує

законодавчих актів, які б чітко визначали органи, що мають управляти державним майном, що забезпечує діяльність президента України, Верховної Ради і Кабінету Міністрів, їхній статус, повноваження і порядок управління цим майном. Так, за [6], управління державним майном, що забезпечує діяльність президента України, здійснює Державне управління справами, яке було утворено як єдиний орган з матеріально-технічного та іншого забезпечення діяльності президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Ради національної безпеки і оборони України, інших державних органів. Державному управлінню справами підконтрольні державні структури різної організаційної форми [7], які не стосуються забезпечення діяльності державних органів із виконання їх конституційних повноважень чи навіть підготовки та проведення протокольних заходів.

Отже, для уникнення зловживань з боку посадових осіб нагальною реформою Державного управління справами має стати приватизація, відчуження різнопрофільних підприємств в установленому законом порядку.

Нова політика управління державною власністю полягає у проведенні масштабної приватизації державної власності, що спрямована на зниження кількості об'єктів державного управління, зокрема нерухомого майна.

Пропонуємо такі критерії відбору підприємств, установ та організацій, що перебувають в управлінні Державного управління справами і підлягають приватизації: 1) фінансова привабливість, тобто підприємства мають бути рентабельними і демонструвати можливість погашення зобов'язань і поточних виплат; 2) державне регулювання: підприємства, які не залежать від державних субсидій.

Підприємства, які на сьогодні підлягають субсидуванню, мають бути або ліквідовані, оскільки штучно підтримуються, що вигідно певним посадовим особам і непривабливі для інвесторів, або мають бути передані іншим суб'єктам управління об'єктами державної власності, тому що необхідні державі для надання соціально необхідних послуг населенню. Підприємства, які на сьогодні неприбуткові, мають бути передані з управління Державного управління справами іншим суб'єктам управління об'єктами державної власності з призначенням ефективних менеджерів для доведення їхніх економічних показників до рівня рентабельності. Після цього такі підприємства мають бути приватизовані, оскільки зволікання з приватизацією, через нестабільну економічну ситуацію в країні, що склалася в результаті російсько-української війни, може призвести до того, що кошти витрачені на постійну підтримку рівня рентабельності, будуть набагато вищими за ціну продажу таких об'єктів навіть за умови, що економічна ситуація виявиться оптимальною для продажу активів. Об'єкти, які мають загальнодержавне

значення, мають бути передані в управління інших суб'єктів управління об'єктами державної власності. Для уникнення покладання на Державне управління справами невласливих йому функцій, зокрема з утримання апарату чиновників за державні кошти, пропонуємо внести зміни до Положення про Державне управління справами з приводу відміни визнання Державного управління справами спеціальним органом.

З урахуванням викладеного вище, зауважимо, що на законодавчому рівні досі залишається невирішеним питання встановлення та закріплення переліку повноважень і порядку управління державним майном, що забезпечують діяльність президента України, Кабінету Міністрів і Верховної Ради України.

Згідно з Законом України «Про місцеві державні адміністрації» місцеві державні адміністрації в межах, визначених Конституцією і законами України здійснюють на відповідних територіях державний контроль за збереженням і раціональним використанням державного майна [8]. Крім того, відповідно до ст. 19, 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» на місцеві державні адміністрації покладено ряд повноважень з управління майном, приватизації, а також забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян, зокрема здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [8, ст. 19, 25]. Отже, ці органи забезпечують виконання функцій держави у галузі користування і розпорядження державним майном на відповідній території. Управлінський вплив з боку місцевої державної адміністрації поширюється і на територіальні органи центральних державних органів на обласному та районному рівнях. Так, за ст. 6 Закону України «Про Фонд державного майна України» [2, ст. 6], керівники регіональних відділень і представництв Фонду державного майна України призначаються на посаду за погодженням із головами місцевих державних адміністрацій і звільняються з посади головою Фонду державного майна України. Варто зауважити про те, що місцеві державні адміністрації взаємодіють з підприємствами, установами та організаціями. Так, за ст. 36 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцеві державні адміністрації здійснюють функцію управління майном підприємств, установ та організацій, що належать до кола їх управління. Голови місцевих державних адміністрацій укладають і розривають контракти з їх керівниками, а керівники підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, призначаються та звільняються з посад за погодженням з головою відповідної місцевої державної адміністрації [8, ст. 36]. Це свідчить про взаємопов'язаність місцевого і локального рівнів управління і можливість вирішення проблемних питань, зокрема діяльності збиткових і недіючих

державних і комунальних підприємств. Так, однією зі згаданих проблем є неефективне управління такими підприємствами та подальший розпродаж майна комунальних підприємств. У цьому зв'язку пропонуємо створити консультативні, координаційні робочі органи при центральних органах виконавчої влади, місцевих державних адміністраціях, до складу яких будуть входити за їхньою згодою керівники рентабельних державних, комунальних підприємств, які мають досвід роботи, потрібний для внесення пропозиції з виходу з кризового становища. Керівники прибуткових державних, комунальних підприємств зможуть, проаналізувавши діяльність збиткових підприємств, надати пропозиції щодо конкретних змін у роботі таких підприємств. Це дозволить запобігти банкрутству державних і комунальних підприємств шляхом самостійного впровадження в їхню діяльність економічно результативних шляхів розвитку.

Крім місцевих органів виконавчої влади, ряд управлінських повноважень у сфері користування та розпорядження нерухомим майном здійснюється суб'єктами, яким делеговано відповідні повноваження державою: 1) виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, яким делеговані повноваження органів виконавчої влади; наприклад, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] встановлює такі делеговані повноваження виконавчих органів сільських, селищних міських рад, як координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів; організація і здійснення землеустрою, погодження проєктів землеустрою); 2) уповноважені державою фізичні особи — приватні та державні нотаріуси, які на підставі Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [9] здійснюють повноваження реєстратора речових прав на майно. На підставі таких делегованих державою повноважень нотаріусами забезпечується функція контролю за дотриманням процедури переходу чи припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав завдяки внесенню відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно в у, встановленому законом. Отже, суб'єкти державного управління з користування і розпорядження нерухомим майном місцевого рівня поділяються на такі підрівні: місцеві органи виконавчої влади; суб'єкти, які реалізують делеговані повноваження.

Суб'єкти корпоративного управління, якими здійснюється управління об'єктами державної власності, а саме: керівні органи державних господарських об'єднань, державних холдингових компаній, інших державних, крім місцевих, органів виконавчої влади, низка управлінських повноважень у сфері користування і розпорядження майном здійснюється суб'єктами, яким делеговано відповідні повноваження державою: 1) виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, яким делеговані повноваження органів виконавчої влади. Однак невирішеними лишаються проблемні аспекти, щодо визначення

статусу та повноважень цих суб'єктів управління, зокрема, у Законі України «Про управління об'єктами державної власності» відсутня норма, яка передбачає, що міністерство чи інший орган виконавчої влади позбавляється аналогічних повноважень щодо підприємств, які, наприклад, стають учасниками державного господарського об'єднання, але лишаються перебувати у сфері управління відповідного міністерства чи іншого органу виконавчої влади; 2) керівні органи державних підприємств, установ, організацій; 3) керівні органи Національної академії наук України, галузевих академій наук [6]. Отже, система суб'єктів державного управління у сфері користування та розпорядження державним майном досить складна. Різні суб'єкти державного управління мають різний обсяг повноважень і напрями діяльності, при цьому частина з них структурно до виконавчої влади не належить. Ключову роль в управлінні нерухомим майном відіграють органи виконавчої влади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, доводимо висновку, що провідне місце у системі суб'єктів державного управління з користування і розпорядження державним майном належить органам виконавчої влади, які разом із недержавними суб'єктами — виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, яким делеговані певні повноваження органів виконавчої влади, і нотаріусами здійснюють від імені держави повноваження для розвитку ринкових відносин, оптимізації обігу нерухомого майна, забезпечення належного захисту прав фізичних і юридичних осіб на майно. Організаційно-функціональна структура системи суб'єктів державного управління у користуванні і розпорядженні майном, представлена такими суб'єктами державного управління, як Кабінет Міністрів України (вищий орган у системі органів виконавчої влади, яким приймаються політичні рішення і здійснюється управління об'єктами державної власності, встановлюється порядок забезпечення прав фізичних та юридичних осіб на нерухоме майно); центральні органи виконавчої влади, якими здійснюється нормативне і методичне забезпечення реалізації державної політики у сфері користування та розпорядження нерухомим майном; суб'єкти владних повноважень на місцях до яких належать територіальні органи центральних органів виконавчої влади на обласному та районному рівні, місцеві державні адміністрації, суб'єкти з делегованими повноваженнями з користування і розпорядження нерухомим майном; суб'єкти корпоративного управління, якими здійснюється управління об'єктами державної власності — керівні органи державних господарських об'єднань, державних холдингових компаній, інших державних господарських організацій, керівні органи державних підприємств, установ, організацій, керівні органи Національної академії наук України, галузевих академій наук.

Окремої уваги потребують питання нормативно-правового регулювання відносин з управління державним майном, що забезпечує діяльність президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України та інших державних органів. У цьому зв'язку вважаємо необхідним прийняття Закону України «Про управління державним майном, що забезпечує діяльність Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, інших державних органів». Державне управління справами пропонуємо реформувати, визнавши його структур-

ним підрозділом Адміністрації президента України і приватизувавши підконтрольні йому державні підприємства, нерухоме майно, яке не використовується для забезпечення діяльності президента України. Основні завдання Державного управління справами мають зводитись до матеріально-організаційного забезпечення діяльності президента України; обслуговування державних резиденцій, адміністративних будівель президента України; утримання, ремонт, реконструкція майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, інших державних органів.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV, чинний, поточна редакція від 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 23.06.2024).
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР, чинний, поточна редакція від 27.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
3. Про Фонд державного майна : Закон України № 4107-VI, чинний, поточна редакція від 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17> (дата звернення: 15.03.2024).
4. Конституція України. *Президент України: вебсайт*. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-vi> (дата звернення: 01.02.2024).
5. Про Кабінет Міністрів України : Закон України № 794-VII від 27.02.2014, чинний, поточна редакція від 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
6. Про управління об'єктами державної власності : Закон України № 185-V, чинний, поточна редакція 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
7. *Державне управління справами: вебсайт*. URL: <http://www.dus.gov.ua/> (дата звернення: 20.12.2023).
8. Про місцеві державні адміністрації : Закон України № 586-XIV, чинний, поточна редакція від 18.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278/2000#Text> (дата звернення: 22.05.2024).
9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України № 1952-IV, чинний, поточна редакція від 15.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 22.05.2024).
10. Барц Я. С. Проблеми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в правовому регулюванні сучасного майнового обігу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2021. № 1. С. 92–95.
11. Aslund A. Securing Ukraine's energy future. *Atlantic Council*. 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/expert/anders-aslund/> (дата звернення: 20.02.2024).
12. Пасхавер О. Українські реформи, або Приватизацію ніхто не любить. *Дзеркало тижня*. 2003. № 34 (459). URL: <http://www.dt.ua/2000/2060/41662/> (дата звернення: 22.02.2024).
13. Пасхавер О. Й. Верховода Л. Т., Суплін Л. З. Формування великого приватного капіталу в Україні. Київ : Міленіум, 2014. 90 с.
14. Пількевич В. Л. Організаційно-правове забезпечення управління державним майном в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2020. 220 с.
15. Кравчук О. О. Управління державною власністю: адміністративно-правові засади : монографія. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : КПП, 2023. 444 с.

References

1. Kodeks administratywno sudychnstva Ukrainy [Administrative Judicial Code of Ukraine] № 2747-IV, chynnyi, potochna redaktsiia vid 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
2. Pro mistseve samovriadyvannia v Ukraini [About local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy № 280/97-VR, chynnyi, potochna redaktsiia vid 27.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Pro Fond derzhavnoho maina [About the State Property Fund]: Zakon Ukrainy № 4107-VI, chynnyi, potochna redaktsiia vid 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17> [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Prezydent Ukrainy: vebseit*. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-vi> [in Ukrainian].

5. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy [About the Cabinet of Ministers of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 794-VII vid 27.02.2014, chynnyi, potochna redaktsiia vid 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
6. Pro upravlinnia ob'ektamy derzhavnoi vlasnosti [On the management of state-owned objects]: Zakon Ukrainy № 185-V, chynnyi, potochna redaktsiia 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text> [in Ukrainian].
7. *Derzhavne upravlinnia spravamy — State administration of affairs*. URL: <http://www.dus.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Pro mistsevi derzhavni administratsii [About local state administrations]: Zakon Ukrainy № 586-XIV, chynnyi, potochna redaktsiia vid 18.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278/2000#Text> [in Ukrainian].
9. Pro mistsevi derzhavni administratsii [On state registration of property rights to real estate and their encumbrances]: Zakon Ukrainy № 586-XIV, chynnyi, potochna redaktsiia vid 18.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278/2000#Text> [in Ukrainian].
10. Barts, Ya. Ie. (2021). Problemy derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino v pravovomu rehuliuванні suchasnoho mainovoho obihu [Problems of state registration of property rights to immovable property in the legal regulation of modern property circulation.]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 1. S. 92–95 [in Ukrainian].
11. Aslund, A. (2022). Securing Ukraine's energy future. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/expert/anders-aslund/>.
12. Paskhaver, O. (2003). Ukrainski reformy, abo Pryvatyzatsiiu nikhto ne liubyt [No one likes Ukrainian reforms or Privatization.]. *Dzerkalo tyzhnia*. № 34 (459). URL: <http://www.dt.ua/2000/2060/41662/> [in Ukrainian].
13. Paskhaver, O. I. Verkhovoda, L. T., & Suplin, L. Z. (2014). Formuvannia velykoho pryvatnoho kapitalu v Ukraini [Formation of large private capital in Ukraine]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
14. Pilkevych, V. L. (2020). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia upravlinnia derzhavnym mainom v Ukraini [Organizational and legal provision of state property management in Ukraine]: dys. ... k.yur.n. Kyiv [in Ukrainian].
15. Kravchuk, O. O. (2023). Upravlinnia derzhavnoiu vlasnistiu: administratyvno-pravovi zasady [Management of state property: administrative and legal principles]: monohrafiia. 2-he vyd., dop. i pererob. Kyiv: KPI [in Ukrainian].

Ніколенко Мирослав Борисович
кандидат юридичних наук, директор
ДП «Інжсексбуд»
(орган управління — Фонд державного майна України)
Nikolenko Myroslav
Candidate of Juridical Sciences, Director of the
State Enterprise “Inzheksbud”
(Management Body — State Property Fund of Ukraine)

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10050

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ФОНДУ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS STATE PROPERTY FUND OF UKRAINE

Анотація. Досліджено складники адміністративно-правового статусу Фонду державного майна України. Виокремлено адміністративно-правові цілі, завдання, функції, компетенцію, особливості формування і відповідальність Фонду державного майна України. Визначено адміністративно-правову структуру юридичної конструкції Фонду державного майна України як суб'єкта права. Аргументовано, що адміністративно-правовий статус органу Фонду державного майна України складається з таких складових, як місія, цілі, завдання, функції, компетенція, порядок формування — склад і структура, організація діяльності, підзвітність і підконтрольність, відповідальність, соціальне та ін. забезпечення правової діяльності. Проаналізовано адміністративно-правовий статус Фонду державного майна України у контексті профільного Закону України «Про Фонд державного майна України». На основі профільного законодавства встановлено стратегічні адміністративно-правові цілі ФДМУ: оптимізація частки державного сектору економіки; забезпечення надходження коштів від приватизації державної власності; організація управління державною власністю; удосконалення методичного забезпечення і державного регулювання у сфері оцінювання майна, майнових прав і професійної оцінної діяльності; практична діяльність з оцінки, рецензування документів, забезпечення професійної підготовки оцінювачів; посилення прозорості та відкритості діяльності фонду під час реалізації державної політики у діяльності фонду.

Вступ. Серед органів виконавчої влади особливе місце в управлінні нерухомим майном належить насамперед Фонду державного майна України. Звідси умовах реформування системи центральних органів виконавчої влади постає питання дослідження адміністративно-правового статусу Фонду державного майна України як правового суб'єкта у галузі управління державної власності, оскільки це має суттєве значення для розробки шляхів удосконалення організаційно-правових засад його діяльності як під час російсько-української війни, так і для післявоєнного відновлення. Повноваження Фонду державного майна України, що реалізує державну політику у галузі управління державної власності, визначають Закони України «Про Фонд державного майна України» і «Про приватизацію державного майна». Адміністративно-правовий статус, за ст. 5 Закону України «Про Фонд державного майна», визначено як основні повноваження фонду, а саме: здійснює повноваження власника державного майна, зокрема корпоративних прав, у ході приватизації; контролює діяльність підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління; провадить продаж державного майна під час його приватизації; приймає рішення про приватизацію; утворює комісії з приватизації, реструктуризації, конкурсні комісії з продажу; бере та передає функції управління майном державних підприємств; затверджує плани приватизації майна, яке перебуває у державній власності, плани розміщення акцій акціонерних товариств; переліки об'єктів, що підлягають приватизації, крім тих, що мають стратегічне значення.

Мета. Метою статті є дослідження адміністративно-правового статусу Фонду державного майна, його складових на базі профільних законів України та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність фонду.

Матеріали і методи. Методологічною базою слугували загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: формально-юридичний метод, метод системи правових норм управління державною власністю; порівняльно-правовий метод методу аналізу і синтезу — в обґрунтуванні об'єкта управління державної власності, комплексу адміністративно-правових норм, які регулюють державне управління власністю; системно-структурний метод, який дозволив встановити систему

суб'єктів управління державною власністю; метод діалектики – у розкритті змісту управління державної власності Фондом державного майна України.

Результати. У науковій статті розкрито адміністративно-правовий статус Фонду державного майна України, його складники, цілі, функції, завдання, пов'язані з управлінням державної власності. Визначено адміністративно-правову структуру юридичної конструкції Фонду державного майна України як суб'єкта права. Аргументовано, що адміністративно-правовий статус органу Фонду державного майна України складається з таких складових, як місія, цілі, завдання, функції, компетенція, порядок формування – склад і структура, організація діяльності, підзвітність і підконтрольність, відповідальність, соціальне та ін. забезпечення правової діяльності. Проаналізовано адміністративно-правовий статус Фонду державного майна України у контексті профільного Закону України «Про Фонд державного майна України». На основі профільного законодавства встановлено стратегічні адміністративно-правові цілі ФДМУ: оптимізація частки державного сектору економіки; забезпечення надходження коштів від приватизації державної власності; організація управління державною власністю; удосконалення методичного забезпечення і державного регулювання у сфері оцінювання майна, майнових прав і професійної оцінної діяльності та ін. Доведено, що реалізація ФДМУ допоміжних функцій (управління персоналом, стимулювання, фінансування, матеріально-технічне забезпечення) сприятиме ефективному виконанню загальних і спеціальних функцій управління державної власності.

Перспективи. У подальших дослідженнях пропонується зосередити дослідницьку увагу на складенні науково обґрунтованих рекомендацій стосовно змін до профільного законодавства, яке регламентує роботу Фонду державного майна; пропозицій щодо розробки класифікації видів адміністративно-правових відносин в управлінні державною власністю залежно від специфіки, удосконалення правовідносин з передачі об'єктів державної власності у власність; реформування адміністративно-правового забезпечення системи управління Фонду державного майна України.

Ключові слова: Фонд державного майна України, державна власність, управління державної власності, адміністративно-правовий статус Фонду державного майна України, складові адміністративно-правового статусу ФДМУ, профільний Закон України «Про Фонд державного майна України».

Summary. The components of the administrative and legal status of the State Property Fund of Ukraine were studied. The administrative and legal goals, tasks, functions, competence, peculiarities of the formation and responsibility of the State Property Fund of Ukraine are highlighted. The administrative and legal structure of the legal structure of the State Property Fund of Ukraine as a legal entity has been determined. It is argued that the administrative and legal status of the body of the State Property Fund of Ukraine consists of such components as mission, goals, tasks, functions, competence, order of formation – composition and structure, organization of activities, accountability and control, responsibility, social, etc. provision of legal activity. The administrative and legal status of the State Property Fund of Ukraine in the context of the relevant Law of Ukraine “On the State Property Fund of Ukraine” is analyzed. On the basis of the relevant legislation, the strategic administrative and legal goals of the FSMU have been established: optimization of the share of the state sector of the economy; ensuring the receipt of funds from the privatization of state property; organization of state property management; improvement of methodological support and state regulation in the field of property valuation, property rights and professional valuation activity; practical activity on assessment, document review, provision of professional training of assessors; strengthening the transparency and openness of the fund's activities during the implementation of state policy in the fund's activities.

Introduction. Among executive authorities, a special place in real estate management belongs primarily to the State Property Fund of Ukraine. Hence, under the conditions of reforming the system of central executive bodies, the question arises of researching the administrative and legal status of the State Property Fund of Ukraine as a legal entity in the field of state property management, since this is of significant importance for the development of ways to improve the organizational and legal foundations of its activity, as during the Russian- the Ukrainian war, as well as for post-war reconstruction. The powers of the State Property Fund of Ukraine, which implements state policy in the field of state property management, are determined by the Laws of Ukraine “On the State Property Fund of Ukraine” and “On Privatization of State Property”. Administrative and legal status, according to Art. 5 of the Law of Ukraine “On the State Property Fund” is defined as the main powers of the fund, namely: exercises the powers of the owner of state property, in particular corporate rights, during privatization; supervises the activities of enterprises, institutions and organizations belonging to the sphere of its management; conducts the sale of state property during its privatization; makes decisions on privatization; forms privatization, restructuring, competition commissions sales commissions; takes over and transfers the functions of property management of state-owned enterprises; approves plans for the privatization of state-owned property, plans for the placement of shares in joint-stock companies; lists of objects to be privatized, except for those of strategic importance.

Purpose. The purpose of the article is to study the administrative and legal status of the State Property Fund, its components on the basis of specific laws of Ukraine and normative legal acts that regulate the activities of the fund.

Materials and methods. The methodological basis was general scientific and special methods of knowledge: the formal-legal method, the method of the system of legal norms of state property management; comparative legal method, methods of analysis and synthesis – in the justification of the object of state property management, a complex of administrative and legal norms that regulate state property management; the system-structural method, which made it possible to establish a system of subjects of state property management; the method of dialectics – in revealing the content of state property management by the State Property Fund of Ukraine.

Results. The scientific article reveals the administrative and legal status of the State Property Fund of Ukraine, its components, goals, functions, tasks related to the management of state property. The administrative and legal structure of the legal structure of the State Property Fund of Ukraine as a legal entity has been determined. It is argued that the administrative and legal status of the body of the State Property Fund of Ukraine consists of such components as mission, goals, tasks, functions, competence, order of formation – composition and structure, organization of activities, accountability and control, responsibility, social, etc. provision of legal activity. The administrative and legal status of the State Property Fund of Ukraine in the context of the relevant Law of Ukraine “On the State Property Fund of Ukraine” was analyzed. On the basis of the relevant legislation, the strategic administrative and legal goals of the FSMU have been established: optimization of the share of the state sector of the economy; ensuring the receipt of funds from the privatization of state property; organization of state property management; improvement of methodological support and state regulation in the field of property valuation, property rights and professional valuation activities, etc. It has been proven that the implementation of FSMU auxiliary functions (personnel management, incentives, financing, material and technical support) will contribute to the effective performance of general and special functions of state property management.

Discussion. In further studies, it is proposed to focus research attention on the development of scientifically based recommendations regarding changes to the relevant legislation, which regulates the work of the State Property Fund; proposals for the development of a classification of types of administrative-legal relations in the management of state property depending on the specifics, improvement of legal relations for the transfer of state-owned objects into ownership; reforming the administrative and legal provision of the management system of the State Property Fund of Ukraine.

Key words: The State Property Fund of Ukraine, state property, management of state property, administrative and legal status of the State Property Fund of Ukraine, components of the administrative and legal status of the FSMU, the profile Law of Ukraine “On the State Property Fund of Ukraine”.

Постановка проблеми. Дослідження адміністративно-правового статусу Фонду державного майна України, зокрема його складових, дає можливість виокремити серед низки інших державних органів, визначаючи його цілі, завдання, функції, компетенцію, особливості формування і відповідальність. Звідси в умовах реформування системи центральних органів виконавчої влади постає нагальність у вивченні складових адміністративно-правового статусу Фонду державного майна України як суб'єкта державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі елементи правового статусу Фонду державного майна України описано в працях Р. Ю. Бикова [1], Є. І. Білокур [2], О. О. Кравчука [3], В. Л. Пількевича [4], В. Ф. Савченко [5], О. І. Харитонova [6], М. Щербина [7]. Втім донині бракує комплексного дослідження адміністративно-правового статусу Фонд державного майна України, зокрема його чинник елементів, як суб'єкта управління державною власністю у галузі користування і розпорядження нерухомим майном. У науковій спеціалізованій літературі відсутня єдина позиція з приводу трактування поняття і структури адміністративно-правового статусу Фонду державного майна України.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового статусу Фонду державного майна, його складових на базі профільних законів України та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність фонду.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: формально-юридичний метод, метод системи правових норм управління державною власністю; порівняльно-правовий метод методи аналізу і син-

тезу — в обґрунтуванні об'єкта управління державної власності, комплексу адміністративно-правових норм, які регулюють державне управління власністю; системно-структурний метод, який дозволив встановити систему суб'єктів управління державною власністю; метод діалектики — у розкритті змісту управління державної власності Фондом державного майна України.

Виклад основного матеріалу. На Фонд державного майна України покладено реформування відносин державної власності як результат активізації приватизаційних процесів для оптимізації державного сектору економіки, здійснення управління державним майном через оренду державного нерухомого майна, менеджмент корпоративними правами, забезпечення державного регулювання оцінювання майна, майнових прав і професійної оцінної діяльності державного та приватного нерухомого майна. Ухвалення профільного Закону України «Про Фонд державного майна України» від 9.12.2011 № 4107-VI [9] мало надзвичайно важливе значення. Так, до 2012 р. діяльність державних органів приватизації регламентувалася навіть не законом, а Тимчасовим положенням про Фонд державного майна України, затвердженим такими Постановами Верховної Ради України від 07.07.1992 [10]; «Про забезпечення діяльності Фонду державного майна України» [11]; «Про деякі питання діяльності Фонду державного майна України» [12]. Ці нормативно-правові акти визначили статус, організацію, повноваження і порядок діяльності Фонду державного майна України. Профільний Закон про Фонд державного майна України встановив особливий статус фонду серед органів виконавчої влади в управлінні державним майном.

Визначаючи структуру юридичної конструкції правового статусу суб'єкта права, слід зауважити,

що вона вміщує правосуб'єктність (характеризується єдністю складників — правоздатність і дієздатність); систему прав, обов'язків та законних інтересів; систему гарантій прав і обов'язків суб'єктів права; юридичну відповідальність. Головним складником змісту правового статусу кожного органу є компетенція (права й обов'язки), яка доповнюється такими елементами, як завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами, місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань і та ін.

Варто наголосити, що адміністративну правосуб'єктність ми не розглядаємо як складник адміністративно-правового статусу, тому що правосуб'єктність — це спроможність суб'єкта мати і реалізовувати права і виконувати обов'язки. Іншими словами, це право на право, тоді як адміністративно-правовий статус — це вже реально існуючі права та обов'язки. Отже, на нашу думку, адміністративно-правовий статус як сукупність прав, обов'язків і забезпечення їхньої реалізації закріплено у нормах адміністративного права, і звідси — в підґрунті адміністративно-правового статусу покладено адміністративну правосуб'єктність [8].

Адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади складається з таких основних складових, як місія, цілі, завдання, функції, компетенція, порядок формування — склад і структура, організація діяльності, підзвітність і підконтрольність, відповідальність, соціальне та інше забезпечення діяльності.

Отже, адміністративно-правовий статус фонду державного майна України складається з таких складників: 1) конструкт цільовий: місія, ціль, завдання, функції органу державної влади; 2) структурний конструкт: порядок формування, організація діяльності; 3) конструкт компетентнісний: права і обов'язки; 4) конструкт відповідальності.

Правовий статус Фонду державного майна України встановлено у профільному Законі України «Про Фонд державного майна України». Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Фонд державного майна України» Фонд державного майна України — це центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання і відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності, зокрема корпоративними правами держави на об'єкти державної власності, що належать до кола його управління, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав і професійної оцінної діяльності [9].

Крім того, за наказом Фонду державного майна України «Про затвердження Плану діяльності Фонду державного майна України на 2015–2017 роки» від 30.09.2015 № 1447 [14] уточнено, що місією ФДМУ є забезпечення проведення масштабної прозорості приватизації державної власності відповідно

до вимог Програми діяльності Кабінету Міністрів України, а до стратегічних цілей віднесено такі, як оптимізація частки державного сектору економіки; забезпечення надходження коштів від приватизації державного майна; організація управління державною власністю; удосконалення методичного забезпечення і державного регулювання у сфері оцінювання майна, майнових прав і професійної оцінної діяльності, практична діяльність з оцінки, рецензування документів з оцінки, забезпечення професійної підготовки оцінювачів; подальше посилення прозорості та відкритості діяльності фонду у процесі вироблення та реалізації державної політики у діяльності ФДМУ та ін.

До завдань Фонду державного майна України, які конкретизують згадані цілі, такі, як, наприклад, проведення приватизації об'єктів державної власності; моніторинг і контроль за виконанням умов договорів купівлі-продажу; робота з єдиними майновими комплексами державних підприємств, переданими до управління державних органів приватизації у зв'язку з прийняттям рішення про їх приватизацію за переліком об'єктів груп В, Г, які підлягають підготовці до продажу; організація орендних відносин; забезпечення професійної підготовки оцінювачів [17].

До основних завдань Фонду державного майна України щодо користування і розпорядження нерухомим майном, за пп. 3, 5–6 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Фонд державного майна України», віднесено управління об'єктами державної власності, зокрема корпоративними правами держави у статутних капіталах господарських товариств, щодо яких прийнято рішення про приватизацію та затверджено план приватизації або план розміщення акцій; здійснення контролю у сфері організації та проведення приватизації державного майна; відчуження державного майна у випадках, встановлених законодавством, передачі державного майна в оренду та користування; повернення у державну власність державного майна, що було приватизоване, відчужене або вибуло з державної власності з порушенням законодавства; державне регулювання у сфері оцінки майна, майнових прав та професійної оцінної діяльності [9]. За пп. 11, 23 ч. 6 ст. 6 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», суб'єкти державного управління уповноважені вести облік об'єктів державної власності, що перебувають в їх управлінні і забезпечують надання розпоряднику Єдиного реєстру об'єктів державної власності відомостей про об'єкти державної власності для формування і ведення зазначеного реєстру [14]. Фонду державного майна України встановлено розпорядником цього реєстру відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр об'єктів державної власності» від 14.04.2004 № 467 [15]. Також на Фонд державного майна України покладено завдання із забезпечення формування і ведення Єдиного реєстру об'єктів державної власності.

Переходячи до розгляду функцій, як значущого складника адміністративно-правового статусу Фонду державного майна України, зауважимо, що функції органу державного управління поєднують загальні характеристики функцій державного управління і мають певну специфіку і відмінності, які можна вважати юридично визначеними, самостійні та однорідні напрями діяльності конкретних органів державного управління, які здійснюються ними відповідно до покладених на них завдань і наданих повноважень, спрямованих на досягнення об'єктивно зумовлених цілей і завдань державного управління.

Отже, до функцій Фонду державного майна України ми зараховуємо реалізацію державної політики з приватизації, оренди, використання і відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності, зокрема корпоративними правами держави стосовно об'єктів державної власності, які належать до сфери його управління, а також у галузі державного регулювання оцінки майна, майнових прав і професійної оцінної діяльності.

Проведення функцій державного управління полягає у встановленні способів впливу з боку цих органів на об'єкти — регулює, координує, контролює. На рівні органів державного управління — Фонд державного майна України — відбувається поєднання функцій і завдань держави із функціями державного управління. До загальних функцій державного управління, які широко використовує у діяльності Фонд державного майна України, можемо віднести такі, як вивчення інформації (збір відомостей щодо з'ясування потенційних інвесторів, покупців державного нерухомого майна); планування; організацію (у разі організації представництва у районах і містах); керування (у разі складання переліку об'єктів державної власності, що підлягає приватизації; контроль (здійснює контроль за діяльністю регіональних відділень і представництв).

Серед спеціальних функцій Фонду державного майна України, які конкретизують зміст його управлінської діяльності з користування і розпорядження нерухомим майном, виділимо такі, як утворення комісій з приватизації, інвентаризації, реструктуризації, конкурсних комісії з продажу; прийняття рішень про внесення земельних ділянок державної власності, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації, до статутного капіталу господарських товариств; виступає як організатор продажу нерухомого майна державних підприємств.

Реалізація Фондом державного майна України допоміжних функцій державного управління, таких як управління персоналом, стимулювання, фінансування, матеріально-технічне забезпечення, сприятиме ефективному виконанню загальних і спеціальних функцій державного управління.

Розглядаючи структурний конструкт адміністративно-правового статусу слід зауважити, що функціонування Фонду державного майна України

передбачено Конституцією України, а його спеціальний статус встановлено порядком призначення голови ФДМУ. Так, за п. 12 ст. 85 Конституції України, до повноважень Верховної Ради України належить призначення за поданням прем'єр-міністра України голови Фонду державного майна України [16].

Складником правового статусу Фонду державного майна України є також порядок його формування, що встановлено Законом України «Про Фонд державного майна України». Так, Фонд державного майна України здійснює свої повноваження безпосередньо і через регіональні відділення в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі та представництва у районах та містах, створених Фондом державного майна України, у разі необхідності. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Фонд державного майна України» діяльність Фонду державного майна України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [9].

Компетенційний конструкт становлять повноваження, що закріплені за органом виконавчої влади права і обов'язки. Компетенція центрального органу виконавчої влади як організаційно-правова категорія являє собою точний перелік його повноважень, тобто прав і обов'язків, визначених відповідним органом державної влади (Верховною Радою України, президентом України) у певному нормативно-правовому акті, реалізуючи які центральний орган виконавчої влади здійснює свою діяльність.

Зміст повноважень Фонду державного майна України визначено у ст. 5 Закону України «Про Фонд державного майна України». Такі повноваження розподілені на дві групи з управління державним майном, зокрема нерухомим майном: 1) повноваження стосовно управління об'єктами, які безпосередньо йому підпорядковані, перебувають в його управлінні; 2) повноваження, які спрямовані на забезпечення ефективного користування державним майном іншими суб'єктами, уповноваженими здійснювати управління державним майном.

Слід вказати, що, за даними Фонду державного майна України, до основних проблемних аспектів запровадження дієвої моделі управління державним сектором, який має забезпечити позитивний вплив на конкурентоспроможність національної економіки загалом, є домінування державних підприємств у складі державного сектору при тому, що частка господарських товариств становить лише 5% [17]. Через це доцільним ми вбачаємо вжиття таких заходів, як подальше упорядкування обліку підприємств держсектору, а також актуалізація переліку підприємств, які не підлягають приватизації, і тих що можуть бути корпоративізовані. Щодо скорочення переліку об'єктів державної власності, які не підлягають приватизації, слід зауважити те, що в державній власності мають залишитися лише ті об'єкти, які забезпечують виконання державою своїх основних функцій і гарантують національну

й економічну безпеку. Велика кількість державних підприємств, діяльність яких не забезпечує виконання державою своїх функцій, або пакетів акцій господарських товариств, розмір яких не забезпечує державі вирішального впливу на їх діяльність, і незавершеність приватизаційних процесів спричиняє значні збитки і призводить до неефективного витрачання коштів з державного і місцевих бюджетів. Саме тому має проводитись продаж пакетів акцій, володіння якими не дає державі змоги впливати на роботу підприємств. Державні підприємства мають бути інтегровані за галузевою ознакою, що стане однією з передумов дієвого менеджменту об'єктами державної власності. Забезпечення ж ефективного менеджменту вірогідне за рахунок перепідготовки держслужбовців, залучення консалтингових фірм, кризових менеджерів. Отже, слід оптимізувати обсяг і структуру державного сектору. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають питання приватизації. Зазначаємо, що для виконання власних завдань і функцій держава наділяє державні органи державно-владними повноваженнями. Важливе значення у користуванні і розпорядженні нерухомим майном мають повноваження Фонду державного майна України з оцінювання майна, майнових прав і професійної оцінної діяльності. Вказані повноваження встановлено Законами України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оцінну діяльність в Україні» [18] і «Про Фонд державного майна України» [9].

Отже, згідно з вказаними Законами, Фонд державного майна України здійснює: методичне регулювання оцінки нерухомого майна відповідно до положень національних стандартів, методик та інших нормативно-правових актів; видача кваліфікаційного свідоцтва і сертифікатів; професійну оцінку діяльність у процесі приватизації та оренди державного майна; ведення Державного реєстру оцінювачів та суб'єктів оцінної діяльності і та ін.

Для запровадження єдиних методичних підходів і стандартів з визначення вартості нерухомого майна, оцінки нерухомого майна, а також вирішення міжвідомчих розбіжностей, на нашу думку, потрібне зосередження усього в одному органі, а саме у ФДМУ таких повноважень: державне регулювання оцінної діяльності; організація професійної підготовки оцінювачів за всіма напрямками; ведення єдиного Державного реєстру оцінювачів.

Повноваження Фонду державного майна України з реалізації державної політики з приватизації нерухомого майна визначають Закони України: «Про приватизацію державного і комунального майна» [19] і «Про Фонд державного майна України» [9]. Так, за ст. 5 Закону України «Про Фонд державного майна», до основних повноважень ФДМУ належать такі: здійснювати повноваження власника державного майна, зокрема корпоративних прав, у процесі приватизації; контролювати діяльність

підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління; продаж державного майна у процесі його приватизації; прийняття рішень про приватизацію; створює комісії з приватизації, реструктуризації, конкурсні комісії з продажу; перебирати та передавати функції управління майном державних підприємств; затверджувати плани приватизації майна, що перебуває в державній власності, плани розміщення акцій акціонерних товариств у процесі приватизації; складати переліки об'єктів, що підлягають приватизації, крім тих, що мають стратегічне значення.

Ми вважаємо, що актуальним лишається положення ст. 7 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» [19], за яким державні органи приватизації провадять такі повноваження, як внесення земельної ділянки державної власності до статутного капіталу господарських товариств відповідно до законодавства. Це означає включення вартості земельної ділянки до статутного капіталу господарського товариства та унеможливлення отримання земельної ділянки в обхід законодавства.

У контексті нашого дослідження розглянемо і такі надзвичайно важливі для держави повноваження фонду у сфері оренди державного нерухомого майна, які визначені у Законах України «Про Фонд державного майна України» [9], «Про оренду державного та комунального майна» [19]. Відповідно до повноважень встановлених вказаними Законами Фонд державного майна України з Кабінетом Міністрів України здійснює державну політику у сфері оренди державного майна та виконує функції орендодавця державного майна. Так, фонд, його регіональні відділення і представництва являють собою орендодавців цілісних майнових комплексів підприємств, їхніх структурних підрозділів і нерухомого майна, а також майна, що не увійшло до статутного / складеного капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації / корпоратизації, що є державною власністю, крім майна, що належить до майнового комплексу Національної академії наук України і галузевих академій наук, а також майна, що належить вищим навчальним закладам та/або науковим установам, що надається в оренду науковим паркам та їхнім партнерам [20, ст. 5]. Варто зауважити, що оренда державного нерухомого майна — це один зі способів його використання, що сприяє розвитку підприємництва, конкуренції через надання у користування підприємцям необхідних їм приміщень і наповнення дохідної частини державного бюджету коштами від оренди державного нерухомого майна. Передача державного нерухомого майна в оренду має забезпечувати економію державних коштів на його утримання в належному стані, а у разі оренди цілісних майнових комплексів державних підприємств — і технічний розвиток і створення нових робочих місць.

При цьому значна кількість об'єктів нерухомого майна перебуває в неналежному стані і потребує ремонту або зруйновані після бомбардувань або розташовані в зоні активних воєнних дій, і тому органи виконавчої влади не завжди діють як ефективний власник і невчасно ураховують ситуацію, що призводить до недоотримання коштів за оренду нерухомого майна державним бюджетом.

Для підвищення ефективності використання державного нерухомого майна, збільшення надходження коштів від оренди державного нерухомого майна, суб'єкти владних повноважень мають бути економічно зацікавлені у здачі державного нерухомого майна в оренду. Це може відбуватися через передачу фондом своїх повноважень стосовно оренди державного нерухомого майна державним підприємствам. Діяльність госпрозрахункових державних підприємств має бути заснована на самоокупності і самофінансуванні, а основними повноваженнями ми вбачаємо пошук орендарів, вивчення суспільної думки про об'єкти оренди, підготовка об'єктів до конкурсу, інформування зацікавлених осіб про можливі об'єкти оренди, здійснення повноважень орендодавця нерухомого майна.

Ураховуючи викладене, пропонуємо доповнити ст. 5 Закону України «Про Фонд державного майна України» абзацом другим такого змісту «У разі необхідності Фондом державного майна можуть утворюватися державні підприємства, які здійснюють повноваження орендодавця державного майна та утримуються за власний рахунок» [9, ст. 5].

Ще одним важливим складником адміністративно-правового статусу Фонду державного майна України є відповідальність. Зауважимо, що юридична відповідальність настає за протиправні винні діяння органів влади, їх посадових осіб або інших суб'єктів управління, вчинення правопорушень і за порушення конкретних норм правових актів, здійснюються в певних процесуальних формах уповноваженими органами (посадовими особами) державної влади. На законодавчому ж рівні конкретні види відповідальності передбачені переважно для посадових і службових осіб органів виконавчої влади. Так, за ст. 12 Закону України «Про Фонд державного майна України», працівники фонду, регіональних відділень і представництв за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків несуть кримінальну, адміністративну, дисциплінарну і цивільно-правову відповідальність відповідно до закону. Звідси наголосимо саме на адміністративній відповідальності як виді юридичної відповідальності у державному управлінні, яка настає за неналежне виконання або невиконання посадовими особами своїх обов'язків, тобто за здійснення адміністративного правопорушення [9, ст. 12]. Отже, посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністра-

тивні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків [9]. Так, у ст. 29 Закону України «Про приватизацію державного та комунального майна» [19] встановлено, що посадові особи державних органів приватизації, інших органів виконавчої влади несуть адміністративну відповідальність у вигляді штрафу за безпідставну відмову у прийнятті заяви про приватизацію; порушення строків розгляду заяви про приватизацію; порушення умов і порядку проведення конкурсу, аукціону, продажу акцій (часток, паїв); порушення умов і порядку передачі акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації, корпоратизації; необґрунтовану відмову від продажу підприємства (майна, акцій); безпідставну відмову в наданні інформації про об'єкт приватизації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, беручи до уваги викладене, слід вказати на провідну роль Фонду державного майна України як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом у галузі користування і розпорядження нерухомим майном, на який покладено подальший розвиток процесу реформування відносин власності, що є результатом активізації приватизаційних процесів для оптимізації державного сектору економіки, здійснення ефективного управління державним майном, оренди державного нерухомого майна, управління державними корпоративними правами, а також державного регулювання оцінки майна, майнових прав і професійної оцінної діяльності, що має значення як для оцінки державного, так і приватного нерухомого майна. При цьому управління державним нерухомим майном потребує удосконалення, що може бути здійснено шляхом створення госпрозрахункових державних підприємств, діяльність яких має бути заснована на самоокупності іта самофінансуванні; зосередження повноважень стосовно державного регулювання оціночної діяльності, організації професійної підготовки оцінювачів; ведення єдиного Державного реєстру оцінювачів в особі єдиного органу — Фонду державного майна України, внесенням обґрунтованих змін до законодавства. У подальших дослідженнях пропонується зосередити дослідницьку увагу на складенні науково обґрунтованих рекомендацій стосовно змін до профільного законодавства, яке регламентує роботу Фонду державного майна; подати пропозиції щодо розробки класифікації видів адміністративно-правових відносин в управлінні державною власністю залежно від специфіки; реформувати адміністративно-правового забезпечення системи управління Фонду державного майна України.

Література

1. Кравчук О.О. Управління державною власністю: адміністративно-правові засади : монографія. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : КПП, 2023. 444 с.
2. Білокур С.І. Управління об'єктами державної власності як складова змісту державно-управлінської діяльності. *Вісник Одеської юридичної академії*. 2015. Вип. 2. С. 35–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2015_2_6 (дата звернення: 04.01.2024).
3. Харитонов О.І. До питання про характеристику права державної власності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 329–335. URL: <http://www.apdp.in.ua/v33/49.pdf> (дата звернення: 10.03.2024).
4. Биков Р.Ю. Механізми управління державним майном в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Акад. муніцип. упр. К., 2010. 20 с. URL: <https://www.researchgatenet/publication/322721920> (дата звернення: 25.04.2024).
5. Щербина М. Чи покращиться управління державним майном? *New Voice*. 2018. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/chipokrashchitsya-upravlinnya-derzhavnim-maynom-2473115.html> (дата звернення: 25.04.2024).
6. Савченко В.Ф. Державне регулювання відносин власності у ринковій економіці. *Науковий вісник Полісся*. 2018. Вип. 3. С. 9–18.
7. Пількевич В.Л. Організаційно-правове забезпечення управління державним майном в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2020. 220 с.
8. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України. Наукова доповідь. Київ : НАДУ, 2021. 120 с.
9. Про Фонд державного майна : Закон України № 4107-VI, чинний, поточна редакція від 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17> (дата звернення: 15.03.2024).
10. Тимчасове положення про Фонд державного майна України : Постанова Верховної Ради України від 07.07.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-12> (дата звернення: 15.03.2024).
11. Про забезпечення діяльності Фонду державного майна України : Постанова Верховної Ради України від 07.07.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.03.2024).
12. Про деякі питання діяльності Фонду державного майна України : Постанова Верховної Ради України від 07.07.1992. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
13. Про затвердження Плану діяльності Фонду державного майна України на 2015–2017 роки : Наказ Фонду державного майна України від 30.09.2015 № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1447224-15#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
14. Про управління об'єктами державної власності : Закон України № 185-V, чинний, поточна редакція 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
15. Єдиний реєстр об'єктів державної власності. *Фонд державного майна України: вебсайт*. URL: <https://spfu.gov.ua/ua/content/spf-stateproperty.html> (дата звернення: 25.04.2024).
16. Конституція України. Ст. 85. URL: <https://constitution.in.ua/articles/85/> (дата звернення: 25.04.2024).
17. *Фонд державного майна України: вебсайт*. URL: <https://www.spfu.gov.ua/> (дата звернення: 23.05.2024).
18. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України № 2658-III, чинний, поточна редакція від 20.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
19. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України № 2269-VIII, чинний, поточна редакція від 02.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text> (дата звернення: 24.05.2024).
20. Про оренду державного та комунального майна : Закон України № 157-IX, чинний, поточна редакція від 07.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> (дата звернення: 24.05.2024).

References

1. Kravchuk, O. O. (2023). *Upravlinnia derzhavnoiu vlasnistiu: administratyvno-pravovi zasady* [Management of state property: administrative and legal principles]: monohrafiia. 2-he vyd., dop. i pererob. Kyiv: KPI [in Ukrainian].
2. Bilokur, Ye. I. (2015). *Upravlinnia ob'iektamy derzhavnoi vlasnosti yak skladova zmystu derzhavno-upravlinskoi diialnosti* [Management of state-owned objects as a component of the content of state-management activities]. *Visnyk Odeskoi yurydychnoi akademii*, 2, 35–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2015_2_6 [in Ukrainian].
3. Kharytonova, O. I. (2011). *Do pytannia pro kharakterystyku prava derzhavnoi vlasnosti* [To the question about the characteristics of state property rights]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 329–335. URL: <http://www.apdp.in.ua/v33/49.pdf> [in Ukrainian].
4. Bykov, R. Iu. (2010). *Mekhanizmy upravlinnia derzhavnym mainom v Ukraini* [State property management mechanisms in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. Akad. munitsyp. upr. K. URL: <https://www.researchgatenet/publication/322721920> [in Ukrainian].
5. Shcherbyna, M. (2018). *Chy pokrashchitsia upravlinnia derzhavnym mainom?* [Will the management of state property improve?]. *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/chipokrashchitsya-upravlinnya-derzhavnim-maynom-2473115.html> [in Ukrainian].

6. Savchenko, V.F. (2018). Derzhavne rehuliuвання vidnosyn vlasnosti u rynkovii ekonomitsi [State regulation of property relations in the market economy]. *Naukovyi visnyk Polissia*, 3, 9–18 [in Ukrainian].
7. Pilkevych, V.L. (2020). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia upravlinnia derzhavnym mainom v Ukraini [Organizational and legal provision of state property management in Ukraine]: dys. ... k.yur.n. Kyiv [in Ukrainian].
8. Modernizatsiia derzhavnoho upravlinnia ta yevropeiska inte hratsiia Ukrainy [Modernization of public administration and European integration of Ukraine]. *Naukova dopovid*. (2021). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
9. Pro Fond derzhavnoho maina [About the State Property Fund]: Zakon Ukrainy № 4107-VI, chynnyi, potochna redaktsiia vid 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17> [in Ukrainian].
10. Tymchasove polozhennia pro Fond derzhavnoho maina Ukrainy [Provisional Regulation on the State Property Fund of Ukraine]: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 07.07.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-12> [in Ukrainian].
11. Pro zabezpechennia diialnosti Fondu derzhavnoho maina Ukrainy [On ensuring the activities of the State Property Fund of Ukraine]: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 07.07.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
12. Pro deiaki pytannia diialnosti Fondu derzhavnoho maina Ukrainy [About some issues of the State Property Fund of Ukraine]: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 07.07.1992. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Planu diialnosti Fondu derzhavnoho maina Ukrainy na 2015–2017 roky [On the approval of the Activity Plan of the State Property Fund of Ukraine for 2015–2017]: Nakaz Fondu derzhavnoho maina Ukrainy vid 30.09.2015 № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1447224-15#Text> [in Ukrainian].
14. Pro upravlinnia ob'ektamy derzhavnoi vlasnosti [On the management of state-owned objects]: Zakon Ukrainy № 185-V, chynnyi, potochna redaktsiia 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text> [in Ukrainian].
15. Yedynyi reiestr ob'ektiv derzhavnoi vlasnosti [Unified register of state-owned objects]. *Fond derzhavnoho maina Ukrainy: veb sait*. URL: <https://spfu.gov.ua/ua/content/spf-stateproperty.html> [in Ukrainian].
16. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. St. 85. URL: <https://constitution.in.ua/articles/85/> [in Ukrainian].
17. *Fond derzhavnoho maina Ukrainy — State Property Fund of Ukraine: veb sait*. URL: <https://www.spfu.gov.ua/> [in Ukrainian].
18. Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini [About the valuation of property, property rights and professional valuation activity in Ukraine]: Zakon Ukrainy № 2658-III, chynnyi, potochna redaktsiia vid 20.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> [in Ukrainian].
19. Pro pryvatzatsiiu derzhavnoho i komunalnoho maina [About the privatization of state and communal property]: Zakon Ukrainy № 2269-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia vid 02.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text> [in Ukrainian].
20. Pro orendu derzhavnoho ta komunalnoho maina [About the lease of state and communal property]: Zakon Ukrainy № 157-IX, chynnyi, potochna redaktsiia vid 07.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.92

Петков Сергій Валерійович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Гуманітарного навчально-наукового інституту
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського*

Petkov Serhii

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of State, Legal and Humanitarian Sciences
Humanitarian Educational and Scientific Institute
V.I. Vernadsky Taurida National University*

Губарев Сергій Володимирович

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Гуманітарного навчально-наукового інституту
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського*

Gubarev Serhii

*PhD in Law, Associate Professor,
Head of the Department of State, Legal and Humanitarian Sciences
Humanitarian Educational and Scientific Institute
V.I. Vernadsky Taurida National University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9986

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY SERVANTS AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES IN GREAT BRITAIN

Анотація. Вступ. В статті досліджуються питання адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у Великобританії. Здійснюється аналіз актів законодавства Великобританії, які регулюють адміністративно-правові відносини у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Розкривається організаційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей у Великобританії. Актуальність дослідження досвіду адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців провідних демократичних країн світу має велике значення для його врахування та впровадження в період формування сучасного забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні.

Мета. Метою дослідження є вивчення досвіду провідних демократичних країн, зокрема моделі військової служби Великобританії для створення сучасного адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні, формування практичних пропозицій для впровадження справедливого та прозорого механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, заснованого на національних традиціях козацтва та демократичних надбаннях.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правове забезпечення щодо регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей; праці вітчизняних авторів, що провадять науково-практичні дослідження в галузі соціального забезпечення військовослужбовців.

Під час здійснення дослідження використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання вказаного методологічного інструментарію надало змогу здійснити аналіз та висвітлити інформацію з викладених джерел та юридичних актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, що знайшли своє відображення у викладеному матеріалі.

Результати. Результатом аналізу стало встановлення інформації щодо адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в моделі військової служби Великобританії, фундаментом якого є всеохоплюючий, справедливий та зрозумілий механізм адміністративно-правового забезпечення державою соціальних прав військовослужбовців. Досвід Британської системи щодо інтегрованості урядових та неурядових організацій в єдину систему послуг, які вони надають користувачам може стати корисним для України. Оскільки військовослужбовець або члени його сім'ї у Великобританії мають можливість на місці сконтактувати із місцевою радою та отримати необхідні ресурси та підтримку у своєму регіоні. Важливим моментом є об'єднання послуг в одну систему, а одні і ті ж послуги можуть надавати різні суб'єкти, що значно спрощує взаємодію із системою.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розробленні пропозицій щодо внесення змін до діючого законодавства України щодо створення моделі інтегрованості урядових та неурядових організацій в єдину систему послуг для військовослужбовців та членів їх сімей в Україні. Оскільки об'єднання послуг щодо соціальної підтримки для військовослужбовців та членів їх сімей значно спростить їх взаємодію з усіма суб'єктами урядових та неурядових організацій для отримання необхідної соціального супроводу та соціального захисту у своєму регіоні.

Ключові слова: адміністративне право, соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей, військове право.

Summary. Introduction. The article examines the issues of administrative and legal regulation of social protection of servicemen and their family members in Great Britain. An analysis of the legislation of Great Britain, which regulates administrative and legal relations in the field of social protection of servicemen and their family members, is carried out. The organizational and legal mechanism for ensuring the social rights of servicemen and their family members in Great Britain is revealed. The relevance of the study of the experience of administrative and legal regulation of social protection of servicemen of the leading democratic countries of the world is of great importance for its consideration and implementation during the formation of the modern provision of social rights of servicemen and their family members in the conditions of a full-scale war in Ukraine.

Goal. The purpose of the study is to study the experience of leading democratic countries, in particular the model of the British military service for the creation of modern administrative and legal regulation of social protection of servicemen and their family members in the conditions of a full-scale war in Ukraine, the formation of practical proposals for the implementation of a fair and transparent mechanism of social guarantees for servicemen and their members families, based on the national traditions of the Cossacks and democratic assets.

Materials and methods. The research materials are: regulatory and legal support for the regulation of social protection of servicemen and their family members; works of domestic authors conducting scientific and practical research in the field of social security of military personnel.

During the research, general scientific methods of analysis, synthesis and formal legal method were used. The use of the specified methodological tools made it possible to analyze and highlight information from the presented sources and legal acts, to find out the content of the legal norms of these acts and to obtain new knowledge, which was reflected in the presented material.

The results. The result of the analysis was the establishment of information on the administrative-legal regulation of social protection of servicemen and their family members in the British model of military service, the foundation of which is a comprehensive, fair and understandable mechanism of administrative-legal provision of the social rights of servicemen by the state. The experience of the British system regarding the integration of governmental and non-governmental organizations into a single system of services that they provide to users can be useful for Ukraine. Because a member of the military or their family members in the UK have the opportunity on the ground to contact their local council and get the resources and support they need in their area. An important point is the integration of services into one system, and the same services can be provided by different entities, which greatly simplifies interaction with the system.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the development of proposals for amendments to the current legislation of Ukraine regarding the creation of a model of integration of governmental and non-governmental organizations into a single system of services for military personnel and their family members in Ukraine. Since the unification of social support services for military personnel and their family members will greatly simplify their interaction with all subjects of governmental and non-governmental organizations to obtain the necessary social support and social protection in their region.

Key words: administrative law, social protection of servicemen and their family members, military law.

Постановка проблеми. Під час тривалого періоду воєнного стану, Україна має забезпечити соціальні права своїх захисників на високому рівні, впровадити дієвий та реальний захист своїх захисників, захист соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей. Стаття 3 Конституції України, гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю

[1]. Україна має створити сучасну сильну армію, в якій головним є життя кожного військовослужбовця. Оскільки, не кількість мобілізованих визначає міць армії, а наявність сучасних ресурсів, навчених належним чином фахівців, технічне сучасне забезпечення та здатність миттєво розгорнутися із кадрової армії в народне ополчення, де кожний його член знає війську справу та розуміє що і як йому слід робити.

Вивчення досвіду провідних демократичних країн, зокрема моделі військової служби Великої Британії для створення сучасного адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні, формування практичних пропозицій для впровадження справедливого та прозорого механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, заснованого на національних традиціях козацтва та демократичних надбаннях є актуальною темою сьогодення.

Одним із фундаментальних принципів сучасної демократичної країни є орієнтація на забезпечення повноцінної реалізації прав і свобод особистості та рівності перед законом. Отже, Україна має виходити з першочерговості розробки, впровадження і дотримання умов реалізації людиноцентристського підходу, бути сервісом, спрямованим на реалізацію публічного інтересу та надання відповідних послуг, в тому числі і в соціального захисту військовослужбовців [2].

Система соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, яка існує в Україні потребує докорінної реорганізації. Головним завданням держави має стати створення чіткої, прозорої, зрозумілої та дієвої системи соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, забезпечити дотримання державних гарантій та виконання. На даний час в нашій державі не має більш важливого завдання, ніж захист України та створення механізму належного захисту прав військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблематики нормативно-правового регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби займалися відомі представники української науки, які зробили внесок у розвиток національної правової доктрини. Аналіз наукових праць таких теоретиків права та вчених, які досліджують теоретико-методологічні проблеми взаємодії громадянського суспільства і держави, розвиток їх відносин в сучасний період демократичної модернізації України, взаємодію в захисті прав і свобод людини і громадянина, в процесі здійснення державної влади та місцевого самоврядування, зокрема Оніщенко Н. М. [3], Скрипнюк О. В., Шемшученко Ю. С. [4], Кучук А. М. [5], Сущенко В. М. [6], адміністративного та військового права Коропатніка І. М. [7], Петкова С. В. [8], Шопіної І. М. [9] надав можливість встановлення загальнотеоретичних положень адміністративної галузі юридичної науки. Теоретично-правові думки таких вчених як Копотун І. М. [10], Армаш Н. О. [2], Попков Б. О. [11], Джус О. А. [12], Микитюк М. А. [13], Журавльов Д. В. [14], Герасименко О. В. [15], Шамрай Б. М. [16] стали основою для здійснення подальшого наукового пошуку, оскільки відносини, які виникають у сфері адміністративно-правового забезпечення державою соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей, що є предметом регулювання адміністративного права.

За останній час, в Україні було опубліковано декілька матеріалів, які стосуються програм соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей в інших країнах. Зокрема, порівняльний аналіз програм також проводився у межах Звіту ПРООН «Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України», який пропонує огляд надання соціальних послуг ветеранам в межах різних систем [17]. Досвід Великої Британії детально розглянуто в аналітичній довідці Українського ветеранського фонду «Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії» [18].

Метою статті є вивчення досвіду Великої Британії, як провідної демократичної країни та країни, яка входить до блоку НАТО задля створення сучасного адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні, для дослідження та формування пропозицій для впровадження механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, заснованого на демократичних світових надбаннях.

Матеріали і методи. При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію із зазначених джерел та нормативно-правових актів Великої Британії, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, які знайшли своє відображення у викладеному матеріалі. Зазначені методи використовувалися при роботі з нормативно-правовими актами Великої Британії, які регулюють питання захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Виклад основного матеріалу. На даний час Україна має статус стратегічного партнера Північно-атлантичного альянсу (далі — НАТО). Міжнародна співпраця надає можливість отримання Україною досвіду у вирішенні багатьох питань та є однією зі складових розвитку державної політики [19].

Запровадження досвіду держав Європейського Союзу та членів НАТО щодо соціального захисту військовослужбовців є одним із пріоритетів взаємодії з НАТО та розвитку державної політики, що визначене в чисельних Державних програмах та планах співробітництва [20]. Політика соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, у Великобританії відноситься до пріоритетного напрямку в державному управлінні, що є спільним з Україною.

Основними нормативно-правовими документами, які визначають порядок проходження військової служби, є закони «Про армію», «Про резерв», Військова доктрина Великої Британії, а також Положення Королеви Великої Британії про армію, Наказ про Збройні сили та резервні сили, Наказ про пенсійне обслуговування, тощо [21].

Армія Сполученого Королівства вже понад 10 років є контрактною. Заявник проходить різноманітні рекрутингові тести та відбіркову співбесіду; кожна служба має свої процедури, всі вони є тривалими і включають багато етапів. На завершення процесу відбору кандидату видається повідомлення про зарахування на службу [22]. Мінімальний вік для зарахування — 16 років. Тривалість служби — 4 роки [23].

Уряд Великої Британії визначає ветерана як будь-кого, хто служив принаймні один день у Збройних силах Його Величності (регулярних або резервних) або у військово-морському флоті, хто виконував обов'язки у визначених законом військових операціях. Згідно з цим визначенням, ветерани це ті військовослужбовці, які вже звільнилися зі Збройних сил [24].

Термін «звільнений зі служби» стосується тих військовослужбовців, хто перебуває на перехідному етапі від служби до цивільного життя або перестав бути членом Збройних Сил Великої Британії. Термін «звільнений зі служби», як правило, використовується в юридичних документах, оскільки розуміння та використання терміну «ветеран» варіюється, не в останню чергу серед тих, хто служив в армії [25].

Термін «військовослужбовці, які звільняються» застосовується для тих військовослужбовців, які планують звільнитися, але все ще перебувають у безпосередньому підпорядкуванні Міністерства оборони. Резервісти є невід'ємною частиною Збройних сил Великої Британії [24].

У Великій Британії функціонує ефективна система соціального захисту військовослужбовців. Уряд Великої Британії проводить заходи щодо підтримки популярності та престижу військової служби з метою залучення добровольців до укладання контрактів.

Органом державної влади, який виконує та відповідає за соціальне та пенсійне забезпечення військовослужбовців, ветеранів і членів їх сімей, є підрозділ ветеранів Великої Британії (Veterans UK) [24] Міністерства оборони. Основна функція якого полягає в наданні підтримки та допомоги ветеранам, надання пенсійного забезпечення та компенсацій. До складу підрозділу входить Служба захисту ветеранів (VWS), яка надає підтримку ветеранам через національну мережу «менеджерів з добробуту» у Великобританії та Північній Ірландії. Крім Міністерства оборони, соціальний захист військовослужбовців та ветеранів здійснюється Міністерством охорони здоров'я, Міністерством освіти та громадськими організаціями (Combat Stress, Big White Wall, SSAFA, Medical Assistance (NHS), The Royal British Legion (TRBL) та ін.

Великобританією впроваджена «Стратегія для наших ветеранів» [26], в межах якої відбуваються поступові зміни у законодавстві та структурі пропонуваніх ветеранам послуг. Ключовими принципами цієї політики є: ветерани це, перш за все, представник цивільного населення, і суспільство виграє від їх участі; ветеранів заохочують та створюють умови

для реалізації їхнього потенціалу як цивільних; ветерани мають доступ до допомоги, яка задовольняє їхні потреби, і якщо є необхідність, за залученням публічного та волонтерського секторів.

Робота на підтримку ветеранів у Великобританії є відповідальністю всього уряду. У Британському Кабінеті Міністрів існує посада Minister of State (Minister for Veterans' Affairs) [24], який є членом Кабінету Міністрів і займається всіма ветеранськими питаннями.

Функції Управління у справах ветеранів, яке очолює Міністр у справах ветеранів (Minister of State (Minister for Veterans' Affairs)) полягають у забезпеченні захисту інтересів ветеранів в уряді; координації всіх функцій уряду Сполученого Королівства для забезпечення найкращої підтримки ветеранів та їхніх сімей під час повернення до цивільного життя; співпраці з делегованими адміністраціями, місцевими органами влади та організаціями в усьому секторі ветеранів, щоб допомогти створити позитивні, довгострокові переходи для осіб, які служили в Збройних Силах; забезпеченні інформованості кожного ветерана та його родини знати щодо можливості звернення за державною підтримкою, якщо вона їм потрібна; відзначенні та демонстрації блискучого внеску ветеранів у розвиток суспільства після закінчення служби [27].

Управління у справах ветеранів є частиною Кабінету Міністрів. Ця центральна позиція Управління дозволяє координувати функції, спрямовані на забезпечення найкращої підтримки ветеранів та їхніх родин. Міністр у справах ветеранів бере участь у засіданнях Кабінету. Це гарантує належне відстоювання інтересів ветеранів на найвищому рівні серед тих, хто керує країною та приймає рішення, які впливають на повсякденне життя людей.

Управління працює з децентралізованими адміністраціями Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії, місцевими органами влади, благодійними організаціями та бізнесом, щоб допомогти ветеранам, коли вони цього потребують.

В Міністерстві оборони Великобританії є позиція Parliamentary Under Secretary of State (Minister for Defence People, Veterans and Service Families) [28]. Позиція Minister of State [29] є вищою щодо Parliamentary Under Secretary of State. Він відповідає за всі питання політики щодо цивільного та військового персоналу армії, включаючи: умови служби, включаючи заробітну плату, пенсії, навчання та надбавки; сімей військовослужбовців; житла; цивільного персоналу; резервістів та кадетів; рекрутинг та утримання; здоров'я та благополуччя; рівність, різноманітність, інклюзія; домашнє насильство та захист від нього; запити та розслідування у зв'язку зі спадщиною; скарги на службу та система службового правосуддя; політику перехідного періоду, тощо.

Відповідальність Міністерства оборони у справах ветеранів здебільшого виконується його агентством

Veterans UK і охоплює: військові пенсії, компенсацію за поранення, соціальну підтримку, медалі, підтримку в перехідний період. Наприклад, нова Служба перехідного періоду в оборонній сфері, Партнерство з питань кар'єрного переходу та підтримка сім'ї загиблих за програмою «Фіолетовий пакет».

Якщо ветерани потребують послуг державного сектору, вони надаються цивільними постачальниками послуг державного сектору, такими як Національна служба охорони здоров'я.

До Veterans UK також входить Служба перехідного періоду (Defence Transition Services, DTS), яка є частиною цілісної політики переходу. Якщо ветеран завершує службу, і його підрозділ визнає його як людину, яка може потребувати додаткової підтримки після звільнення зі збройних сил, окрім тієї, що вже надається Міністерством оборони та Королівським флотом, сухопутними військами чи Королівськими повітряними силами, його можуть направити до DTS. Як особа, яка залишила службу, або член родини, він також може самостійно звернутися до DTS. Клієнти DTS також можуть бути направлені оборонними підрядниками, такими як Career Transition Partner (СТР), або третіми сторонами, такими як благодійні організації чи місцеві органи влади, до яких зверталися по допомогу. DTS працює на індивідуальній основі, будуючи довірчі відносини, щоб повністю зрозуміти потреби, координувати правильні джерела інформації та спростити доступ до необхідної підтримки.

Служба переходу, зокрема, допомагає у таких аспектах як: психічне здоров'я; фізичне здоров'я; зловживання наркотиками та алкоголем; навчання та працевлаштування; житло, розміщення та переїзд (включно зі схемою направлення Міністерства оборони та цивільними документами щодо житла); фінанси, борг і пільги; діти, сім'я та стосунки.

Вони тісно співпрацюють із структурою Міноборони — Службою соціального забезпечення ветеранів (Veterans Welfare Service). Ця служба надає індивідуальну підтримку ветеранам, їхнім сім'ям та утриманцям через мережу соціальних менеджерів по всій Великій Британії та Республіці Ірландія. Вони співпрацюють з Королівським військово-морським флотом, британською армією та Королівськими військово-повітряними силами, місцевими органами влади, волонтерськими організаціями, військовими благодійними фондами та Ветеранськими консультативними та пенсійними комітетами, щоб сприяти незалежності та збереженню гідності. Вони, зокрема, надають консультації щодо відходу від служби, у разі втрати працездатності, змін через інвалідність, змін, що впливають на дохід, фінанси та житло.

В основі ветеранської політики є Пакт Збройних Сил (Armed Forces Covenant), який був закріплений в Законі про Збройні Сили [27] та містить принципи, згідно з якими військовослужбовці, ветерани та їхні сім'ї не повинні бути ущемленими через їхню службу, і що особливі положення передбачені для

тих, хто пожертвував найбільше, в тому числі для поранених і тих, хто втратив близьких. У Шотландії стратегічний напрямок дотримання цих принципів був викладений в документі шотландського уряду «Поновлюємо наші зобов'язання» (Renewing Our Commitments). Підписання Пакту сприяло підвищенню обізнаності в державному секторі і в суспільстві в цілому щодо недоліків, які створюються системами, призначеними для цивільного життя, і необхідності в деяких випадках приділяти особливу увагу спільноті військовослужбовців, ветеранів і членів їхніх сімей, які служать у Збройних силах.

Закон про Збройні Сили 2021 року ввів нову вимогу до деяких державних органів, зокрема Національної служби охорони здоров'я та місцевих органів влади, приділяти належну увагу принципам Угоди під час виконання конкретних публічних функцій у сферах житлово-комунального господарства, охорони здоров'я та освіти [29].

Серед ключових здобутків Великобританії є Трастовий фонд Пакту про Збройні Сили (The Armed Forces Covenant Fund Trust). Це незалежний трастовий фонд, який управляє Фондом Пакту про Збройні Сили у розмірі 10 мільйонів фунтів стерлінгів на рік, який фінансує грантові програми на підтримку громади Збройних сил. Фондом надаються гранти за чотирма широкими напрямками: заходи з інтеграції військової та цивільної спільнот, а також заходи з інтеграції військовослужбовців брати участь у житті суспільства як громадяни; заходи з інтеграції громадян; додаткова підтримка як під час служби, так і після неї для тих, хто потребує допомоги; усунення бар'єрів для сімейного життя; та непрофільні медичні послуги для ветеранів.

Послуги державного сектору надаються ветеранам поєднанням співпраці місцевих органів влади, децентралізованих органів місцевого самоврядування та уряду Великої Британії, що створює комплексну картину по всій Великій Британії. В Англії послуги надаються місцевими органами влади та Урядом Англії, у Північній Ірландії, Шотландії та Уельсі послуги надаються місцевими органами влади, децентралізованим урядом та (у спеціальних регіонах) Урядом Великої Британії.

Важливо, що у Великобританії роботодавці приватного сектору тісно пов'язані з успішним переходом до цивільного життя та працевлаштуванням і відіграють важливу роль у забезпеченні навчання та працевлаштування. Станом на 2018 рік близько 3000 роботодавців підписали Угоду із Збройними силами, в якій положення щодо ветеранів є ключовою частиною зобов'язань роботодавців. Такі заходи мають тенденцію до збільшення, оскільки наявна зацікавленість у роботодавців приватного сектора. Прикладом такої співпраці є Партнерство з розвитку кар'єри та Програма визнання роботодавців, що реалізуються Управлінням зв'язків з оборонними відомствами від імені Міністерства оборони. Парт-

нерство з розвитку кар'єри пропонує роботодавцям приватного сектору доступ до рекрутингових послуг, які з'єднують їх з кадровими військовослужбовцями після завершення їхніх контрактів.

Великобританія також має розгалужену систему громадських організацій, які допомагають місцевим ветеранам. Вони можуть надавати такі ж послуги, що й держава: психологічна підтримка, підтримка реабілітації, фізичного здоров'я, протезування тощо. Якщо ж держава не може надати підтримки у конкретному випадку, то надання допомоги можуть перейняти саме неурядові організації.

З погляду ветеранів та їх родин, як користувачів послуг, різниці між урядовими та неурядовими структурами, як такої немає. Базовою та найбільш важливою формацією, для забезпечення прав ветеранів є Veterans' Gateway, що є першою точкою контакту для всіх ветеранів трьох служб та їхніх родин. Її експертний зміст охоплює сфери соціального забезпечення: житло, працевлаштування, фінанси, самостійне життя, психічне благополуччя, сім'ї та громади та фізичне здоров'я.

Veterans' Gateway є консорціумом різних організацій, які надають допомогу ветеранам у своїх визначених нішах чи сферах, включно із неурядових громадських організацій, благодійними фондами та структурами уряду і Збройних Сил. Тож ветеранові чи його родині достатньо звернутися до цього порталу чи його складових та отримати усі необхідні послуги доступним у його місцевості способом (залежно від місця, де знаходиться ветеран, послуги може надавати місцева рада, яка є початковою точкою контакту із системою, громадські організації, спілки чи інші структури).

Слід відмітити ще одну важливу структуру — це Конфедерація благодійних організацій (Cobseo). Ця організація надає єдину контактну точку для взаємодії з урядом, включаючи місцеву владу та децентралізовані адміністрації; з королівським домом; з приватним сектором; і, звичайно, з іншими членами Співтовариства Збройних Сил. Це дозволяє членам Cobseo взаємодіяти з усіма зацікавленими сторонами для забезпечення найкращого рівня підтримки.

Загалом, лише на втілення заходів щодо ветеранів у межах Плану дій щодо реалізації Ветеранської стратегії, Уряд Великобританії планує витратити понад 70 мільйонів фунтів.

Впровадженням сервісу Op Courage створено єдину точку доступу до послуг з охорони психічного здоров'я для ветеранів. Національна служба охорони здоров'я Великобританії опублікувала документ «Охорона здоров'я ветеранів Збройних Сил: погляд у майбутнє», який містить зобов'язання щодо сприяння переходу до цивільного життя та покращення психічного здоров'я ветеранів та їхніх родин. План дій щодо Ветеранської стратегії на 2022–2024 роки передбачає, що Національна служба охорони здоров'я виділить 18 мільйонів фунтів стерлінгів протягом трьох років на медичні послуги для ветеранів [29].

Провідну роль у формуванні та реалізації соціальної політики щодо ветеранів у Великій Британії має Міністерство оборони. Воно залучає окремі державні органи, місцеві адміністрації, благодійні організації, бізнеси та інші структури. Структура надавачів послуг різниться залежно від країни у складі Великої Британії та конкретного місця, де ці послуги надаються (залежно від цього, надавачі можуть відрізнятися).

У Стратегії щодо ветеранів, зазначено, що підтримка ветеранів у цивільному житті є відповідальністю всього уряду, включно з децентралізованими адміністраціями, а не лише відповідальність Міністерства Оборони та Офісу у справах ветеранів. Наприклад, Національна служба охорони здоров'я (NHS), Департамент праці та пенсійного забезпечення (DWP), Податкова та митна служба Його Величності (HMRC), Департамент транспорту (DfT), Департамент вирівнювання, житлового будівництва та громад (DLUHC) та Міністерство юстиції — усі вони роблять свій внесок у надання допомоги та покращення потреб ветеранів та їхніх сімей [30].

Для ветеранів у країні передбачена окрема пенсійна схема, у якій прописані обсяги пенсії для кожної окремої групи ветеранського населення. Ветерани Збройних сил отримують одну з найбільш щедрих пенсійних схем у Великій Британії.

Пенсії та пенсійне забезпечення є прерогативою державних органів та покривають пенсії для ветеранів, що мають поранення, пенсії для резервістів, пенсії для звільнених військових та інші. Як структурна одиниця Міноборони пенсіями займається Veterans UK.

Існують пенсійні схеми для військовослужбовців регулярних збройних сил (AFPS) для військовослужбовців регулярних збройних сил та для військовослужбовців Резервних сил. Належність до військової схеми визначається датою вступу на службу. Усі військовослужбовці регулярних збройних сил та резервісти, які приєдналися з 1 квітня 2015 року, є членами AFPS 15. Право на отримання пільг (бенефітів) за цією пенсійною схемою мають ті, хто прослужили не менше 2-х років [31]. Окремо у Великобританії існують схеми військових пенсій для ветеранів з інвалідністю, відсоток виплат у якій залежать від типу та причин інвалідності.

Для соціальних послуг, фінансування освіти, охорони здоров'я тощо урядові сайти скеровують саме на ресурси Veterans' Gateway, де потреби ветерана чи його родини може забезпечити або урядова установа, або інша організація. У той же час, британські ветерани можуть отримати соціальні послуги не лише від держави, але й від ряду громадських організацій та фондів, включно із підтримкою фізичного та ментального здоров'я ветеранів та їх родин, консультацій, лікування, забезпеченням житлом, працевлаштуванням, додатковим навчанням та іншою всебічною підтримкою. При цьому, компетенції дублюються між різними організаціями і державою.

У контексті надання соціальних та медичних послуг на сьогодні британська система реформується так, щоб ветерани та інші звільнені солдати могли отримувати максимальне задоволення індивідуальних запитів та потреб. Для цього ухвалення рішень і надання послуг передають на місця — на рівень міських рад (city councils), які можуть ефективно залучити ресурси, наявні на місці (як-от, місцеві організації, фонди, спілки). Приклад такої зміни — програма індивідуального догляду за ветеранами, запропонована для Національної служби охорони здоров'я (NHS). У межах неї ветеранам надаватимуться особисті бюджети на охорону здоров'я (Personal Health Budget). Вони отримують виписку, в якій буде вказано, які кошти на освіту, охорону здоров'я та соціальну допомогу включені до нього. Якщо ви отримуєте особистий бюджет, він може включати гроші від Національної служби охорони здоров'я (особистий бюджет на охорону здоров'я), місцевої ради (особистий бюджет) або освіти. Ці кошти можуть бути витрачені на засоби, що покращують здоров'я чи самопочуття, а сам перелік доступних послуг буде надано міською радою. Витрати відбуватимуться відповідно до індивідуальних планів догляду [24].

Також усі ветерани в Англії, Шотландії та Уельсі мають право на пріоритетний доступ до послуг Національної служби охорони здоров'я (NHS) (включаючи госпітальну, первинну та місцеву допомогу) при захворюваннях, пов'язаних з їхнім перебуванням у Збройних силах Великої Британії (пов'язаних з проходженням служби). Це завжди залежить від клінічних потреб і не дає права проскочити без черги, випередивши когось із більш високими клінічними потребами [25].

Значну увагу у Великобританії приділяють працевлаштуванню ветеранського населення та можливість для них самостійно себе забезпечувати. Наприклад, виплата для військовослужбовців для забезпечення незалежності (AFIP) — це додаткова надбавка, яка надає фінансову підтримку військовослужбовцям та ветеранам, які мають гарантовану виплату доходу (GIP) за Схемою компенсації Збройних Сил (AFCS), що належить до груп А-С. Виплата на особисту незалежність (PIP) може допомогти з додатковими витратами на проживання, якщо є тривалий фізичний або психічний розлад здоров'я або інвалідність та / або труднощі з виконанням певних повсякденних завдань або пересуванням [32].

Міністерство оборони опублікувало «Стратегію сімей збройних сил на 2022–2032 роки», яка має на меті покращення підтримки сімей військовослужбовців. Після запуску стратегії Міністерство оборони створило Фонд сімей збройних сил, спеціальний фонд для роботи з восьми тем стратегії: сімейне життя, службове життя, сімейний дім, освіта, здоров'я та благополуччя, догляд за дітьми, підтримка партнерів та подружжя та сім'ї за межами Великобританії. 54 проекти з усієї Великобританії отримали загальну суму понад 2 мільйони фунтів стерлінгів, щоб допомогти

вирішити проблеми, з якими можуть зіткнутися діти військовослужбовців у зв'язку з досягненням цілей, викладених у Стратегії сімей збройних сил [33].

Частина соціальних послуг, таких як допомога по безробіттю, догляд за дитиною, переобладнання будинку у разі інвалідності — надається рядом міністерств та структур, оскільки доступна не лише для ветеранів, але і для інших груп населення. Відмінність у контексті ветеранів у тому, що для надання цих послуг можуть залучатися спеціалізовані організації наприклад, організація Blesma, яка допомагає ветеранам, що втратили кінцівки [34].

Організації, що працюють із ветеранами, також отримують фінансування від уряду для реалізації своєї діяльності. Це ще одна тенденція ветеранської політики у Великобританії — передачу практичних кроків на місця та формування спільнот, у яких ветерани та родина не почуватимуться наодинці. Ефективність такої політики виправдана і структурою країни, у якій Уельс, Північна Ірландія, Шотландія та Англія (чотири основні частини Великої Британії) можуть мати різні правила та регуляції щодо окремих питань, а також власні сервіси для ветеранів та військовослужбовців.

Висновок. За останнє десятиліття Велика Британія значною мірою покращила надання соціальних сервісів ветеранам, зокрема через реалізацію окремої Стратегії до 2028 року.

Фокус у наданні соціальних послуг ветеранам у Великій Британії спрямований на надання ветеранам можливості утримати себе та свою родину через програми із адаптації та працевлаштування, пенсійне забезпечення, а також велику кількість ресурсів для ментальної підтримки. Частково така структура зумовлена зміною демографії ветеранів та прогнозованого «молодшання» групи та збільшення частки працездатного населення.

Велика Британія вдало використовує поєднання урядових та неурядових інструментів для максимальної реалізації прав та запитів ветеранів та їхніх родин.

Важливою складовою Британської політики щодо ветеранів є можливість переходу та адаптації, коли військовослужбовець готується завершити службу. Такий перехід дозволить максимально «безболісно» відійти до служби та перейти у цивільне життя із можливістю забезпечити себе та свою родину.

Для України є доречним для запозичення та розвитку із Британської системи є інтегрованість урядових та неурядових організацій у єдину систему послуг, які вони надають військовослужбовцям, ветеранам та членам їх сімей. Таким чином, ветеран на місці може звернутися до місцевої ради та отримати необхідні ресурси та підтримку у своєму регіоні. Важливо також, що усі послуги об'єднані в одну систему, а одні і ті ж послуги можуть надавати різні суб'єкти. З погляду користувача, це спрощує взаємодію із системою.

Література

1. Конституція України : Закон України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
2. Адміністративно-правова реформа в Україні : навчальний посібник / Н. О. Армаш та ін.; за заг. ред. С. В. Петкова. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.
3. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. 320 с.
4. Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина перша). *Публічне право*. 2015. № 3. С. 12–19.
5. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
6. Сущенко В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НаУКМ А. Юридичні науки*. 2012. Том 129. С. 28–31.
7. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / І. М. Коропатнік та ін. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2023. 442 с.
8. Військове право : підручник / І. М. Шопіна та ін.; за ред. І. М. Коропатніка. Київ : Алерта, 2019. 648 с.
9. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Загальне пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану / укл. І. М. Копотун. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2023. 692 с.
10. Адміністративна діяльність органів публічної влади. Сучасний стан та перспективи розвитку / С. В. Петков та ін. Київ : КНТ, 2019. 207 с.
11. Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія / за заг. ред. Б. О. Попкова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 272 с.
12. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (станданти НАТО) / укл. О. А. Джус та ін. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2023. 594 с.
13. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / укл. І. М. Копотун та ін. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2023. 442 с.
14. Мобілізація і мобілізаційна підготовка в Україні 2022: основне законодавство, коментарі та роз'яснення, правові позиції Верховного суду / упоряд. С. В. Петков та ін. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2022. 330 с.
15. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки: методичний посібник / О. В. Герасименко та ін. Київ : Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2023. 130 с.
16. Шамрай Б. М. Окремі питання парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців збройних сил та інших військових формувань України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 6 (41). С. 32–35.
17. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України : Звіт ПРООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferi-reintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voyennoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny> (дата звернення: 01.04.2024).
18. Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії: Аналітична довідка Відділу навчально-аналітичної роботи Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів. URL: <https://veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/> (дата звернення: 01.04.2024).
19. Гордієнко Є. П. Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. *Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі: матеріали I всеукраїнської наук.-практ. конф.* (30 листопада 2018 р.). Київ. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
20. Державні програми та плани співробітництва Україна — НАТО. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/dokumenty/derzhavni-programi-ta-plani-spivrobitnictva> (дата звернення: 01.04.2024).
21. *The official home of UK Legislation: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.infolaw.co.uk/mod/afcsandspo.htm> (дата звернення: 30.03.2024).
22. Terms and conditions of enlistment and service. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/43291/Ch18.pdf (дата звернення: 01.04.2024)

23. Soldier. *Soldier Explore careers National Careers Service*. URL: <https://nationalcareers.service.gov.uk/job-profiles/soldier> (дата звернення: 01.04.2024).
24. The strategy for our veterans: valued. Contributing. Supported. 2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/755915/Strategy_for_our_Veterans_FINAL_08.11.18_WEB.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
25. Veterans Factsheet 2020. *Office for Veterans Affairs*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/874821/6.6409_CO_Armed-Forces_Veterans-Factsheet_v9_web.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
26. MOD National and Official Statistics by topic. *Ministry of Defence United Kingdom: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/mod-national-and-officialstatistics-by-topic/mod-national-and-official-statistics-by-topic> (дата звернення: 30.03.2024).
27. About Us GOV.UK. *Office for Veterans' Affairs*. 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/office-for-veterans-affairs/about> (дата звернення: 01.04.2024).
28. Parliamentary under secretary of State (minister for defence people and families). URL: <https://www.gov.uk/government/ministers/parliamentary-under-secretary-of-state> (дата звернення: 01.04.2024).
29. Armed Forces Act 2011. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/18/introduction/enacted> (дата звернення: 01.04.2024).
30. Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. *Ветеранський фонд (Поруч з ветераном)*. 2023. URL: <https://veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/> (дата звернення: 01.04.2024).
31. Veterans' Strategy Action Plan 2022–2024. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1103936/Veterans-Strategy-Action-Plan-2022-2024.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
32. The Independent Review of UK Government Welfare Services for Veterans 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1170685/Independent_Review_of_UK_Government_Welfare_Services_for_Veterans.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
33. Armed Forces Pension Scheme 2015: Your pension scheme explained. *Ministry of Defence*. 2023. 34 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/911031/FINAL_DRAFT_-_AFPS_15_Your_Scheme_Explained.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
34. Personalised care for veterans in England. Information for veterans and their families. *NHS England and NHS Improvement*. 25 p. URL: <https://www.england.nhs.uk/wp-content/uploads/2019/07/personalised-care-for-veterans-information-for-veterans-and-families-easy-read.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Administratyvno-pravova reforma v Ukraini: navchalnyi posibnyk / N.O. Armash ta in.; za zah. red. S.V. Pietkova. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia, 2020. 180 s.
3. Onishchenko N.M. Spryiniattia prava v umovakh demokratychnoho rozvytku: problemy, realii, perspektyvy: monohrafiia / za red. Yu.S. Shemshuchenka. Kyiv: Yurydychna dumka, 2008. 320 s.
4. Shemshuchenko Yu.S., Skrypniuk O.V. Suchasnyi konstytutsiyni protses i problemy vdoshkonalennia rehuliuвання zakhystu prav liudyny v Konstytutsii Ukrainy (chastyna persha). *Publichne pravo*. 2015. № 3. S. 12–19.
5. Kuchuk A.M. Osnovy teorii pravovoho politsentryzmu: monohrafiia. Dnipro: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, Lira LTD, 2017. 312 s.
6. Sushchenko V.M. Problemy realizatsii ta zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini. *Naukovi zapysky NaUKM A. Yurydychni nauky*. 2012. Tom 129. S. 28–31.
7. Mobilizatsiini pidrozdily: v orhanakh derzhavnoi vlady, inshykh derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiakh, yaki maiut mobilizatsiini zavdannia (zamovlennia) / I.M. Koropatnik ta in. Kyiv: Vydavnychiy dim "Profesional", 2023. 442 s.
8. Viiskove pravo: pidruchnyk / I.M. Shopina ta in.; za red. I.M. Koropatnika. Kyiv: Alierta, 2019. 648 s.
9. Pensiine zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv v umovakh voiennoho stanu. Zahalne pensiine zabezpechennia v umovakh voiennoho stanu / ukl. I.M. Kopotun. Kyiv: Vydavnychiy dim "Profesional", 2023. 692 s.
10. Administratyvna diialnist orhaniv publichnoi vlady. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku / S.V. Pietkov ta in. Kyiv: KNT, 2019. 207 s.
11. Ukraina pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2023 rr.: geneza natsionalnoi stiikosti kriz pryzmu naukovykh doslidzhen: monohrafiia / za zah. red. B.O. Popkova. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2023. 272 s.
12. Derzhavni harantii zakhystu sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei: zahalnyi sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei; sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei v osoblyvyi period

(zokrema pid chas voiennoho stanu); mizhnarodnyi aspekt sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv (standarty NATO) / ukl. O. A. Dzhus ta in. Kyiv: Vydavnychi dim “Profesional”, 2023. 594 s.

13. Mobilizatsiini pidrozdily: v orhanakh derzhavnoi vlady, inshykh derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiah, yaki maiut mobilizatsiini zavdannia (zamovlennia) / ukl. I. M. Kopotun ta in. Kyiv: Vydavnychi dim “Profesional”, 2023. 442 s.

14. Mobilizatsiia i mobilizatsiina pidhotovka v Ukraini 2022: osnovne zakonodavstvo, komentari ta roziasnennia, pravovi pozytsii Verkhovnoho sudu / uporiad. S. V. Petkov ta in. Kyiv: Vydavnychi dim “Profesional”, 2022. 330 s.

15. Sotsialnyi suprovid viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy ta chleniv yikh simei: praktychni aspekty diialnosti posadovykh osib viiskovykh chastyn, terytorialnykh tsentriv komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky: metodychni posibnyk / O. V. Herasymenko ta in. Kyiv: Naukovo-doslidnyi tsentr humanitarnykh problem Zbroinykh Syl Ukrainy, 2023. 130 s.

16. Shamrai B. M. Okremi pytannia parlamentskoho kontroliu za doderzhanniam konstytutsiinykh prav i svobod viiskovosluzhbovtziv zbroinykh syl ta inshykh viiskovykh formuvan Ukrainy. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2021. Vyp. 6 (41). S. 32–35.

17. Ohliad mizhnarodnykh praktyk u sferi reintehratsii veteraniv: mirkuvannia shchodo voiennoho ta povoiennoho kontekstu Ukrainy: Zvit PROON. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferi-reintehratsii-veteraniv-mirkuvannia-shchodo-voyennoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny>.

18. Derzhavna polityka pidtrymky veteraniv: dosvid Spoluchenoho Korolivstva Velykoi Brytanii ta Pivnichnoi Irlandii: Analychna dovidka Viddilu navchalno-analitychnoi roboty Ukrainskoho veteranskoho fondu Ministerstva u spravakh veteraniv. URL: <https://veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/>.

19. Hordiienko Ye. P. Zarubizhnyi dosvid v orhanizatsii systemy sotsialnoho zakhystu uchashnykh boiovykh dii. *Teoriia i praktyka publichnoho upravlinnia ta administruvannia u KhKhI storichchi: materialy I vseukrainskoi nauk.-prakt. konf.* (30 lystopada 2018 r.). Kyiv. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf>.

20. Derzhavni prohramy ta plany spivrobitnytstva Ukraina — NATO. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/dokumenti/derzhavni-programi-ta-plani-spivrobitnytstva>.

21. *The official home of UK Legislation: ofitsiinyi vebseit*. URL: <https://www.infolaw.co.uk/mod/afcsandspo.htm>.

22. Terms and conditions of enlistment and service. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/43291/Ch18.pdf

23. Soldier. *Soldier Explore careers National Careers Service*. URL: <https://nationalcareers.service.gov.uk/job-profiles/soldier>.

24. The strategy for our veterans: valued. Contributing. Supported. 2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/755915/Strategy_for_our_Veterans_FINAL_08.11.18_WEB.pdf.

25. Veterans Factsheet 2020. *Office for Veterans Affairs*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/874821/6.6409_CO_Armed-Forces_Veterans-Factsheet_v9_web.pdf

26. MOD National and Official Statistics by topic. *Ministry of Defence United Kingdom: ofitsiinyi vebseit*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/mod-national-and-officialstatistics-by-topic/mod-national-and-official-statistics-by-topic>.

27. About Us GOV.UK. *Office for Veterans Affairs*. 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/office-for-veterans-affairs/about>.

28. Parliamentary under secretary of State (minister for defence people and families). URL: <https://www.gov.uk/government/ministers/parliamentary-under-secretary-of-state>.

29. Armed Forces Act 2011. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/18/introduction/enacted>.

30. Derzhavna polityka pidtrymky veteraniv: dosvid Spoluchenoho Korolivstva velykoi Brytanii ta Pivnichnoi Irlandii. *Veteranskyi fond (Poruch z veteranom)*. 2023. URL: <https://veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/>

31. Veterans Strategy Action Plan 2022–2024. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1103936/Veterans-Strategy-Action-Plan-2022-2024.pdf.

32. The Independent Review of UK Government Welfare Services for Veterans 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1170685/Independent_Review_of_UK_Government_Welfare_Services_for_Veterans.pdf.

33. Armed Forces Pension Scheme 2015: Your pension scheme explained. *Ministry of Defence*. 2023. 34 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/911031/FINAL_DRAFT_-_AFPS_15_Your_Scheme_Explained.pdf.

34. Personalised care for veterans in England. Information for veterans and their families. *NHS England and NHS Improvement*. 25 p. URL: <https://www.england.nhs.uk/wp-content/uploads/2019/07/personalised-care-for-veterans-information-for-veterans-and-families-easy-read.pdf>.

УДК 342.9

Царук Андрій В'ячеславович

доктор філософії у галузі права,

викладач кафедри адміністративної діяльності

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Tsaruk Andrii

PhD in Law, Lecturer of the Department of Administrative Activity

National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi

ORCID: 0000-0002-7871-0323

Кушнір Ярослав Олександрович

доктор філософії у галузі права,

викладач кафедри адміністративної діяльності

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Kushnir Yaroslav

PhD in Law, Lecturer of the Department of Administrative Activity

National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi

ORCID: 0000-0002-8519-5331

Байдич Роман Олексійович

начальник

відділу адміністративно-юрисдикційної діяльності штабу

2 прикордонний загін

Baidych Roman

Head of the Department of

Administrative and Jurisdictional Activities of the Headquarters

2 Border Detachment

Вибодовський Андрій Іванович

начальник прикордонного оперативно-розшукового відділу

31 прикордонний загін

Vybodovskyi Andrii

Head of the Border Operative and Investigative Department

31 Border Detachment

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9914

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИМУСОВОГО ПОВЕРНЕННЯ
ТА ПРИМУСОВОГО ВИДВОРЕННЯ ІНОЗЕМЦІВ
ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

**PROBLEM ISSUES OF FORCED RETURN AND
FORCED EXPULSION OF FOREIGNERS BY THE STATE
BORDER SERVICE OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE
AND LEGAL ASPECT**

Анотація. Вступ. Іноземці, що порушують законодавство України про державний кордон та є нелегальними мігрантами, використовують прогалини в законодавстві України з метою використання нашої держави як держави для подальшого переходу до країн західної Європи.

У статті на основі дослідження законодавства України проаналізовано загальну парадигму стосовно питання примусового повернення та примусового видворення іноземців, які порушили законодавство про державний кордон, та прав Державної прикордонної служби України стосовно зазначеного питання під час адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Розглянуто нормативно закріплені вимоги діючого законодавства, що відображають питання примусового повернення та примусового видворення іноземців з території України.

Розглянуто компетенцію органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо питань примусового повернення та примусового видворення іноземців з території України.

Мета. Метою статті є встановлення проблематики, що існує станом на сьогодні, стосовно питань примусового повернення та примусового видворення іноземців з території України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо примусового повернення та примусового видворення іноземців з території України; 2) роботи вітчизняних науковців щодо примусового повернення та примусового видворення іноземців з території України.

Під час здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (з метою характеристики процесу примусового повернення та примусового видворення іноземців з території України); аналізу та синтезу (з метою побудови відображення процесу примусового повернення та примусового видворення іноземців з території України); логічного узагальнення результатів (з метою формулювання висновків).

Результати. Висвітлено колізію норм чинного законодавства щодо примусового повернення та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства, які вчинили порушення з прикордонних питань. Запропоновано зміни до чинного законодавства з метою розширення прав органів охорони державного кордону в межах процедури примусового видворення та повернення таких осіб.

Перспективи. Перспективами подальших досліджень із вказаної проблематики є розробка механізмів спрощення примусового повернення та примусового видворення іноземців з території України.

Ключові слова: примусове повернення, примусове видворення, іноземці, особи без громадянства, органи охорони державного кордону, адміністративні правопорушення, Державна прикордонна служба України.

Summary. Introduction. Foreigners who violate the legislation of Ukraine on the state border and are illegal migrants use loopholes in the legislation of Ukraine in order to use our state as a state for further transition to the countries of Western Europe.

The article, based on the study of the legislation of Ukraine, analyzes the general paradigm regarding the issue of forced return and forced deportation of foreigners who have violated the legislation on the state border, and the rights of the State Border Guard Service of Ukraine regarding this issue during administrative and jurisdictional activities.

The normatively established requirements of the current legislation reflecting the issue of forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine were considered.

The competence of the state border protection authorities of the State Border Service of Ukraine regarding issues of forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine was considered.

Purpose. The purpose of the article is to establish the problems that exist today regarding the issues of forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal provision regarding the forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine; 2) works of domestic scientists regarding the forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine.

During the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (in order to characterize the process of forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine); analysis and synthesis (in order to build a reflection of the process of forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine); logical generalization of the results (for the purpose of formulating conclusions).

Results. The research materials are: 1) regulatory and legal provision regarding the forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine; 2) works of domestic scientists regarding the forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine.

The collision of the norms of the current legislation regarding the forced return and forced deportation of foreigners and stateless persons who have committed violations on border issues is highlighted. Amendments to the current legislation are proposed in order to expand the rights of state border protection authorities within the framework of the procedure of forced deportation and return of such persons.

Prospects for further research on this issue are the development of mechanisms to simplify the forced return and forced expulsion of foreigners from the territory of Ukraine.

Key words: forced return, forced deportation, foreigners, stateless persons, state border protection bodies, administrative offenses, State Border Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Іноземні громадяни, які порушують законодавство України про державний кордон, в переважній своїй більшості є нелегальними мігрантами, що використовують нашу державу для подальшого переправлення до країн західної Європи.

Питання примусового повернення та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства, що порушують законодавство з прикордонних питань, є важливою складовою адміністративно-юрисдикційної діяльності Державної прикордонної служби України, яка ускладнена через недоліки нормативно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у питання ідентифікації осіб в юридичній площині зробили вітчизняні науковці.

Демчик Н. П. [4; 5] у своїх працях акцентує увагу на специфічності адміністративно-правового механізму видворення органами охорони державного кордону нелегальних мігрантів, а саме, в тому аспекті, що ця специфічність полягає у ідентифікації та документуванні нелегальних мігрантів. Проводить правовий аналіз законодавства України у сфері примусового повернення та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі держави. Здійснює аналіз чинного законодавства України щодо встановлення суб'єктів, уповноважених на здійснення примусового повернення і примусового відтворення іноземців та осіб без громадянства з території України [6].

Балуєва О. В., Мартянова Р. А. в своєму дослідженні [1] досліджували організаційно-правовий механізм застосування адміністративних заходів, спрямованих на примушування іноземців залишити територію України всупереч їхньої волі і бажанню. Розглядали повноваження органів Державної міграційної служби, охорони державного кордону та Служби безпеки України щодо застосування адміністративних заходів примусового характеру. Доводили необхідність взаємодії органів Державної міграційної служби з органами охорони державного кордону, Служби безпеки України стосовно іноземців та осіб без громадянства, перебування яких не відповідає вимогам перебування на території держави та перебування яких суперечить національним інтересам.

Кузь Ю., Сойко О., Белай С. [10] розкривають діяльність органів та підрозділів охорони державного кордону під час виконання завдань із забезпечення процедур реадмісії, примусового повернення та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства в пунктах пропуску через державний кордон України у країни проживання або треті країни.

Яремко О. [16] досліджено проблему незастосування судами України під час розгляду справ про примусове повернення та примусове видворення за її межі іноземців та осіб без громадянства прецедентної практики Європейського суду з прав людини, що стосується права на повагу до сімейного життя. Нею

звернуто увагу на недостатності врахування під час вирішення питання про примусове повернення та про примусове видворення за межі України лише наявності факту порушення іноземцем чи особою без громадянства міграційного законодавства, а також факту ухилення від виїзду з України після закінчення дозволеного строку перебування. Зауважено, що такі рішення мають виноситись пропорційно, зокрема із дотриманням необхідного балансу між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямовані ці рішення.

Гринько Р. та Демчик Н. у своєму дослідженні [3] розглядають доктринальні підходи щодо визначення правової природи строків примусового повернення і видворення іноземців та осіб без громадянства органами прикордонної служби. Виділяють матеріальні та процесуальні строки, у межах яких органи охорони державного кордону реалізують повноваження із примусового повернення та видворення з території України.

Гаврік Р. О. та Сівер А. М. у своїй роботі [2] визначають основні поняття стосовно питань вислання іноземців та осіб без громадянства прикордонними та міграційними органами.

Мота А. Ф. [11] визначив мету та стан процесуальних норм у загальній системі положень, спрямованих на протидію нелегальній міграції, а також практики їх реалізації в контексті контролю за державним кордоном.

Карнаушенко С. Д. у своїй роботі [7] розглядає порядок проведення процедури примусового видворення іноземців та осіб без громадянства або їх затримання з цією метою, підстави для задоволення адміністративного позову щодо примусового видворення або для відмови у задоволенні такого позову.

Токар А. М. [15] вважає, що важливим аспектом удосконалення процедури примусового видворення має стати поглиблення співпраці з Європейським Союзом у контексті адаптації норм і правових приписів Європейського союзу у законодавство України та що шлях до такої гармонізації є угоди, укладені між Європейським Союзом та Україною в міграційній сфері.

Аналіз праць зазначених науковців та законодавства у сфері, яка є предметом дослідження цієї статті, дає підстави вважати, що нормативно-правова база з цього питання потребує доопрацювання шляхом впровадження чітких механізмів здійснення примусового повернення та примусового видворення іноземців.

Метою статті є визначення наявної проблематики адміністративно-юрисдикційної діяльності Державної прикордонної служби України стосовно питань примусового повернення та примусового видворення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо іноземців та осіб без громадянства; 2) роботи вітчизняних

авторів стосовно примусового повернення та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства.

В процесі проведення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (з метою характеристики процесу примусового повернення та примусового видворення); аналізу та синтезу (з метою побудови відображення процесу примусового повернення та примусового видворення); логічного узагальнення результатів (з метою формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось з позиції дій посадових осіб Державної прикордонної служби України щодо порушень, які вчиняються іноземцями та особами без громадянства.

На сьогоднішній день орган охорони державного кордону має законодавчо закріплене право приймати рішення щодо примусового повернення та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства. Базовими нормативними актами, які регулюють такі дії, є Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [14] та Інструкція про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, затверджена спільним наказом МВС України, АДПСУ, СБУ № 353/271/150 від 23.04.2012, із змінами та доповненнями (далі — Інструкція про примусове повернення і примусове видворення) [13].

Так, у ст. 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [14] зазначено, що іноземець або особа без громадянства можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, якщо їх дії порушують законодавство України з прикордонних питань про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку, або якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України за рішенням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, органу Служби безпеки України або органу охорони державного кордону.

У ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [14] закріплено, що органи охорони державного кордону можуть приймати рішення про примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, якщо такі особи затримані за незаконне перетинання (спробу незаконного перетинання) державного кордону України або є обґрунтовані підстави вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятиметься від виконання рішення про примусове повернення або якщо така особа не виконала у встановлений строк без поважних причин рішення про примусове повернення, а також в інших передбачених законом випадках.

Тобто орган охорони державного кордону може застосувати один з вищевказаних адміністративно-правових заходів, спрямованих на примушування іноземців, які незаконно перебувають в Україні чи порушують законодавство з прикордонних питань, покинути територію України всупереч їх волі і бажанню. Підстави та порядок застосування заходів є різними та мають суттєві відмінності, у тому числі щодо міри державного примусу, який застосовується посадовими особами до іноземця. В обох випадках кінцевою метою є примушування іноземця до залишення території України, але примусове повернення вважається більш гуманним заходом та зазвичай передує примусовому видворенню, оскільки іноземцю надається право у добровільному порядку покинути державу.

Детальний порядок примусового повернення передбачений в Інструкції про примусове повернення і примусове видворення.

Так, п. 5 вищевказаної Інструкції встановлює, що підставами для прийняття рішення про примусове повернення іноземців до країни походження або третьої країни є:

дії, що порушують законодавство України про правовий статус іноземців та осіб без громадянства;

дії, що суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку;

якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України;

затримання іноземців органами охорони державного кордону у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України.

При цьому, положення вищевказаної Інструкції в частині прийняття рішення про видворення застосовувати наразі неможливо, оскільки вони суперечать положенням ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Не зважаючи на прийняття 24 лютого 2023 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону» № 2952-IX, що набрав законної сили 23 березня 2023 року та суттєво змінив порядок та компетенцію органів охорони державного кордону та наділив їх правом прийняття рішення про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства за межі території України (яке до цього приймалося судом за адміністративним позовом таких органів охорони державного кордону), так і не прийнятті зміни до підзаконних нормативних актів з цього питання, у тому числі і до Інструкції про примусове повернення і видворення. Так, в усіх пунктах Інструкції вказано, що примусове видворення приймається на підставі винесеної за позовом органу охорони кордону постанови адміністративного суду про примусове видворення, проте відповідно до вищевказаного Закону органу охорони кордону вже

надано право самостійно приймати рішення про примусове видворення іноземців.

Відсутність єдності та спільної мети у суб'єктів законодавчої ініціативи деколи призводить до ситуацій, які унеможливають впровадження вже розроблених механізмів в діяльність органів державної влади, зокрема і Державної прикордонної служби України. Так, 01 грудня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції» № 2813-IX (далі — Закон № 2813-IX), яким, зокрема, внесено зміни і до статей Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», що регулюють питання примусового повернення та примусового видворення іноземців. Більшість положень Закону № 2813-IX набули чинності 28 червня 2023 року. В проміжок часу між датою ухвалення Закону № 2813-IX та датою набрання його положеннями чинності, Верховною Радою України було прийнято ще ряд законів, які змінювали норми, вже змінені Законом № 2813-IX. При цьому, законодавець при ухваленні цих законів не врахував зміни, які вже внесені Законом № 2813-IX, проте ще не набули чинності, що призвело до неможливості реалізації деяких положень Закону № 2813-IX, зокрема і тих, що регулюють процедуру примусового видворення іноземців та осіб без громадянства, через відсутність слів, що потрібно замінити. Такі дії законодавця призводять до виникнення колізій та суперечностей в законодавстві та ускладнюють роботу Державної прикордонної служби України.

Відповідно до чинного законодавства орган охорони державного кордону має право приймати рішення про примусове повернення та видворення з України іноземців та осіб без громадянства не тільки у випадку затримання таких осіб за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України, а і у випадку порушення іншого законодавства з прикордонних питань. Проте через відсутність єдиного понятійного апарату та узгодженості між нормативними актами, на практиці існують проблеми з прийняттям рішень з примусового повернення та видворення іноземців та осіб без громадянства без належних документів, які посвідчують їх особу чи надають право виїзду з України.

Згідно п. 8 ст. 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [14] *примусове повернення не застосовується до іноземців та осіб без громадянства, які не досягли 18-річного віку, до іноземців та осіб без громадянства, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [12], а так само не може бути застосовано до осіб, які не мають документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України (такі іноземці та особи без громадянства затримуються*

у встановленому законом порядку з метою ідентифікації, документування та забезпечення передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію або примусового видворення відповідно до цього Закону).

У ст. 289 Кодексу адміністративного судочинства [8] з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства зазначено, що *за наявності обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства, стосовно якого (якої) прийнято рішення про примусове видворення або реадмісію, ухилятиметься від виконання рішення про його (її) примусове видворення, перешкоджатиме проведенню процедури видворення чи реадмісії відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію або якщо існує ризик його (її) втечі, а так само у разі відсутності в іноземця або особи без громадянства, стосовно якого (якої) прийнято рішення про примусове видворення, документа, що дає право на виїзд з України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, його територіальний орган чи підрозділ, орган охорони державного кордону, орган Служби безпеки України подає до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцезнаходженням зазначених органів (підрозділів) або за місцезнаходженням пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, позовну заяву про застосування судом до іноземця або особи без громадянства одного з таких заходів:*

- 1) *затримання з метою ідентифікації та / або забезпечення примусового видворення за межі території України;*
- 2) *затримання з метою забезпечення передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію;*
- 3) *взяття на поруки підприємством, установою чи організацією;*
- 4) *зобов'язання внести заставу.*

Отже, законодавство, з одного боку, забороняє приймати рішення про примусове повернення відносно осіб без документів, які надають право перетину державного кордону та вимагає їх затримувати, а з іншого не передбачає такої підстави затримання, оскільки затримати в адміністративному порядку можна лише тих іноземців, відносно яких прийнято рішення про примусове видворення чи реадмісію та з метою їх ідентифікації та / або забезпечення примусового видворення за межі території України.

Крім того, законодавство не передбачає права прийняття рішення про видворення щодо вказаного кола осіб. З аналізу ч. 1 ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»

Таблиця 1

Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку примусового повернення та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства»

Чинна редакція	Редакція з урахуванням запропонованих змін
Кодекс адміністративного судочинства	
Стаття 289. Особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства 1. За наявності обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства, стосовно якої подано адміністративний позов про примусове видворення, ухилятиметься від виконання рішення про її примусове видворення, перешкоджатиме проведенню процедури видворення чи реадмісії відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію або якщо існує ризик її втечі, а так само у разі відсутності в іноземця або особи без громадянства, яка вчинила порушення законодавства України з прикордонних питань або про правовий статус іноземців, документа, що дає право на виїзд з України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, його територіальним органом чи підрозділом, органом охорони державного кордону або Служби безпеки України подається до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцезнаходженням цих органів (підрозділів) або за місцезнаходженням пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, позовна заява про застосування судом до іноземця або особи без громадянства одного з таких заходів: 1) затримання іноземця або особи без громадянства з метою ідентифікації та (або) забезпечення видворення за межі території України; 2) затримання іноземця або особи без громадянства з метою забезпечення її передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію; 3) взяття іноземця або особи без громадянства на поруки підприємства, установи чи організації; 4) зобов'язання іноземця або особи без громадянства внести заставу.	Стаття 289. Особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства 1. За наявності обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства, стосовно якої подано адміністративний позов про примусове видворення, ухилятиметься від виконання рішення про її примусове видворення, перешкоджатиме проведенню процедури видворення чи реадмісії відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію або якщо існує ризик її втечі, а так само у разі відсутності в іноземця або особи без громадянства, яка вчинила порушення законодавства України з прикордонних питань або про правовий статус іноземців, документа, що дає право на виїзд з України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, його територіальним органом чи підрозділом, органом охорони державного кордону або Служби безпеки України подається до місцевого загального суду як адміністративного суду за місцезнаходженням цих органів (підрозділів) або за місцезнаходженням пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, позовна заява про застосування судом до іноземця або особи без громадянства одного з таких заходів: 1) затримання іноземця або особи без громадянства з метою ідентифікації та (або) <i>документування (отримання документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України)</i> та (або) забезпечення видворення за межі території України; 2) затримання іноземця або особи без громадянства з метою забезпечення її передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію; 3) взяття іноземця або особи без громадянства на поруки підприємства, установи чи організації; 4) зобов'язання іноземця або особи без громадянства внести заставу.
Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»	
Стаття 30. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства Абзац 4 Відсутній	Стаття 30. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства <i>Абзац 4 Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, його територіальні органи та територіальні підрозділи, органи охорони державного кордону або органи Служби безпеки України можуть приймати рішення про примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства у випадку наявності у таких органів (посадових осіб) підстав прийняття рішення про примусове повернення та неможливості його прийняття через відсутність у іноземця чи особи без громадянства документів, що посвідчують особу та/або дають право на виїзд з України.</i>

Джерело: розроблено авторами

слідuje, що примусовому видворенню іноземця чи особи без громадянства (крім випадків незаконного перетину чи спроби незаконного перетину державного кордону) передують дві обставини: 1) прийняття рішення відповідним компетентним органом про примусове повернення; 2) ухилення від виїзду після прийняття рішення про повернення або наявність обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилитимуться від виконання такого рішення.

Отже, чинне законодавство закріплює право органів охорони державного кордону ДПСУ здійснювати примусове видворення іноземців лише виключно під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України такими іноземцями, а примусове повернення можливе лише щодо осіб, які мають документи, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України. На практиці це створює значні труднощі, оскільки більшість нелегальних мігрантів не мають документів, які дають право виїзду з України (закінчення строку дії документів, наявність лише внутрішнього паспорту, в той час коли вимагається наявність паспорту для виїзду за кордон, випадкова чи цілеспрямована втрата документів тощо).

З огляду на зазначене, органи охорони державного кордону не мають законодавчо закріпленого права приймати рішення про примусове повернення чи видворення іноземців та осіб без громадянства, які не мають документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України, за порушення законодавства з прикордонних питань, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) [9], зокрема такі як:

порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду — виїзду (стаття 202 КУпАП); порушення іноземцями та особами без громадянства законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства (стаття 203 КУпАП); Злісна непокоря законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (стаття 185-10 КУпАП).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вважаємо за доцільне законодавчо закріпити право органів охорони державного кордону приймати рішення про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства, які не мають документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України, та їх адміністративного затримання.

Також є критично важливим внести зміни до Інструкції про примусове повернення і примусове видворення в частині приведення у відповідність до норм чинного законодавства. Автори детально не зупиняються на вказаних змінах, оскільки необхідно редагувати всю інструкцію та об'єм необхідних змін не можливо описати в рамках цієї публікації.

Перспективами подальших розвідок із зазначеної проблематики вважаємо за доцільне визначити такі як розробка механізмів спрощення провадження у справах про адміністративні правопорушення, ініційованих Державною прикордонною службою України в частині ідентифікації іноземців та осіб без громадянства, узгодження понятійного апарату та окремих положень різних нормативних актів.

Література

1. Балуєва О.В., Мартянова Р.А. Організаційно-правовий механізм застосування примусового повернення та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 861 (13). URL: <https://1ll.ink/Uhnzj> (дата звернення: 13.05.2024).
2. Гаврік Р.О., Сівер А.М. До питання про визначення основних понять з питань вислання іноземців та осіб без громадянства прикордонними та міграційними органами. *Збірник тез III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова «Правові засади організації та здійснення публічної влади»*. Хмельницький, 2020. URL: <https://1ll.ink/6zMdC> (дата звернення: 13.05.2024).
3. Гринько Р., Демчик Н. Строки примусового повернення й видворення іноземців та апатридів органами прикордонної служби в умовах пандемії. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 66–77. URL: <https://1ll.ink/2VXJb> (дата звернення: 13.05.2024).
4. Демчик Н.П. Правове регулювання застосування примусового повернення і примусового видворення іноземців та осіб без громадянства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 861 (13). URL: <https://1ll.ink/Uhnzj> (дата звернення: 13.05.2024).
5. Демчик Н.П. Правовий інститут примусового повернення і видворення іноземців та осіб без громадянства органами Державної прикордонної служби України : авторефер. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Хмельницький, 2021. 19 с.
6. Демчик Н.П. Суб'єкти, уповноважені здійснювати примусове повернення і примусове видворення іноземців та осіб без громадянства. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. URL: <https://1ll.ink/WstfN> (дата звернення: 13.05.2024).

7. Карнаушенко С.Д. Адміністративне судочинство щодо примусового видворення іноземців. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.52>; URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284735/278821> (дата звернення: 13.05.2024).
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005. № 2747-IV. *Урядовий кур'єр*. 17.08.2005. № 153. ст. 153–154.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 18.12.1984. 1984. № 51.
10. Кузь Ю., Сойко О., Белай С. Моделювання діяльності органів охорони державного кордону щодо забезпечення процедур з реадмісії, примусового повернення та видворення іноземців та осіб без громадянства в пунктах пропуску. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Військові та технічні науки*. 2022. № 1–2 (87). URL: <https://1ll.inlink/0NTl4> (дата звернення: 13.05.2024).
11. Мота А.Ф. Адміністративно-процесуальні повноваження органів Державної прикордонної служби України з примусового повернення і відворення нелегальних мігрантів. *Право України*. 2018. Вип. 11. С. 151. URL: <https://1ll.inlink/VUowp> (дата звернення: 13.05.2024).
12. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011. № 3671-VI. *Голос України*. 03.08.2011. № 142.
13. Про затвердження Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства: Наказ МВС України від 23.04.2012 № 353/271/150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12#Text> (дата звернення: 13.05.2024).
14. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011. № 3773-VI. *Голос України*. 25.10.2011. № 199.
15. Токар А.М. Захист прав особи під час реалізації процедури примусового видворення. *Збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини* (м. Хмельницький, 8 грудня 2023 р.). URL: <https://1ll.inlink/nc8Qu> (дата звернення: 13.05.2024).
16. Яремко О. Право на повагу до сімейного життя: проблеми застосування практики ЄСПЛ у справах про примусове повернення та примусове видворення за межі України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). URL: <https://1ll.inlink/od568> (дата звернення: 13.05.2024).

References

1. Baluieva O. V., Martianova R. A. Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm zastosuvannya prymusovoho povernennia ta prymusovoho vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [Organizational and legal mechanism for the application of forced return and forced deportation of foreigners and stateless persons]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*. 2017. № 861 (13). URL: <https://1ll.inlink/Uhnzj> [in Ukrainian].
2. Havrik R. O., Siver A. M. Do pytannia pro vyznachennia osnovnykh poniat z pytan vyslannia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva prykordonnymy ta mihratsiynymy orhanamy [To the issue of defining the main concepts on the issue of deportation of foreigners and stateless persons by border and migration authorities]. *Zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi internet-konferentsii, prysviachenoj svitlii pamiaty doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika-zasnovnyka NAPrNU, pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Leonida Petrovycha Yuzkova "Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady"*. Khmelnytskyi, 2020. URL: <https://1ll.inlink/6zMdC> [in Ukrainian].
3. Hryenko R., Demchyk N. Stroky prymusovoho povernennia y vydvorennia inozemtsiv ta apatrydiv orhanamy prykordonnoi sluzhby v umovakh pandemii [Terms of forced return and expulsion of foreigners and stateless persons by the border service bodies in the conditions of a pandemic]. *Universytetski naukovy zapysky*. 2020. № 3–4 (75–76). P. 66–77. URL: <https://1ll.inlink/2VXJb> [in Ukrainian].
4. Demchyk N. P. Pravove rehuliuвання zastosuvannya prymusovoho povernennia i prymusovoho vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [Legal regulation of the application of forced return and forced deportation of foreigners and stateless persons]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*. 2017. № 861 (13). URL: <https://1ll.inlink/Uhnzj> [in Ukrainian].
5. Demchyk N. P. Pravovyi instytut prymusovoho povernennia i vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva orhanamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Legal institution of forced return and deportation of foreigners and stateless persons by the bodies of the State Border Service of Ukraine]: avtorefer. dys. ... kand.iur.nauk: 12.00.07. Khmelnytskyi, 2021. 19 p. [in Ukrainian].
6. Demchyk N. P. Subiekty, upovnovazheni zdiisniuvaty prymusove povernennia i prymusove vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [Entities authorized to carry out forced return and forced deportation of foreigners and stateless persons]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: Yurydychni nauky*. 2017. № 1. URL: <https://1ll.inlink/WstfN> [in Ukrainian].
7. Karnaushenko S. D. Administratyvne sudochynstvo shchodo prymusovoho vydvorennia inozemtsiv [Administrative proceedings regarding forced deportation of foreigners]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. № 3. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.52>; URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284735/278821> [in Ukrainian].

8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 06.07.2005. № 2747-IV. *Uriadovi kurier*. 17.08.2005. № 153. St. 153–154 [in Ukrainian].
9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. № 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 18.12.1984. 1984. № 51 [in Ukrainian].
10. Kuz Yu., Soiko O., Bielai S. Modeliuvannia diialnosti orhaniv okhorony derzhavnoho kordonu shchodo zabezpechennia protsedur z readmisii, prymusovoho povernennia ta vydvorennia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v punktakh propusku [Modeling the activities of the state border protection authorities to ensure procedures for readmission, forced return and expulsion of foreigners and stateless persons at checkpoints]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Viiskovi ta tekhnichni nauky*. 2022. № 1–2 (87). URL: <https://1ll.ink/ONTl4> [in Ukrainian].
11. Mota A. F. Administratyvno-protseusualni povnovazhennia orhaniv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy z prymusovoho povernennia i vidvorennia nelegalnykh mihrantiv [Administrative and procedural powers of the bodies of the State Border Service of Ukraine for forced return and repatriation of illegal migrants]. *Pravo Ukrainy*. 2018. Vyp. 11. P. 151. URL: <https://1ll.ink/VUowp> [in Ukrainian].
12. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu [About refugees and persons in need of additional or temporary protection]. Zakon Ukrainy vid 08.07.2011. № 3671-VI. *Holos Ukrainy*. 03.08.2011. № 142 [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Instruksii pro prymusove povernennia i prymusove vydvorennia z Ukrainy inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [On the approval of the Instructions on the forced return and forced deportation of foreigners and stateless persons from Ukraine]. Nakaz MVS Ukrainy vid 23.04.2012 № 353/271/150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806–12#Text> [in Ukrainian].
14. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [About the legal status of foreigners and stateless persons]. Zakon Ukrainy vid 22.09.2011. № 3773-VI. *Holos Ukrainy*. 25.10.2011. № 199 [in Ukrainian].
15. Tokar A. M. Zakhyst prav osoby pid chas realizatsii protsedury prymusovoho vydvorennia [Protection of individual rights during the implementation of the forced deportation procedure]. *Zbirnyk tez Naukovo-praktychnoho kruhloho stolu, prysviachenoho 75-y richnytsi proholoshennia Zahalnoi deklaratsii prav liudyny* (m. Khmelnytskyi, 8 hrudnia 2023 roku). URL: <https://1ll.ink/nc8Qu> [in Ukrainian].
16. Yaremko O. Pravo na povahu do simeinoho zhyttia: problemy zastosuvannia praktyky YeSPL u spravakh pro prymusove povernennia ta prymusove vydvorennia za mezhi Ukrainy [The right to respect for family life: problems of application of ECtHR practice in cases of forced return and forced deportation outside Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2018. Vyp. 4 (16). URL: <https://1ll.ink/od568> [in Ukrainian].

Черняєва Олена Вікторівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємств та менеджменту
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

Cherniaieva Olena

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics of Enterprises and Management
V.N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0000-0003-2339-9416*

Михальченко Ганна Григорівна

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки підприємств та менеджменту
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

Mykhalchenko Hanna

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Economics of Enterprises and Management
V.N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0000-0003-2616-9499*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9987

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

LEGAL ENSURING THE EFFICIENCY OF LOCAL BUDGETS

Анотація. Вступ. Ефективність місцевих бюджетів є одним із ключових факторів розвитку місцевого самоврядування та забезпечення добробуту громадян. Вона залежить від низки факторів, зокрема від чіткої та прозорої правової бази, що регулює бюджетний процес на місцевому рівні. В умовах децентралізації повноважень та фінансових ресурсів в Україні питання правового забезпечення ефективності місцевих бюджетів набуває особливої актуальності.

Мета – дослідження правового забезпечення ефективності місцевих бюджетів на основі аналізу чинного законодавства України.

Матеріали і методи дослідження: 1) нормативно-правове забезпечення щодо даної теми дослідження; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині державотворення.

Результати. У даній роботі авторами проведено комплексне дослідження правових засад формування, розподілу та використання місцевих бюджетів в Україні. Визначено ключові фактори, що впливають на ефективність місцевих бюджетів, зокрема: чітке розмежування повноважень органів влади щодо формування та реалізації бюджетної політики; збалансованість дохідної та видаткової частин бюджету; прозорість та підзвітність бюджетного процесу; ефективна система бюджетного контролю. Проаналізовано проблеми правового забезпечення ефективності місцевих бюджетів в Україні, до яких належать недосконалість бюджетного законодавства; недостатнє фінансове забезпечення місцевого самоврядування; низький рівень бюджетної грамотності посадових осіб та громадян; неефективна система бюджетного контролю.

Перспективи. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення правового забезпечення ефективності місцевих бюджетів в Україні, підвищення рівня бюджетної грамотності посадових осіб та громадян, посилення контролю за використанням бюджетних коштів. В умовах воєнного стану процес формування бюджетів набуває низки особливостей, які враховуються авторами: виділення першочергових видатків на оборону, державну безпеку, забезпечення життєдіяльності населення, постраждалого від воєнних дій, надання гуманітарної допомоги; фінансування заходів з відновлення зруйнованої інфраструктури.

Ключові слова: місцеві бюджети, бюджетна політика, бюджетне законодавство, бюджетний контроль, ефективність.

Summary. Introduction. The effectiveness of local budgets is one of the key factors in the development of local self-government and ensuring the well-being of citizens. It depends on a number of factors, including a clear and transparent legal framework that regulates the budget process at the local level. In the conditions of decentralization of powers and financial resources in Ukraine, the issue of legal protection of the effectiveness of local budgets becomes especially urgent.

The goal is to study legal support for the effectiveness of local budgets based on the analysis of the current legislation of Ukraine.

Research materials and methods: 1) regulatory and legal support for this research topic; 2) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research in the field of state formation.

The results. In this work, the authors conducted a comprehensive study of the legal basis of the formation, distribution and use of local budgets in Ukraine. The key factors influencing the effectiveness of local budgets have been determined, in particular: clear demarcation of the powers of authorities regarding the formation and implementation of budget policy; balance of the income and expenditure parts of the budget; transparency and accountability of the budget process; effective budget control system. The problems of legal ensuring the effectiveness of local budgets in Ukraine are analyzed, which include the imperfection of budget legislation; insufficient financial support of local self-government; low level of budget literacy of officials and citizens; inefficient budget control system.

Prospects. The results of the study can be used to improve legal support for the effectiveness of local budgets in Ukraine, increase the level of budget literacy of officials and citizens, and strengthen control over the use of budget funds. In the conditions of martial law, the process of budget formation acquires a number of features that are taken into account by the authors: the allocation of priority expenditures for defense, state security, ensuring the livelihood of the population affected by military actions, providing humanitarian aid; financing measures to restore destroyed infrastructure.

Key words: local budgets, budget policy, budget legislation, budget control, efficiency.

Постановка проблеми. Інститут місцевих бюджетів відіграє вирішальну роль у реалізації державної політики та забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів. Ефективність функціонування місцевих бюджетів безпосередньо впливає на рівень життя громадян, доступність послуг та інвестиційний клімат. Однак наразі в Україні існують низка проблем, пов'язаних з правовим забезпеченням місцевих бюджетів, які негативно впливають на їх ефективність. Недостатня чіткість розмежування повноважень центральних та місцевих органів влади у бюджетній сфері; неузгодженість норм права на різних рівнях: від Конституції до підзаконних актів; прогалини та протиріччя в законодавстві, які створюють можливості для зловживань та корупції; скомплікованість та непрозорість процедур бюджетного планування, моніторингу та звітності; недостатній рівень контролю за використанням бюджетних коштів; відсутність дієвих інструментів бюджетного вирівнювання та стимулювання розвитку регіонів; низький рівень інформованості громадян про місцеві бюджети та їх вплив на життя людей — всі ці проблеми ведуть до нерівномірного розвитку регіонів та гальмування проведення соціально-економічних реформ на місцевому рівні.

З початком повномасштабної війни в Україні бюджетна система зазнала суттєвих змін. Зменшення бюджетних надходжень через падіння економічної активності та зростання видатків, пов'язаних з обороною та допомогою постраждалим, необхідність підтримки ВПО, стали серйозним викликом для держави. В цих умовах забезпечення оптимального виконання державного та місцевих бюджетів стає пріоритетним завданням. Це потребує: жорсткої економії витрат на неперіоритетні статті бюджету; перерозподілу коштів на користь оборони, соціальних виплат та підтримки постраждалих; пошуку додаткових джерел доходів, зокрема за рахунок активізації

міжнародної співпраці та залучення міжнародної фінансової допомоги; вдосконалення системи збору податків та боротьби з ухиленням від їх сплати; запровадження прозорих та ефективних механізмів використання бюджетних коштів; важливу роль у вирішенні цих завдань відіграє державне регулювання.

Війна стала серйозним викликом для України, але водночас відкрила нові можливості для реформування бюджетної системи. Впровадження заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання бюджетних коштів, дозволить країні здолати ці виклики та збудувати сильну економіку. Саме тому даний напрямок потребує ґрунтовного дослідження та вирішення визначених проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка українських науковців зробили внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів в Україні.

Андрущенко В.Л. досліджував проблему множинності податків та регіонального розвитку [16]. Волкова О. досліджувала фіскальну ефективність місцевих податків та зборів в контексті місцевого самоврядування [17]. Банін І. та Вдовічен В. [18] досліджували правову природу податкових повноважень органів місцевого самоврядування. Галамай Р.Я. досліджував процеси трансформації податкової системи України в реаліях українського місцевого самоврядування [19].

Метою статті є дослідження правового забезпечення ефективності місцевих бюджетів на основі аналізу чинного законодавства України. Децентралізація податків та зборів відіграє важливу роль у фінансово-правовому регулюванні багатьох суб'єктів. Для низки віддалених регіонів та регіонів з низьким рівнем сукупності соціально-економічних показників фіскальні трансфери від центрального уряду стають ключовим

джерелом доходу. Податкові надходження слугують основою для сталого розвитку та демократичного державного будівництва як на національному, так і на регіональному рівні. Децентралізація на регіональному рівні відіграє суттєву роль у фінансовій політиці держави. Її впровадження відкриває низку пріоритетних можливостей.

Матеріали і методи дослідження: 1) нормативно-правове забезпечення щодо даної теми дослідження; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині державотворення.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 69 Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [3], органи місцевого самоврядування мають повноваження встановлювати місцеві податки та збори відповідно до Податкового кодексу України. Це означає, що Податковий кодекс окреслює рамки, в яких органи місцевої влади можуть створювати власні податкові системи. Зокрема, Кодекс визначає перелік дозволених місцевих податків та зборів, які можуть бути встановлені місцевими органами влади; встановлює максимальні ставки для місцевих податків та зборів. Кодекс визначає правила та процедури, яким повинні слідувати місцеві органи влади при адмініструванні місцевих податків та зборів. Важливо зазначити, що місцеві податки та збори, встановлені органами місцевого самоврядування, зараховуються до відповідних місцевих бюджетів. Це означає, що ці кошти використовуються для фінансування місцевих програм та послуг. Бюджетний кодекс України [4] окреслює порядок зарахування місцевих податків та зборів до місцевих бюджетів, з урахуванням особливостей, визначених Податковим кодексом України. Таким чином, Податковий кодекс відіграє важливу роль у системі місцевого самоврядування України, надаючи органам місцевої влади повноваження встановлювати місцеві податки та збори, а також визначаючи рамки, в яких ці повноваження можуть бути використані. Це сприяє децентралізації фінансів та надає місцевим громадам більше можливостей для самоврядування та вирішення власних потреб.

Бюджетна система України ґрунтується на десяти ключових принципах [5, с. 12], що визначають її структуру та функціонування:

1. Забезпечується єдиною правовою базою, грошовою системою, регулюванням бюджетних відносин, класифікацією, порядком виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку.

2. Збалансованість. Повноваження на витрати відповідають обсягу надходжень до бюджету за відповідний період.

3. Державний та місцеві бюджети є самостійними. Держава не несе відповідальності за зобов'язання місцевих органів влади, а ті, в свою чергу, — за зобов'язання держави. Самостійність ґрунтується на закріплених джерелах доходів, праві визначати

напрямки використання коштів та самостійному затвердженні бюджетів.

4. До бюджетів включаються всі надходження та витрати, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів.

5. Обґрунтованість бюджетних витрат на реальні макроекономічні показники економічного й соціального розвитку, а також розрахунках надходжень та витрат, здійснених згідно з методиками та правилами [6].

6. Ефективність та результативність бюджетного процесу прагнуть досягнення цілей, визначених на основі національної системи цінностей та завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом якісного надання публічних послуг з мінімальними витратами та максимальним результатом.

7. Субсидіарність розподілу між державним та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально наблизити надання публічних послуг до споживача.

8. Цільове використання бюджетних коштів. Бюджетні кошти використовуються лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями та асигнуваннями.

9. Справедливість і неупередженість. Бюджетна система будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами.

10. Публічність та прозорість. Передбачає інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за їх виконанням [7].

Законодавчі органи влади усіх рівнів відіграють ключову роль у бюджетному процесі, маючи такі повноваження як розгляд та затвердження бюджетів; вивчення, обговорення та внесення змін до проектів бюджетів, представлених органами виконавчої влади, перш ніж остаточно їх затвердити. Законодавчі органи здійснюють моніторинг виконання бюджетів протягом року та вживають заходів у разі виявлення порушень. Вимагають від органів виконавчої влади звітувати про виконання бюджетів, оцінюють результати та вживають відповідних заходів. Органи виконавчої влади, зі свого боку, забезпечують підготовку бюджетів та звітності; розробляють проекти бюджетів на основі прогнозів доходів і видатків, аналізу бюджетних потреб та пріоритетів; готують необхідні документи й матеріали, що обґрунтовують проект бюджету.

Згідно зі статтею 95 Конституції України [1] та Бюджетним кодексом України, Верховна Рада України має виключні повноваження щодо формування та контролю за державним бюджетом. До основних повноважень Верховної Ради у бюджетній сфері належать:

- розробка бюджетної політики;
- затвердження бюджету;
- контроль за виконанням бюджету;
- заслуховує звіти про стан виконання держбюджету, в тому числі звіти розпорядників бюджетних коштів;

– інші повноваження.

Важливо зазначити, що Верховна Рада не може делегувати свої повноваження щодо затвердження бюджету іншим органам. Всі видатки державного бюджету України мають ґрунтуватися на відповідних програмах, затверджених Верховною Радою, яка має право скорочувати видатки, передбачені проектом держбюджету, але не може їх збільшувати [4].

Згідно зі статтею 29 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 08.03.2024, до повноважень Кабінету Міністрів у сфері бюджету належить [5]:

1. Розробка та прийняття Бюджетної декларації на наступний бюджетний період. Цей документ визначає пріоритети бюджетної політики та загальні рамки бюджету на наступний рік.

2. Кабінет Міністрів подає на розгляд Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період. Цей документ деталізує пріоритети, визначені в Бюджетній декларації, та описує, як саме буде розподілено бюджетні кошти.

3. Розробка проекту Закону про Державний бюджет: Кабінет Міністрів розробляє проект Закону про Державний бюджет України, який визначає доходи та видатки держави на наступний рік.

4. Доопрацювання проекту Закону про Державний бюджет після першого та другого читань у Верховній Раді України.

5. Кабінет Міністрів забезпечує виконання Державного бюджету України, тобто контролює надходження та витрачання бюджетних коштів.

6. Подання річного звіту про виконання Державного бюджету.

7. Доведення показників міжбюджетних трансфертів.

8. Здійснення інших повноважень.

Важливо зазначити, що Кабінет Міністрів реалізує свою бюджетну політику в тісній співпраці з Верховною Радою України, яка затверджує Бюджетну декларацію.

Державна казначейська служба України (ДКСУ) забезпечує розрахунково-касове обслуговування місцевих бюджетів та складання звітності про їх виконання з використанням електронних носіїв інформації. Це відбувається з урахуванням положень постанови Кабінету Міністрів України від 09 червня 2021 р. № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» [2]. Ключовими моментами цього процесу є:

– ДКСУ активно використовує електронні носії інформації для обміну даними з бюджетними установами та іншими органами влади. Це допомагає пришвидшити процес обробки платежів та звітності, а також робить його більш прозорим та підзвітним.

ДКСУ складає звітність про виконання місцевих бюджетів в електронному форматі. Ці звіти доступні на веб-сайті ДКСУ та в інших публічних джерелах.

Постанова № 590 визначає особливості виконання повноважень ДКСУ в умовах воєнного стану. Це включає, зокрема, можливість здійснювати платежі без попереднього розподілу бюджетних коштів, а також спрощення процедур казначейського обслуговування. Згідно з Бюджетним кодексом України, складання проектів місцевих бюджетів є повноваженням місцевих фінансових органів. Після складання проекти бюджетів затверджуються:

- рішеннями відповідними місцевими радами — для бюджетів міст, сіл, селищ, об'єднаних територіальних громад;
- розпорядженнями місцевих державних адміністрацій — для бюджетів районів, районів у містах;
- розпорядженнями військово-цивільних адміністрацій або військових адміністрацій — для бюджетів на територіях, де введено воєнний стан.

Процес складання та затвердження місцевих бюджетів регламентується Бюджетним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Місцеві фінансові органи під час складання проектів бюджетів повинні враховувати показники соціально-економічного розвитку відповідної території, прогнози доходів та видатків, а також інші чинники [8].

Затверджені місцеві бюджети є основою для планування та здійснення фінансової діяльності на відповідній території протягом бюджетного року. Згідно з частиною 5 статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII, у період дії воєнного стану сільський, селищний, міський голова територіальної громади має право прийняти рішення про передачу коштів з місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану [7]. Важливо зазначити, що таке рішення може бути прийнято лише за умови, що на території громади не ведуться бойові дії; не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів); кошти передаються виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Процедура прийняття такого рішення та порядок використання переданих коштів визначаються Кабінетом Міністрів України. Станом на 26 травня 2024 року Кабінетом Міністрів України не затверджено Порядку прийняття такого рішення та порядку використання переданих коштів [10, с. 140].

До основних проблемами реалізації ефективного стратегічного планування необхідно віднести (табл. 1).

Війна в Україні суттєво вплинула на міжбюджетні відносини у сфері децентралізації податків та зборів, зумовлюючи низку важливих змін:

1. Значні кошти з бюджетів усіх рівнів спрямовуються на фінансування потреб оборони, що призводить до перерозподілу бюджетних пріоритетів та скорочення видатків на інші сфери [11, с. 90].

2. Проблеми внутрішньої міграції населення, пов'язаної як з пошуками роботи в столиці чи інших областях країни, так і проблемами внутрішньо

Таблиця 1

Основні проблеми реалізації ефективного стратегічного планування

Кризу регіонального управління, що полягає у недостатньому рівні повноважень місцевої влади;
Часту зміну керівників обласних і районних державних адміністрацій та їх команд, що в більшості випадків додатково посилюється недостатністю досвіду та професіоналізму;
Відсутність ефективної системи підготовки управлінських кадрів, особливо для управління регіонами;
Відсутність реальних фінансових важелів на рівні регіонів щодо самостійного формування власних бюджетів;
Негативні тенденції регіонального розвитку та посилення диференціації у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів;
Значний відтік економічного активного населення (за різними даними, від 5 до 6 млн. осіб) за кордон;
Міжрегіональна політична напруженість, яка створює загрозу єдності нації та держави;
Проблема внутрішньої міграції населення, пов'язаної як з пошуками роботи в столиці чи інших областях країни, так і проблемами внутрішньо переміщених осіб, кількість яких в Україні в 2018 році склала понад 1,49 млн. осіб;
Відсутність взаємоузгодженості всіх учасників регіонального планування

Джерело: узагальнено авторами на основі [11, с. 89].

переміщених осіб, негативні тенденції регіонального розвитку, посилення диференціації у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів та значний відтік трудоактивного населення [13].

3. Збільшення міжбюджетних трансфертів надає більшу фінансову підтримку регіонам, які постраждали від війни, та громадам, що приймають внутрішньо переміщених осіб.

4. Місцеві громади отримують більше повноважень та відповідальності за управління бюджетними ресурсами на своїй території, їм доводиться адаптувати бюджетні плани до воєнних реалій.

5. Проблема відсутності ефективної системи підготовки управлінських кадрів з урахуванням особливостей управління в військовий час [9].

6. В умовах обмежених ресурсів зростає потреба у чіткому плануванні та економному використанні бюджетних коштів на всіх рівнях влади [12].

7. Необхідність адаптації законодавства, щоб воно відповідало новим викликам та потребам воєнного часу, зокрема, у сфері бюджетного процесу та податкової політики.

8. Зростає роль контролюючих органів у забезпеченні цільового та ефективного використання

бюджетних ресурсів, особливо в умовах високих корупційних ризиків [13].

Висновки. Правове забезпечення ефективності місцевих бюджетів в Україні ґрунтується на Конституції України та низці законів та підзаконних актів, що визначають принципи, основи та механізми бюджетного процесу на місцевому рівні. До ключових висновків щодо правового забезпечення ефективності місцевих бюджетів належать: необхідність чіткого розмежування повноважень між центральними та місцевими органами влади у сфері бюджетної політики; удосконалення системи міжбюджетних трансфертів; запровадження дієвих механізмів бюджетного контролю; удосконалення кадрового забезпечення, що передбачає підготовку кваліфікованих фахівців з питань бюджету, а також підвищення рівня їхньої обізнаності щодо кращих світових практик бюджетного управління.

Подальші дослідження у цій сфері повинні бути зосереджені на таких аспектах як аналіз впливу правових норм на ефективність місцевих бюджетів. Це дозволить визначити, які саме правові норми сприяють, а які заважають ефективному управлінню місцевими бюджетами; вивчення кращого світового досвіду правового забезпечення ефективності місцевих бюджетів.

Література

1. Конституція України затверджена ВРУ 28.06.96 IV 254/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
2. Педченко Н. С., Копошинська М. С. Міжбюджетні відносини України в умовах воєнного стану. *Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф.* 2023. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13513/1/Міжбюджетні%20відносини%20України%20в%20умовах%20воєнного%20стану.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
5. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 08.03.2024 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
6. Шкодін І., Зеленко О. Бюджетна політика та її особливості в економіці України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* 2021. 13. С. 145–151. doi: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-13-15>.
7. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану : Постанова КМУ від 11 березня 2022 року № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
9. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
10. Про бюджетну політику Міністерства оборони України на 2022 рік: Наказ Міністерства оборони України від 31 січ. 2022 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030322-22#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
11. Геєць В. Бюджетна політика в Україні: проблеми і перспективи. *Дзеркало тижня.* 2007. С. 140–154.
12. Тулай О. І. Планування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах дефіциту фінансових ресурсів. *Світ фінансів.* 2009. № 21. С. 89–98.
13. Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2023 року № 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
14. Михальченко Г. Стратегічне планування для активізації регіонального розвитку. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія: Економіка.* 2018. № 4(8). URL: http://am.eor.in.ua/images/adapt/Vol.4ekon8/18ekon4_8mikhaltchenko.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
15. Cherniaieva O., Kulinich T., Gutsul T., Korolkov V., Gubar O. Innovative transformations of Ukraine's economy in the context of globalization: theoretical and analytical aspects. *Financial and credit activity problems of theory and practice.* 2023. № 1(48). P. 249–257. doi: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3977>.
16. Андрущенко В. Л. Чи існує проблема множинності податків. *Бюджетно-податкова політика та регіональний розвиток України: матер. Міжн. наук. практ. конф.* (22 травня 2015 р.). Ірпінь, 2015. С. 18–20.
17. Волкова О. Г. Фіскальна ефективність місцевого оподаткування в Україні. *Інфраструктура ринку.* 2019. 19 с.
18. Банін І., Вдовічен В. Правова природа податкових повноважень органів місцевого самоврядування. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 5. С. 151–155. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.26>.
19. Галамай Р. Я. Трансформація податкової системи України в умовах реформування місцевого самоврядування: автореф. дис. к. е. н. Львів, 2021. 23 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Approved by the Verkhovna Rada on June 28, 1996 IV 254/96-ВР. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Pedchenko, N. S., & Koposhinska, M. S. (2023). Mizhbiudzhetni vidnosyny Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Interbudgetary relations of Ukraine under martial law]. *Economy Today: Problems of Modeling and Management: Materials of the 13th International Scientific and Practical Internet Conference.* Retrieved from <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13513/1/Міжбюджетні%20відносини%20України%20в%20умовах%20воєнного%20стану.pdf> [in Ukrainian].
3. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy [About local self-government in Ukraine: Law of Ukraine]. 1997. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. 2010. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].

5. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy [On the Cabinet of Ministers of Ukraine: Law of Ukraine]. 2024. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
6. Shkodina, I., Zelenko, O. (2021). Biudzhethna polityka ta yii osoblyvosti v ekonomitsi Ukrainy [Budget policy and its features in the economy of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm*, (13), 145–151. doi: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-13-15> [in Ukrainian].
7. Deiaki pytannia formuvannia ta vykonannia mistsevykh biudzhetyv u period voiennoho stanu: Postanova KМУ [Some issues of formation and implementation of local budgets during martial law: Resolution of the CMU]. 2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy [About the legal regime of martial law: Law of Ukraine]. 2015. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia povnovazhen Derzhavnoiu kaznacheiskoiu sluzhboiu v osoblyvom rezhymi v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. 2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Pro biudzhethnu polityku Ministerstva oborony Ukrainy na 2022 rik: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy [On the budget policy of the Ministry of Defense of Ukraine for 2022: Order of the Ministry of Defense of Ukraine]. 2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030322-22#Text> [in Ukrainian].
11. Geets, V. (2007). Biudzhethna polityka ta yii osoblyvosti v ekonomitsi Ukrainy [Budget policy in Ukraine: problems and prospects]. *Dzerkalo tyzhnia*, 140–154 [in Ukrainian].
12. Tulai, O.I. (2009). Planuvannia dokhidnoi chastyny mistsevykh biudzhetyv v umovakh defitsytu finansovykh resursiv [Planning the revenue part of local budgets in conditions of shortage of financial resources]. *Svit finansiv*, 21, 89–98 [in Ukrainian].
13. Deiaki pytannia sotsialnoi pidtrymky vnutrishno peremishchenykh osib ta inshykh vrazlyvykh katehoriy osib: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Some issues of social support for internally displaced persons and other vulnerable categories of persons. Resolution No. 94 of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. 2023. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
14. Mikhalchenko, H. (2018). Stratehichne planuvannia dlia aktyvizatsii rehionalnoho rozvytku [Strategic planning for the activation of regional development]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriya: Ekonomika*, 4(8). Retrieved from http://am.eor.in.ua/images/adapt/Vol.4ekon8/18ekon4_8mikhalchenko.pdf [in Ukrainian].
15. Cherniaieva, O., Kulinich, T., Gutsul, T., Korolkov, V., & Gubar, O. (2023). Innovative transformations of Ukraine's economy in the context of globalization: theoretical and analytical aspects. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 1(48), 249–257. doi: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3977> [in Ukrainian].
16. Andrushchenko, V.L. (2015). Chy isnuie problema mnozhynnosti podatkov [Is there a problem of multiplicity of taxes?]. *Biudzhethno-podatкова polityka ta rehionalnyi rozvytok Ukrainy: mater. Mizhn. nauk. prakt. konf.* (pp. 18–20). Irpin [in Ukrainian].
17. Volkova, O.H. (2019). Fiskalna efektyvnist mistsevoho opodatkovannia v Ukraini [Fiscal efficiency of local taxation in Ukraine]. *Market infrastructure* [in Ukrainian].
18. Banin, I., & Vdovichen, V. (2021). Pravova pryroda podatkovykh povnovazhen orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Legal nature of tax powers of local self-government bodies]. *Entrepreneurship, economy and law*, 5, 15–155. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.26> [in Ukrainian].
19. Galamai, R. Ya. (2021). Transformatsiia podatkovoi systemy ukrainy v umovakh reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia [Transformation of the tax system of Ukraine under the conditions of local self-government reform]. *Auto-ref. PhD's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

УДК 343.352

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кипич Інга Валеріївна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватного та публічного права
Київський національний університет технологій та дизайну

Kurych Inha

Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of Private and Public Law
Kyiv National University of Technologies and Design
ORCID: 0000-0003-3678-4794

Музика Марія Петрівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Muzyka Mariia

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Theory of Law and Criminal Procedure Activity
National Academy of the State Border Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytsky
ORCID: 0000-0002-4933-7101

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9962

РОЛЬ АДВОКАТА У СПРАВАХ ПРО КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

THE ROLE OF A LAWYER IN THE CASES OF CORRUPTION OFFENSES

Анотація. Вступ. У сучасному світі корупція залишається однією з найгостріших проблем, що впливають на правосуддя та довіру до державних інститутів. Адвокатура, як важлива складова правової системи, відіграє ключову роль у протидії цьому явищу, забезпечуючи захист основних прав та свобод громадян. Роль адвокатів у справах про корупційні правопорушення особливо важлива, оскільки вони не тільки захищають інтереси своїх клієнтів, але й сприяють забезпеченню прозорості та справедливості судових процесів.

Адвокати як учасники правових відносин мають ряд професійних гарантій, які є запорукою незалежності та ефективності їхньої діяльності. Антикорупційні гарантії адвокатської діяльності являють собою систему заходів, які спрямовані на забезпечення прозорості, незалежності та чесності в професійній діяльності адвокатів. Основна їх мета – запобігання впливу корупції та інших неправомірних дій на вирішення правових питань. Це включає забезпечення незалежності від зовнішніх впливів, що можуть спотворювати неупередженість та об'єктивність їхніх рішень.

Мета: Мета цієї статті полягає у виявленні впливу адвокатської діяльності на захист прав клієнтів у справах про корупційні правопорушення, а також на процеси виявлення та протидії корупції, зокрема нас цікавитиме як адвокати можуть сприяти прозорості судових розглядів і зміцненню верховенства права.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання адвокатської діяльності; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячених антикорупційній та адвокатській діяльності.

В процесі здійснення дослідження було використано герменевтичний метод або метод тлумачення юридичних норм з метою правильного з'ясування і роз'яснення їх суті, а також формально-логічні процедури (сходження від абстрактного до конкретного і навпаки).

Результати. Завдяки антикорупційним гарантіям адвокатура зміцнює довіру громадськості до правової системи, сприяючи формуванню правової держави, де кожен громадянин може розраховувати на захист його прав та свобод

у справедливому й безсторонньому судочинстві. Висновки цієї статті підкреслюють необхідність подальшого дослідження ролі адвокатури в антикорупційних процесах, а також потребу в розробці нових методів зміцнення правових механізмів захисту прав громадян.

Важливість адвокатської роботи в справах про корупційні правопорушення полягає не лише в захисті індивідуальних прав клієнтів, але й у впливі на загальний правовий клімат в країні. Саме через це адвокати часто опиняються на передньому краї боротьби з корупцією, використовуючи свої знання та навички для виявлення та протидії корупційним схемам на всіх рівнях влади. Пропоноване дослідження підкреслює важливість професійної відповідальності адвокатів та їх зобов'язання працювати відповідно до високих етичних стандартів, що є основою для протидії корупції в сучасних умовах.

Перспективи. Корупція становить собою виклик не тільки для верховенства права і заснованому на цій засаді правопорядку, але для адвокатури загалом, позаяк за відсутності ефективних гарантій запобігання та протидії корупції може спричинити поширення останньої в середовищі адвокатів. Відтак ми повинні пильно слідкувати за розвитком найкращих практик протидії корупції у світі, у світлі чого будемо вітати дослідження зіставного характеру, що дасть змогу посилити вплив антикорупційної реформи в Україні.

Ключові слова: адвокатура, корупція, антикорупційні гарантії, правосуддя, професійна етика, правова держава.

Summary. Introduction. In the contemporary world, corruption remains one of the most acute issues affecting justice and trust in state institutions. The legal profession, as an essential component of the legal system, plays a pivotal role in combating this phenomenon, ensuring the protection of the fundamental rights and freedoms of citizens. The role of lawyers in cases of corruption offenses is particularly important as they not only protect their clients' interests but also contribute to ensuring transparency and fairness in judicial processes.

Lawyers as participants in legal relationships possess a series of professional guarantees that ensure their independence and effectiveness. Anti-corruption guarantees of legal activity represent a system of measures aimed at ensuring transparency, independence, and integrity in the professional activities of lawyers. The main goal of these guarantees is to prevent the influence of corruption and other improper actions on the resolution of legal issues. This includes ensuring independence from external influences that could distort impartiality and objectivity in their decisions.

Purpose. The purpose of this article is to identify the impact of legal activity on the protection of clients' rights in cases of corruption offenses, as well as on the processes of detecting and countering corruption, particularly how lawyers can contribute to the transparency of judicial proceedings and the strengthening of the rule of law.

Materials and Methods. The research materials include: 1) normative legal regulation of legal activity; 2) works of domestic and foreign authors dedicated to anti-corruption and legal activity. The study employed the hermeneutic method or the method of interpreting legal norms to accurately clarify and explain their essence, as well as formal-logical procedures (ascending from the abstract to the concrete and vice versa).

Results. Thanks to anti-corruption guarantees, the legal profession strengthens public trust in the legal system, promoting the formation of a rule-of-law state where every citizen can expect their rights and freedoms to be protected in a fair and unbiased judiciary. The conclusions of this article emphasize the need for further research into the role of the legal profession in anti-corruption processes and the need to develop new methods to strengthen legal mechanisms for protecting citizens' rights.

The importance of legal work in cases of corruption offenses lies not only in protecting individual rights of clients but also in influencing the overall legal climate in the country. For this reason, lawyers often find themselves at the forefront of the fight against corruption, using their knowledge and skills to detect and counteract corruption schemes at all levels of power. The proposed study underscores the importance of professional responsibility for lawyers and their obligation to work according to high ethical standards, which are fundamental to countering corruption in modern conditions.

Discussion. Corruption poses a challenge not only to the rule of law and the legal order based on this principle but also to the legal profession as a whole, as the absence of effective guarantees for preventing and countering corruption can lead to its spread among lawyers. Therefore, we must closely monitor the development of best practices for countering corruption worldwide, welcoming comparative research that can enhance the impact of anti-corruption reform in Ukraine.

Key words: legal profession, corruption, anti-corruption guarantees, justice, professional ethics, rule of law.

Вступ. Корупція — явище, що переплетене з багатьма сферами громадського життя та завдає значної шкоди економічному та соціальному розвитку, підриває довіру до державних інститутів та знецінює правову систему. У правовій державі боротьба з цим негативним явищем виходить на перший план, особливо в контексті зміцнення законності та справедливості. У національному законодавстві України корупційні правопорушення визначаються як умисні дії, що мають на меті отримання неправомірної

вигоди для себе або третіх осіб, що можуть включати хабарництво, зловживання владою, а також незаконне втручання в діяльність посадових осіб.

Адвокати, які беруть участь у справах про корупційні правопорушення, відіграють ключову роль у забезпеченні балансу інтересів суспільства та захисту прав осіб, які зазнали обвинувачень. Надаючи професійні послуги, адвокати сприяють підтриманню правопорядку, утвердженню принципів верховенства права та презумпції невинуватості. Їхня

робота полягає не тільки у захисті клієнтів, але й у формуванні належного правозастосування, вони забезпечують, щоб судова влада діяла чесно та без упередженості, а закон застосовувався однаково до всіх, без виключень.

Роль адвоката в таких справах надзвичайно складна та багатогранна, вимагає глибоких знань у сфері кримінального та високого рівня професійної етики. Зі свого боку, антикорупційна діяльність ставить перед юридичною спільнотою низку викликів, які потребують осмислення та розробки ефективних стратегій захисту, адаптованих до особливостей справ про корупційні правопорушення.

У пропонованому нижче матеріалі ми розглянемо відображення принципу запобігання корупції в правилах адвокатської етики та правовому регулюванні адвокатської діяльності згідно із профільним законом, після чого торкнемось питання про те, які основні функції виконує адвокат у справах про корупційні правопорушення, а також проаналізуємо правове забезпечення таких функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У світлі того, що інститут адвокатури є наріжним каменем національного правопорядку, не випадаеться дивуватись значній увазі до діяльності адвоката з боку юридичної спільноти. Так, А. Баран у своїй праці розкриває значення адвокатури в боротьбі з корупцією, розглядаючи історичний контекст і сучасні виклики [1, с. 104–107]. Продовжує цей сюжет праця О. Заяця, котрий, зі свого боку, досліджує професійну адвокатську діяльність через призму інтенціонального аналізу, зосереджуючись на філософсько-правових аспектах, що формують професійну ідентичність адвокатів [3, с. 540]. Далі, П. Корнієнко аналізує правозахисну діяльність адвокатури, відображаючи її роль у захисті прав громадян [4, с. 128–131]. У цьому ж ключі Л. Нестерчук звертає увагу на те, як правозахисна діяльність адвокатури еволюціонує на тлі переходу до цифрової епохи, що, так чи інакше, вносить зміни в стандартні підходи до правозахисту [5, с. 156–161]. Л. Остапенко доповнює схарактеризовані вище сюжети через порівняльний аналіз принципів адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу [6, с. 125–130]. Означена праця становить, як видається, особливий інтерес, позаяк європейські стандарти адвокатської діяльності можуть та повинні бути адаптовані в Україні.

Продовжуючи огляд, варто згадати працю І. Федорончук, котра розглядає виклики, з якими стикається адвокатура в умовах корупції у правоохоронній і судовій сферах, пропонуючи стратегії протидії та правове регулювання [8, с. 133–136]. В продовження цієї теми, Ю. Юркевич проводить детальний аналіз правових засад функціонування адвокатських об'єднань в Україні, підкреслюючи структурні зміни і новітні підходи в організації адвокатської діяльності [9, с. 80–84]. У статті А. Гусейнлі розглядається правовий статус адвоката як учасника адміністративного

судочинства [12, с. 68–75], що гармонійно доповнюється ідеями О. Борщевського [13, с. 235–240]. Звертає на себе також увагу дослідження Л. Остафійчук стосовно питання конфіденційності в адвокатській практиці [14, с. 246–252] та робота О. Заяця, де обговорюються фундаментальні принципи адвокатури [15]. Ці дослідження й міркування теоретичного та практичного характеру, що були в них викладені, становлять фундамент для пропонованого нижче матеріалу.

Мета. Мета цієї статті полягає у виявленні впливу адвокатської діяльності на захист прав клієнтів у справах про корупційні правопорушення, а також на процеси виявлення та протидії корупції, зокрема нас цікавитиме як адвокати можуть сприяти прозорості судових розглядів і зміцненню верховенства права.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання адвокатської діяльності; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, присвячених антикорупційній та адвокатській діяльності.

В процесі здійснення дослідження було використано герменевтичний метод або метод тлумачення юридичних норм з метою правильного з'ясування і роз'яснення їх суті, а також формально-логічні процедури (сходження від абстрактного до конкретного і навпаки). Виклад основного матеріалу. Аналізуючи роль адвоката у справах про корупційні правопорушення, слід насамперед схарактеризувати антикорупційні гарантії адвокатської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Антикорупційні гарантії адвокатської діяльності являють собою систему заходів, які спрямовані на забезпечення прозорості, незалежності та чесності в професійній діяльності адвокатів. Основна їх мета — запобігання впливу корупції та інших неправомірних дій на вирішення правових питань. Важливим аспектом є незалежність адвоката, яка передбачає можливість діяти вільно від будь-яких зовнішніх впливів, що можуть спотворити справедливе та об'єктивне вирішення справ. Чітке регулювання фінансових відносин між клієнтами та адвокатами також є важливим, адже прозорість умов оплати та винагород допомагає уникнути можливостей для корупції. Дотримання конфіденційності та професійної таємниці забезпечує захист інформації від неправомірного використання. Крім того, адвокати зобов'язані діяти в рамках закону, що сприяє зміцненню правової системи та зниженню корупційних ризиків. Ці гарантії в комплексі формують надійну основу для ефективної та чесною юридичної практики.

Ці гарантії носять етико-правовий характер, а їх недотримання тягне за собою настання юридичної відповідальності згідно із законодавством України.

Правовою основою таких гарантій слугують вже згадані Правила адвокатської етики, затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року (далі — Правила) [10].

Згідно зі статтею 6 Правил, особливості цілей та завдань адвокатської діяльності вимагають забезпечення високого рівня незалежності адвокатів у виконанні їхніх професійних обов'язків та здійснення прав. Це включає їхню свободу від будь-якого зовнішнього впливу, чи то з боку державних органів, політичних структур або колег по професії, а також від особистих інтересів, що можуть перешкоджати об'єктивному наданню правових послуг, захисту чи представництва клієнтів.

Адвокати мають проявляти рішучість і принциповість, протистоячи будь-яким спробам порушення їхньої незалежності, захищаючи свої професійні права і забезпечуючи дотримання адвокатських гарантій в інтересах своїх клієнтів.

Згідно зі статтею 7 Правил, використовуючи свої знання та майстерність, адвокати повинні забезпечувати належне представництво і захист прав та законних інтересів клієнтів, діючи відповідно до українського законодавства та сприяючи розвитку принципів правової держави. При цьому адвокат не може радити клієнту дії, спрямовані на сприяння правопорушенням, зокрема корупційним, або сприяти таким діям, незалежно від того, чи залучена до них третя сторона.

У своїй професійній діяльності адвокат має уникати застосування методів, що суперечать законодавству чи професійним стандартам. Одним з таких стандартів є запобігання конфлікту інтересів. Конфлікт інтересів виникає, коли особисті інтереси адвоката суперечать його обов'язкам перед клієнтом, що може вплинути на його об'єктивність та неупередженість під час виконання професійних завдань. Саме тому згідно зі статтею 9 Правил без письмової згоди клієнтів, між якими виникає конфлікт інтересів, адвокат не має права представляти або захищати одночасно двох або більше клієнтів з протилежними інтересами. При цьому, якщо у процесі надання професійної допомоги адвокат отримує інформацію, що ставить під загрозу інтереси іншого клієнта, він зобов'язаний отримати згоду від обох сторін перед продовженням своєї діяльності. У разі виникнення конфлікту інтересів без письмової згоди клієнта, адвокат повинен припинити свою участь у справі, забезпечуючи дотримання професійних стандартів і законодавства.

У світлі викладеного матеріалу можна навести декілька узагальнень. Принцип запобігання корупції є інтегральним для всієї системи правил адвокатської етики та проявляється в низці обов'язків адвокатів, гарантуючи, з одного боку, утвердження засад справедливості і доброчесності всередині інституту адвокатури, та гарантуючи, що національний правопорядок буде розвиватись саме в руслі конституційних цінностей, таких як демократизм, верховенство права й повага до прав людини.

Аналізуючи Закон України про адвокатуру [2] (далі — Закон), можна виявити низку положень, що сприяють запобіганню корупції в діяльності ад-

вокатів, відповідно до принципів, які встановлені законом. Закон акцентує увагу на важливості незалежності адвокатури, виражаючи це через забезпечення автономії адвокатського самоврядування та обмеження впливу ззовні. Це створює умови для чесного виконання професійних обов'язків без зовнішнього тиску чи спокуси до корупції.

Закон містить низку статей, які відіграють ключову роль у формуванні системи антикорупційних гарантій в адвокатській діяльності. Наприклад, стаття 17 цього закону визначає основні принципи адвокатської діяльності, куди входить, зокрема, висока вимога до чесності, прозорості дій та відсутності конфлікту інтересів. Цей принцип важливий не тільки для підтримання довіри клієнтів, але і для забезпечення загальної справедливості, а також запобігання корупційним діям у правосудді.

Далі, стаття 24 закону забезпечує, що адвокати не можуть бути членами політичних партій або займати певні політичні посади, що є важливою гарантією їх незалежності від політичного впливу та допомагає уникати можливості корупції, пов'язаної з політичними зв'язками. Таке обмеження сприяє суворому дотриманню професійної етики та зниженню ризиків конфлікту інтересів, що може виникати в результаті політичної діяльності.

Також стаття 42 цього закону зосереджує увагу на обмеженнях щодо комерційної діяльності адвокатів, забороняючи їм брати участь у будь-яких комерційних підприємствах, окрім тих, які безпосередньо пов'язані з наданням юридичних послуг. Це має на меті запобігти використанню професійного становища адвоката для особистого збагачення через комерційні вентури, що можуть призвести до корупції та підриву довіри до адвокатури. Обмеження комерційної діяльності сприяє чесності і прозорості в роботі адвокатів, забезпечуючи, що їх основною та єдиною діяльністю залишається надання кваліфікованих юридичних послуг.

Ці положення Закону про адвокатуру формують міцний фундамент для антикорупційних заходів у рамках адвокатської діяльності, спрямовуючи адвокатів на слідування високим стандартам професійної етики та правової чесності. Вони допомагають гарантувати, що адвокатська діяльність в Україні залишається вільною від корупційних впливів, що є ключовим для забезпечення довіри громадськості та ефективності правосуддя.

Стаття 45 Закону розширює антикорупційний контекст, вводячи строгі правила щодо ведення обліку та звітності адвокатських діяльностей. Вона зобов'язує адвокатів вести детальний облік усіх своїх фінансових та ділових операцій, забезпечуючи прозорість та можливість для незалежного аудиту. Це знижує потенціал для фінансових зловживань і корупції, оскільки кожна транзакція має бути чітко задокументована і доступна для перевірки. Прозорість фінансової діяльності є критично важливою

для запобігання випадкам відмивання грошей або інших корупційних схем, в які можуть бути залучені адвокати.

Крім того, стаття 60 встановлює обов'язки адвокатів щодо професійної відповідальності, включаючи вимоги до постійного навчання і розвитку в професійній сфері. Підвищення кваліфікації сприяє не тільки підвищенню рівня правової допомоги, але і створює додатковий бар'єр до корупційних практик, зміцнюючи професійні та етичні стандарти в адвокатурі. Обов'язок постійного професійного розвитку виступає як засіб запобігання застою та забезпечення актуальності знань адвокатів у динамічному правовому полі.

Ці статті відображають глибоке розуміння необхідності антикорупційних механізмів у правовій системі та надають конкретні інструменти для їх реалізації в адвокатській практиці. Вони формують систему внутрішнього контролю, яка сприяє підвищенню прозорості та відповідальності в професійній діяльності, забезпечуючи тим самим високий рівень довіри до адвокатури та її важливу роль в правовій державі.

Закон встановлює комплексні антикорупційні гарантії, які тісно переплітаються з основними принципами адвокатської діяльності, сприяючи тим самим прозорості, незалежності, і чесності в юридичній практиці. Незалежність адвокатури забезпечується через обмеження зовнішнього впливу, включаючи політичні або комерційні втручання, що важливо для об'єктивності та неупередженості правової допомоги. Чіткі правила щодо обліку та фінансових операцій сприяють зниженню потенціалу для фінансових зловживань, водночас підвищуючи загальну відповідальність у професії.

Крім того, закон вимагає від адвокатів постійного професійного розвитку, що не тільки покращує якість надання правових послуг, але й унеможливорює використання застарілих чи неправомірних практик. Все це в сукупності формує міцну основу для запобігання корупції та підтримки високих стандартів діяльності адвокатів.

Така інтегрована система антикорупційних заходів співвідноситься з загальними засадами адвокатської діяльності, такими як захист прав та свобод клієнтів, суворе дотримання законодавства, а також зобов'язання до справедливості і чесності. Вони визначають адвокатуру не лише як професію, але і як невід'ємну складову справедливої судової системи.

В контексті обраної нами теми дослідження критично важливо дослідити Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК) [11]. Аналіз положень останнього дає підстави стверджувати, що у справах про корупційні правопорушення адвокат відіграє критичну роль, захищаючи права і законні інтереси своїх клієнтів, забезпечуючи справедливість процесу та відстоюючи принципи верховенства права. Згідно з КПК, адвокати мають право знайомитися з матеріалами справи, брати участь

у допитах та інших слідчих діях, що є основою для ефективного захисту (ст. 41, ст. 42 КПК).

Адвокати, що працюють над корупційними справами, повинні не тільки забезпечити захист прав своїх клієнтів, але й виявляти процесуальні порушення, які можуть статися під час досудового розслідування або судового розгляду. Це включає контроль за дотриманням законів і процедур, що діють у кримінальному процесі, і подання відповідних клопотань та апеляцій при виявленні порушень (ст. 303, ст. 308 КПК).

Ключовим аспектом є також здатність адвоката доводити невинуватість клієнта або мінімізувати його відповідальність, користуючись всіма наявними юридичними інструментами. В роботі з корупційними справами адвокат має вміло використовувати юридичні знання для аналізу доказів, формування правової позиції та представлення інтересів клієнта у найкращому світлі, відповідно до принципів чесної конкуренції та юридичної чистоти (ст. 44, ст. 45 КПК).

Роль адвоката в справах про корупційні правопорушення також включає здійснення правового просвітництва серед клієнтів, допомогу в зрозумінні їх прав та обов'язків, і навчання їх правильному реагуванню на обвинувачення, що може значно вплинути на результат справи. Адвокатська діяльність у таких справах сприяє не тільки захисту конкретних осіб, але й зміцненню правової системи в цілому, підвищуючи рівень законності та довіри до судової системи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Роль адвоката в справах про корупційні правопорушення полягає в наданні правової допомоги з метою забезпечення справедливості та захисту прав людини. Через адвокатське втручання реалізуються процесуальні права та інтереси обвинуваченого, зокрема право на захист як фундаментальний принцип демократичного суспільства.

Адвокат виступає не тільки як захисник свого клієнта, але і як ключовий учасник в боротьбі проти корупції, допомагаючи виявляти правові недоліки та неправомірні дії під час розслідування. Ця роль особливо важлива, коли мова йде про забезпечення прозорості судового процесу та відстеження дотримання процесуальних норм.

З іншого боку, адвокат сприяє використанню всіх законних механізмів для захисту прав свого клієнта, забезпечуючи, щоб обвинувачення було доведено за всіма правилами кримінально-процесуального права, і що жодна особа не була засуджена без належних та достатніх доказів вини. Таке забезпечення дотримання правил є запорукою того, що судова система працює справедливо та ефективно, відповідаючи викликам, які ставить перед нею корупція.

Таким чином, адвокати виконують подвійну роль: захищають індивідуальні права своїх клієнтів та сприяють загальній боротьбі з корупцією, зміцнюючи правову державу та сприяючи розвитку законності та правопорядку.

Література

1. Баран А. С. Роль адвокатури у запобіганні корупції. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол.); НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. С. 104–107.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
3. Заяць О. С. Іntenціональний аналіз професійної адвокатської діяльності: філософсько-правовий дискурс: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2022. 540 с.
4. Корнієнко П. С. Правозахисна діяльність адвокатури в Україні. *Зб. матер. XIX Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Луцьк, 22–23 жовтня 2022 р.). Луцьк, 2022. С. 128–131.
5. Нестерчук Л. П. Еволюція спеціалізацій адвоката: виклики цифрової епохи. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки.* 2023. № 11. С. 156–161.
6. Остапенко Л. Основоволожні принципи адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2022. Т. 9, № 4. С. 125–130.
7. Правила адвокатської етики, затверджені Звітньо-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17/conv#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
8. Федорончук І. Діяльність адвоката в умовах корупції у правоохоронній і судовій сферах. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 3 грудня 2021 року). Харків, 2021. С. 133–136.
9. Юркевич Ю. Правові засади функціонування адвокатських об'єднань в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 12. С. 80–84.
10. Правила адвокатської етики, затверджені рішенням Конференції адвокатів України від 9 червня 2017 р. № 1891. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
11. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.05.2024).
12. Гусейнлі А. М. Поняття правового статусу адвоката як учасника адміністративного судочинства. *Наука і правоохорона.* 2021. № 3. С. 68–75.
13. Борщевський О. А. Окремі теоретико-правові аспекти податкового контролю адвоката в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 80(2). С. 235–240.
14. Остафійчук Л. А. Конфіденційність адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 80(2). С. 246–252.
15. Заяць О. С. Обґрунтування основоположних принципів адвоката — справедливості та відповідальності. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2021. Вип. 2. С. 9–14.

References

1. Baran, A. S. (2022). Rol' advokatury u zapobihanni koruptsii. *Advokatura: mynule, suchasnist' ta maibutnie: materialy XII Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 11 lystopada 2022 r.) / redkol.: N. M. Bakaiianova (hol.); NU "Odes'ka iurydychna akademiia". Odesa: Feniks, 104–107 [in Ukrainian].
2. Pro advokaturu ta advokats'ku diial'nist': Zakon Ukrainy vid 05 lypnia 2012 r. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
3. Zaiats, O. S. (2022). Intentsiional'nyi analiz profesiinoi advokats'koi diial'nosti: filosofs'ko-pravovyi dyskurs: dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.12. Khmel'nyts'kyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuz'kova. Khmel'nytskyi [in Ukrainian].
4. Korniienko, P. S. (2022). Pravozakhysna diial'nist' advokatury v Ukraini. *Zb. mater. XIX Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 128–131). [in Ukrainian].
5. Nesterchuk, L. P. (2023). Evoliutsiia spetsializatsii advokata: vyklyky tsyfrovoyi epokhy. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Serii: Yurydychni nauky, 11,* 156–161 [in Ukrainian].
6. Ostapenko L. (2022). Osnovopolozhni pryntsypy advokats'koi diial'nosti v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Lvivs'ka politekhnika". Serii: Yurydychni nauky, 9, 4,* 125–130 [in Ukrainian].
7. Pravyla advokats'koi etyky, zatverdzeni Zvitno-vybornym z'izdom advokativ Ukrainy 09.06.2017 (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17/conv#Text> [in Ukrainian].
8. Fedoronchuk, I. (2021). Diial'nist' advokata v umovakh koruptsii u pravookhoronniy i sudoviy sferakh. *Protidii koruptsii: pravove rehuliuвання i praktychnyi dosvid: Zb. mater. XIX Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 133–136). Kharkiv [in Ukrainian].
9. Iurkevych, Iu. (2016). Pravovi zasady funktsionuvannia advokats'kykh ob'iednan' v Ukraini. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 12,* 80–84 [in Ukrainian].
10. Pravyla advokats'koi etyky, zatverdzeni rishenniam Konferentsii advokativ Ukrainy vid 9 chervnia 2017 r. № 1891. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> [in Ukrainian].

11. Kryminal'nyi protsesual'nyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
12. Huseinli, A. M. (2021). Ponyattya pravovoho statusu advokata yak uchasnyka administratyvnoho sudochynstva. *Nauka i pravookhorona*, 3, 68–75 [in Ukrainian].
13. Borshchevskyi, O. A. (2023). Okremi teoretyko-pravovi aspekty podatkovoho kontroliu advokata v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 80(2), 235–240 [in Ukrainian].
14. Ostafiichuk, L. A. (2023). Konfidentsiinst advokatskoi diialnosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 80(2), 246–252 [in Ukrainian].
15. Zaiats, O. S. (2021). Obgruntuvannia osnovopolozhnykh pryntsypiv advokata — spravedlyvosti ta vidpovidalnosti. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 2, 9–14 [in Ukrainian].

УДК 343.9.01

Остапчук Людмила Григорівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології

Пенітенціарна академія України

Ostapchuk Lyudmila

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Criminal, Criminal Executive Law and Criminology

Penitentiary Academy of Ukraine

ORCID: 0000-0003-0515-0000

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10063

КРИМІНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ОРГАНАМИ ПРОБАЦІЇ

CRIMINOLOGY MODEL OF CRIME PREVENTION BY PROBATION AUTHORITIES

Анотація. Вступ. Кримінологічна модель запобігання злочинності органами пробації містить дієві інструменти, спрямовані на подолання ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі та ризику вчинення повторних кримінальних правопорушень обліковими особами у майбутньому.

Метою дослідження є науковий аналіз проблеми формування ефективної кримінологічної моделі запобігання злочинності серед осіб, які перебувають на обліку у пробації.

Матеріали і методи. Дослідження кримінологічної моделі запобігання злочинності органами пробації ґрунтується на результатах наукового аналізу цієї проблеми вітчизняними вченими, нормативно-правові акти, що регламентують діяльність уповноважених органів з питань пробації. У дослідженні використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний метод та інші.

Результати. Встановлено, що в основу кримінологічної моделі пробації покладено: нормативно-правове забезпечення, оцінка ризиків і потреб, реалізація програм пробації і постпробаційний нагляд. Визначено, що дана модель охоплює сукупність принципів, механізмів та практик, що спрямовані на нагляд, корекцію поведінки та соціальну адаптацію осіб, які вчинили злочини і ґрунтується на ключових принципах: індивідуальному підході, контролю, альтернативності покарання у виді позбавлення волі, залучення громади. Сформовано компоненти кримінологічної моделі запобігання злочинами органами пробації, а саме: нагляд і контроль, реабілітація і корекція та соціальна інтеграція, що дозволяє застосовувати такі пробаційні моделі, як соціального контролю, реабілітації та ризик-оцінки. Реабілітаційна спрямованість діяльності органів пробації дозволяє усунути причини кримінально-протиправної поведінки та закласти фундамент для переходу від каральної системи виконання покарань до застосування елементів інклюзії.

Висновки. Досягнення мети реалізації кримінологічної моделі запобігання злочинам органами пробації слугуватиме низка превентивних заходів (таких як, загальне, спеціальне і індивідуальне запобігання), ефективна правоохоронна діяльність, справедливе судочинство та реабілітація правопорушників.

Ключові слова: кримінологічна модель, злочинність, засуджені, пробація, кримінально-правові заходи, не пов'язані з ізоляцією правопорушників, організаційно-правовий механізм взаємодії пробації, пробаційна програма.

Summary. Introduction. In the article the author criminological model of crime prevention by probation authorities contains effective tools aimed at overcoming non-custodial evasion and the risk of future re-offenses by registered persons.

The purpose of the study is a scientific analysis of the problem of forming an effective criminological model of crime prevention among persons on probation.

Materials and methods. The study of the criminological model of crime prevention by probation authorities is based on the results of the scientific analysis of this problem by domestic scientists, legal acts regulating the activities of authorized probation authorities. The research used philosophical, general scientific and special methods of scientific knowledge, including analysis, synthesis, deduction, induction, structural-functional method and others.

The results. It has been established that the basis of the criminological model of probation is: regulatory and legal support, assessment of risks and needs, implementation of probation programs and post-probation supervision. It was determined that this model covers a set of principles, mechanisms and practices aimed at supervision, behavior correction and social adaptation of persons who have committed crimes and is based on key principles: individual approach, control, alternative punishment in the form of imprisonment, community involvement. The components of the criminological model of crime prevention by probation authorities have been formed, namely: supervision and control, rehabilitation and correction, and social integration, which allows the application of such probation models as social control, rehabilitation, and risk assessment. The rehabilitative orientation of the activities of probation bodies allows to eliminate the causes of criminal and illegal behavior and to lay the foundation for the transition from the punitive system of execution of punishments to the application of elements of inclusion. Conclusions. Achieving the goal of implementing the criminological model of crime prevention by probation authorities will be served by a number of preventive measures (such as general, special and individual prevention), effective law enforcement activities, fair trial and rehabilitation of offenders.

Key words: criminological model, crime, convicts, probation, criminal legal measures not related to the isolation of offenders, organizational and legal mechanism of cooperation of probation, probation program.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку суспільства та правової системи питання ефективності діяльності органів пробації, у частині запобігання злочинності стає надзвичайно актуальним. Криминологія як наука про злочинність, її причини та способи запобігання постійно еволюціонує, відображаючи зміни у соціальних, економічних та політичних реаліях. У цій статті здійснено спробу за допомогою методу криминологічного моделювання створити якісно нову модель запобігання злочинності органами пробації з виокремленням її основних та дієвих елементів. Оскільки саме в умовах реформування державної кримінально-виконавчої системи, особлива увага приділяється саме покаранням, альтернативним позбавлення волі, інноваційним підходам виконання та відбування покарань, які включатимуть психологічну підтримку, соціальну інтеграцію та індивідуальний супровід правопорушників, і які показали свою ефективність у багатьох країнах.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження сучасних підходів у частині запобігання злочинності є надзвичайно важливим для подальшого розвитку системи кримінального правосуддя в Україні. Криминологічна модель в науці має певну історію, яка починається з 70-х років ХХ століття. У сучасний період, серед вчених які використовувати даний метод варто згадати В. Аніщенко [10], М. Ларченко [1], О. Джужу [7], А. Степанюка [8], Н. Сметаніну [6], І. Яковець [9], Р. Басенко [11], В. Коваленко [11] та інших, ідеї яких стали науково-теоретичною основою даної публікації.

Метою дослідження є науковий аналіз проблеми формування ефективної криминологічної моделі запобігання злочинності серед осіб, які перебувають на обліку у пробації.

Матеріали і методи. Дослідження криминологічної моделі запобігання злочинності органами пробації спирається на результати наукового аналізу цієї проблеми вітчизняними вченими, нормативно-правові акти, що регламентують діяльність уповноважених органів з питань пробації. У дослідженні використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи на-

укового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний метод та інші.

Виклад основного матеріалу У сучасній криминології пробація є однією з ключових моделей, яка дозволяє оптимізувати систему виконання кримінальних покарань, зменшити рівень рецидиву та сприяти реінтеграції правопорушників у суспільство. Пробація як соціально-правовий інститут виступає ключовим елементом сучасної кримінальної юстиції. Вона забезпечує ефективне управління ризиками та реабілітацію правопорушників, дозволяючи їм виправитися без позбавлення волі. Серед проблем сучасної криминології М. Ларченко називає ефект запізнення, який проявляється розривом між реальним станом суспільства та його криминологічним діагнозом, а тому ефективність побудови криминологічної моделі визначається трьома компонентами: метою і функціями системи; підсистемами що їх реалізують і взаємозв'язками між ними [1, с. 369]. Основними структурними елементами криминологічної моделі пробації є: нормативно-правове забезпечення, оцінка ризиків і потреб, реалізація програм пробації і постпробаційний нагляд.

Нормативно-правове регулювання є основою функціонування уповноважених органів з питань пробації, включає законодавчі акти, що визначають процедуру застосування виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, прав та обов'язки суб'єктів пробації, а також умови виконання та контролю пробаційних заходів.

1. Закони та нормативно-правові акти, що визначають правову основу функціонування пробації і осіб, що перебувають під наглядом пробації, це: Закон України «Про пробацію» [3], Кримінальний Кодекс України (ст. 81, 82) [2].

2. Положення про Державну установу «Центр пробації», Правила внутрішнього трудового розпорядку, положення про структурні підрозділи Центру пробації, положення про Філії та уповноважені органи з питань пробації [5].

3. Права та обов'язки, визначають права правопорушників і обов'язки працівників пробації (регла-

ментовані в посадових інструкціях), забезпечуючи баланс між наглядом і підтримкою.

2. *Оцінка ризиків і потреб* є ключовим елементом пробації, що дозволяє визначити рівень ризику повторних (рецидивних) правопорушень та індивідуальні потреби осіб, що знаходяться на обліку в органах пробації, з використанням стандартизованих методик оцінки наприклад, опитувальники, інтерв'ю чи анкетування. На основі їх даних, складається індивідуальний план пробації, що враховує потреби і ризики особи, який можливо коригувати відповідно до змін у поведінці правопорушника.

Реалізація програми пробації включає виконання запланованих заходів і втручань, спрямованих на виправлення правопорушника та його ресоціалізацію.

Включають заходи соціальної допомоги (консультування, професійне навчання, працевлаштування та перевірку засудженого за місцем проживання) та надання психологічної підтримки (лікування від залежностей та інших поведінкових проблем). Крім того, здійснюється постійний нагляд за дотриманням умов пробації, включаючи регулярні звіти та перевірки.

Важливим елементом кримінологічної моделі запобігання злочинності може слугувати *постпробаційний нагляд*. Основним завданням якого б стало забезпечення підтримки осіб, які були зняті з обліку пробації, щоб зменшити ризик рецидиву і сприяти успішній соціалізації таких осіб. Першочерговими заходами поступової пробації може бути: допомога в пошуку та збереженні роботи, забезпечення доступу до необхідних соціальних послуг, сприяння налагодженню і підтримці здорових соціальних контактів, а також моніторинг процесу адаптації до життя без нагляду і своєчасна реакція на проблеми.

Кримінологічна модель пробації охоплює сукупність принципів, механізмів та практик, що спрямовані на нагляд, корекцію поведінки та соціальну адаптацію осіб, які вчинили злочини. Розвиток цієї моделі в сучасних умовах диктується як необхідністю гуманізації кримінальної юстиції, так і економічною доцільністю. На нашу думку, кримінологічна модель пробації базується на декількох ключових принципах:

1. Індивідуальному підході — де кожен випадок оцінюється окремо з урахуванням особистісних характеристик правопорушника, його соціально-психологічного стану та обставин, що привели до вчинення кримінального правопорушення. Це дозволяє скласти індивідуальний план пробації, який найкраще відповідає потребам реабілітації конкретної особи.

2. Контроль та підтримка — служба пробації здійснює регулярний моніторинг виконання покарань, надає психологічну допомогу та соціальну підтримку, сприяє у працевлаштуванні та реінтеграції у звичне життя. Така подвійна роль контро-

лю та підтримки забезпечує баланс між вимогами до правопорушника, його потребами в реабілітації і забезпечує суспільну безпеку.

3. *Альтернативність покаранню у виді позбавлення волі* — пробація розглядається як альтернативний вид покарання, що дозволяє уникнути негативних наслідків ізоляції від суспільства, таких як стигматизація, руйнування соціальних зв'язків і втрати роботи. Це особливо важливо для правопорушників, які вчинили кримінальні проступки або злочини з необережності, щиро розкаялися, відшкодували спричинену злочином шкоду та співпрацювали з органами досудового розслідування.

4. *Залучення громади*. Пробація передбачає активну участь громадських організацій, місцевих громад у процесі реабілітації правопорушників, що сприяє розвитку соціальної відповідальності та інтеграції їх у суспільство. На органи пробації покладено виконання адміністративних (кримінальних) санкцій (покарань), пов'язаних з безоплатними роботами у громаді, а також з оплачуваними роботами боржників по аліментах на дітей, і залучення їх до суспільно-корисної діяльності.

В сучасних умовах пробація набуває особливого значення у таких аспектах:

1. Зменшення рецидиву — наукові дослідження показують, що правопорушники, які проходять через систему пробації, мають нижчі показники рецидиву порівняно з тими, хто відбуває покарання в установах виконання покарань і ізолювані від суспільства. Це пов'язано з тим, що пробація сприяє збереженню соціальних зв'язків, надає необхідну підтримку та допомагає уникнути кримінальної субкультури.

2. Соціальна ефективність — ізоляція правопорушників у виправні установи потребує значних фінансових ресурсів. Пробація є більш економічно ефективною альтернативою, оскільки зменшує витрати на утримання ув'язнених і дозволяє правопорушникам залишатися продуктивними членами суспільства.

3. Гуманізація кримінальної юстиції — пробація відповідає принципам гуманізму правосуддя, оскільки покарання не пов'язані з позбавленням волі, є більш гуманними у порівнянні з позбавленням волі на певний строк. Це важливо саме для створення гуманної та менш репресивної системи кримінального правосуддя.

4. Підвищення соціальної відповідальності. Пробація залучає громаду до процесу реабілітації, що сприяє формуванню колективної відповідальності за соціальною інтеграцією правопорушників, підвищує рівень соціальної згуртованості і зміцнює суспільні зв'язки.

5. Інноваційні підходи. Сучасна пробація активно використовує новітні технології та інноваційні методи, такі як електронний моніторинг, цифрові платформи для спостереження та комунікації з правопорушниками з використанням електронних гаджетів та мережі Інтернет («Пробація у смартфоні»).

Криминологічна модель запобігання злочинності — це система заходів спрямованих на попередження вчинення злочинів [6, с. 328]. Нами складено криминологічну модель запобігання злочинам, яка об'єднує компоненти нагляду і контролю, реабілітації і корекції та соціальної інтеграції. Що дозволяє застосовувати різні методи та підходи, які базуються на постійному моніторингу поведінки правопорушника, надання йому психологічної і соціальної допомоги, з метою повернення до нормального життя в суспільстві. Криминологічна модель запобігання злочинам органами пробації (табл. 1) забезпечує комплексний підхід до запобігання злочинам, залучаючи різні галузі знань і практики.

Ефективність криминологічної моделі запобігання злочинності визначається здатністю її практичних підходів до зниження рівня злочинності та підвищення суспільної безпеки [6, с. 329]. Досягнення цієї мети, на нашу думку, включає такі компоненти, як превентивні (загальне, спеціальне і індивідуальне запобігання), ефективна правоохоронна діяльність, справедливе судочинство та реабілітація правопорушників.

Один з ключових показників ефективності криминологічної моделі — *здатність запобігати* вчиненню кримінальних правопорушень. Ефективні превентивні заходи включають освітні програми, соціальні ініціативи та технологічні рішення для зменшення ризику вчинення кримінально-протиправних діянь. Надійна *система правоохоронних органів* забезпечує швидке та ефективне розслідування кримінальних правопорушень, а та-

кож притягнення до відповідальності осіб, які їх вчинили [7, с. 43]. Це включає належну підготовку кадрів, запровадження сучасних цифрових технологій і дотримання правових стандартів. Застосування принципу верховенства права в судовій системі є важливим аспектом криминологічної моделі запобігання злочинності, оскільки ефективне судочинство передбачає об'єктивне та неупереджене вирішення справ, призначені покарання, що відповідає тяжкості вчиненого кримінально-протиправного діяння та можливість захисту порушених прав у порядку апеляції [8, с. 61]. Крім того, криминологічна модель повинна передбачати механізми для *реабілітації правопорушників та їх інтеграції* у суспільство. Це включає програми виправлення, підтримки та навчання, які допомагають зменшити ризик рецидиву [9].

Попри всі досягнення, криминологічна запобігання злочинності органами пробації має низку проблем, до яких належать: недостатнє фінансування, корупція, недосконалість законодавства та складність інтеграції новітніх цифрових технологій. Крім того, соціально-економічні фактори, такі як бідність, безробіття та низький рівень освіти, продовжують бути вагомими факторами злочинності [10, с. 28].

Подальший розвиток криминологічної моделі потребує інтеграції інноваційних підходів та міжнародного досвіду. Серед перспективних напрямків можна виокремити: технологічні інновації (використання баз даних для прогнозування вчинених кримінальних правопорушень, особами, які перебувають на обліку у пробації і управління ризиками), розши-

Таблиця 1

Компоненти криминологічної моделі запобігання злочинам органами пробації

Компоненти	Що реалізується	Пробаційні моделі
Нагляд і контроль	Включає постійний моніторинг поведінки правопорушника, виконання ним умов відбування призначеного судом виду покарання, а також виявлення ризиків повторного правопорушення. Це може включати регулярні звіти пробаціонера, перевірки за місцем проживання та відбування покарання, застосування електронних засобів контролю тощо.	Модель соціального контролю: Орієнтована на забезпечення контролю за поведінкою правопорушників і попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Використовується переважно у системах з низьким рівнем толерантності до правопорушень.
Реабілітація і корекція	Спрямована на зміну поведінки правопорушника через надання психологічної, соціальної та іншої допомоги. Включає програми з розвитку соціальних навичок, терапію від залежностей, освітні курси та працевлаштування	Модель реабілітації: Зосереджена на терапевтичному підході, підтримці та наданні допомоги правопорушникам для їх соціального відновлення. Використовується у системах, що надають перевагу гуманістичним методам і реабілітації.
Соціальна інтеграція	Підтримує правопорушника в процесі повернення до нормального життя в суспільстві. Мета цього компоненту — забезпечити успішну адаптацію особи через підтримку в пошуку роботи, житла, відновлення соціальних зв'язків та інше	Модель ризик-оцінки: Базується на систематичній оцінці ризиків, пов'язаних з імовірністю повторного правопорушення, і відповідному управлінні цими ризиками. Передбачає індивідуалізований підхід до кожного випадку та підбір адекватних заходів впливу.

Джерело: сформовано на основі [3; 4]

рення соціальних програм (інвестиції у програми спрямовані на підтримку вразливих груп населення та профілактику злочинності на загальнодержавному рівні) та міжнародне співробітництво (обмін кращими практиками з країнами, що мають позитивний досвід запобігання злочинності). На сьогодні, окремої уваги заслуговує проєкт «Пробація у смартфоні», що включає корисні посилання на додатки е-суд, дія, безоплатна правова допомога, процедура складання досудової доповіді та ознайомлення з її текстом обвинуваченого з використанням інтернет зв'язку та мобільних ресурсів.

Висновки. Кримінологічна модель запобігання злочинам органами пробації є важливим елементом сучасної системи кримінальної юстиції, що дозволяє ефективно поєднувати нагляд, контроль і реабілітацію правопорушників. Завдяки своїм принципам і значенню, вона сприяє зменшенню рецидиву, економії державних ресурсів, гуманізації правосуддя та підвищенню соціальної відповідальності. Нагляд це

категорія в основу розуміння якої закладено поняття «спостереження», саме спостереження з наданням як правової допомоги, так і підтримки у вирішенні проблемних питань без мети подальшої перевірки, що є ознакою контролю. В основу сучасної моделі функціонування органів пробації повинно бути закладено принципи моделювання, стратегічного планування, оскільки створення кримінологічної моделі запобігання злочинності органами пробації є важливою та динамічною складовою багатогранного підходу запобігання кримінально протиправним проявам на державному рівні, а ефективна побудова такої моделі приведе до зміни саме у сформованій парадигмі філософії кримінального правосуддя [11, с. 205], оскільки саме реабілітаційна спрямованість діяльності органів пробації включає усунення першочергових причин кримінально-протиправної поведінки та закладає фундамент для швидкого переходу від каральної системи виконання покарань до застосування елементів інклюзії.

Література

1. Ларченко М. О. Кримінологічна модель взаємодії макроекономічних, соціальних та демографічних показників. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4(48). С. 367–377.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 81. Ст. 82.
3. Про пробацію : Закон України від 05.02. 2015 року № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
4. Про затвердження порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5 станом на 05.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
5. Положення про державну установу «Центр пробації» : Наказ Міністерства юстиції України № 896/5 від 29.03.2024. URL: <https://drive.google.com/file/d/13NK8RzVNL5bNgr4d551jrjIWx-wVDWDQ/view> (дата звернення: 24.06.2024).
6. Сметаніна Н. В. Інформаційна модель злочинності у пострадянській кримінології. *Порівняльне аналітичне правознавство*. 2013. № 3(1). С. 327–331.
7. Джужа О., Мойсеев Є. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспект). Монографія. Київ : Правник : Нац. акад. внутр. справ України, 1998. 84 с.
8. Степанюк А. Ф. До питання про реформи у сфері виконання покарань. *Право України*. 2019. № 7. С. 53–65.
9. Автухов К. А., Гель А. П., Романов М. В., Човган В. О., Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України: монографія. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 480 с.
10. Аніщенко В. О. Актуальні напрями вдосконалення управління персоналом уповноважених органів із питань пробації: економіко-правовий аспект. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 12. С. 25–30.
11. Басенко Р. О., Аванесян Г. М., Коваленко В. Ф. Інституціонування пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 203–208.

References

1. Larchenko M. O. (2013). Criminological model of the interaction of macroeconomic, social and demographic indicators. *University scientific notes*, 4(48), 367–377 [in Ukrainian].
2. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III. (2001). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
3. On probation: Law of Ukraine dated 05.02. 2015 No. 160-VIII. (2015). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
4. On approving the procedure for supervising and conducting social and educational work with those sentenced to punishments not related to deprivation of liberty: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated January 29, 2019 No. 272/5 as of February 5, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> [in Ukrainian].

5. Regulations on the state institution “Probation Center”: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 896/5 dated 29.03.2024. URL: <https://drive.google.com/file/d/13NK8RzVNL5bNgr4d551jrjIWx-wVDWDQ/view> [in Ukrainian].
6. Smetanina N. V. (2013). Information model of crime in post-Soviet criminology. *Comparative analytical jurisprudence*, 3(1), 327–331 [in Ukrainian].
7. Dzhuzha O., Moiseev E. (1998). Problems of criminal victimology (criminological, psychological and penitentiary aspect). Monograph. Kyiv: Pravnyk: Nats. Acad. internal of Ukrainian Affairs [in Ukrainian].
8. Stepanyuk A. F. (2019). To the issue of reforms in the sphere of execution of punishments. *Law of Ukraine*, 7, 53–65 [in Ukrainian].
9. Autukhov K. A., Gel A. P., Romanov M. V., Chovgan V. O., Yakovets I. S. (2015). Parole and replacement of punishment with more lenient ones. Observance of Human Rights in the Penitentiary System of Ukraine: Monograph. Kharkiv: Human Rights Publishing House, P. 480 [in Ukrainian].
10. Anishchenko V. O. (2018). Actual areas of improvement of personnel management of authorized bodies on probation issues: economic and legal aspect. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 12, 25–30 [in Ukrainian].
11. Basenko R. O., Avanesyan H. M., Kovalenko V. F. (2021). Institutionalization of probation in the context of humanistic and European integration potential of the legal system of Ukraine. *Entrepreneurship, farming and law*, 5, 203–208 [in Ukrainian].

УДК 343.54

Філіпенко Валерія Русланівна

*докторка філософії, асистентка кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Filipenko Valeriia

PhD in Law, Assistant of the Department of Criminal Law

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-9155-3564

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10062

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК МІЖ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИМ ДІЯННЯМ ТА СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИМИ НАСЛІДКАМИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 166 КК УКРАЇНИ

CAUSAL LINK BETWEEN SOCIALLY DANGEROUS ACTS AND SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES OF THE CRIME UNDER ARTICLE 166 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У сьогоденних умовах розвитку суспільства необхідним є забезпечення захисту комплексу прав соціально вразливих верств населення – дітей та обмежено дієздатних (недієздатних) осіб. Зокрема, їх права на догляд. Тому ст. 166 КК України передбачає кримінальну відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Закінченим цей злочин вважається з моменту настання тяжких наслідків. Тож, обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони є причинний зв'язок між діянням та наслідками. Про обов'язковість його встановлення неодноразово йшлося як у правових позиціях судів касаційної інстанції, так і в доктрині кримінального права. Однак, часто це є проблематичним для правозастосувачів, про що свідчать результати аналізу матеріалів судової практики по застосуванню ст. 166 КК України. Викладене свідчить про необхідність приділити увагу обраній темі.

Мета. Метою дослідження є встановлення ступеню об'єктивної залежності суспільно небезпечних наслідків від невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, та розгляд розвитку причинного зв'язку як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 166 КК України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці вітчизняних науковців, що провадять теоретично-практичні дослідження щодо злочину, передбаченого ст. 166 КК України; 2) судової практики ВСУ з розгляду цивільних і кримінальних справ, ВСУ та судів першої інстанції по застосуванню ст. 166 КК України.

При дослідженні використано такі наукові методи: діалектичний (при аналізі явищ у їх розвитку та взаємозв'язку, єдності та протиріччях); системно-структурний (при аналізі причинного зв'язку як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину); конкретно-соціологічний (спостереження, вивчення документів, опис тощо) та статистичний (при аналізі даних державних інституцій та узагальненні судової практики по застосуванню ст. 166 КК України); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У науковій статті встановлено, що причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками має опосередкований характер. З'ясовано, що цей причинний зв'язок розвивається у системі взаємодіючих умов спричинення наслідку, необхідною (визначальною) з яких є невиконання обов'язків по догляду. Викладено процес розвитку цього причинного зв'язку. Виявлено, що невиконання обов'язків по догляду спричиняє наслідки, вступаючи у взаємодію з іншими (догатовими) умовами.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях заплановано приділити увагу іншим обов'язковим ознакам об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, причинний зв'язок, невиконання обов'язків по догляду.

Summary. Introduction. In today's conditions of society development, it is necessary to ensure the protection of a set of rights of socially vulnerable groups of the population – children and persons with limited capacity (incapacity). In particular, their right to care. Therefore, Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine provides for criminal liability for malicious failure to fulfill the obligations to care for a child or a person under guardianship or custody. This crime is considered complete from the moment of the occurrence of grave consequences. Therefore, the causal link between the act and the consequences is a mandatory feature of its objective side. The obligation to establish it has been repeatedly mentioned in the legal positions of the courts of cassation and in the doctrine of criminal law. However, this is often problematic for law enforcement officers, as evidenced by the results of the analysis of case law on the application of Article 166 of the Criminal Code of Ukraine. The foregoing indicates the need to pay attention to this topic.

Purpose. The purpose of this study is to establish the degree of objective dependency of socially dangerous consequences on the failure to fulfill care obligations for a child or a person under guardianship or care and to consider the development of the causal link as a mandatory feature of the objective side of the crime stipulated in Article 166 of the Criminal Code of Ukraine.

Materials and Methods. The research materials are: 1) works of national scholars conducting theoretical and practical research on the crime under Article 166 of the Criminal Code of Ukraine; 2) case law of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases, the Supreme Court of Ukraine and the courts of first instance on the application of Article 166 of the Criminal Code of Ukraine.

The following scientific methods were used in the study: dialectical (analyzing phenomena in their development and interconnection, unity and contradictions); system-structural (analyzing the causal link as a mandatory feature of the objective side of this crime); concrete-sociological (observation, document study, description, etc.); and statistical (analyzing data from state institutions and summarizing court practice on the application of Article 166 of the Criminal Code of Ukraine); logical generalization of results (formulating conclusions).

Results. The scientific article establishes that the causal link between socially dangerous acts and socially dangerous consequences is indirect. It is found that this causal link develops in a system of interacting conditions that lead to the consequence, with the failure to fulfill care obligations being the necessary (determinative) condition. The process of developing this causal link is described. It is revealed that the failure to fulfill care obligations causes consequences through interaction with other (additional) conditions.

Prospects. Further research is planned to focus on other mandatory features of the objective side of the crime stipulated in Article 166 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminal law, criminal liability, criminal offense, causal link, failure to fulfill care obligations.

Постановка проблеми. У сьогоднішніх умовах розвитку суспільства необхідним є забезпечення захисту комплексу прав соціально вразливих верств населення — дітей та обмежено дієздатних (недієздатних) осіб. Зокрема, їх права на догляд. Тому ст. 166 КК України передбачає кримінальну відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Так, згідно звітів Генеральної прокуратури України за ст. 166 КК України у 2018 р. розпочато 163 кримінальних проваджень; 2019 р. — 160; 2020 р. — 136; 2021 р. — 134; 2022 — 86; 2023 — 72; січень–травень 2024 — 53 [13].

Закінченням цей злочин вважається з моменту настання тяжких наслідків. Тож, обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони є причинний зв'язок між діянням та наслідками. Про обов'язковість його встановлення неодноразово йшлося у правових позиціях як Верховного суду України [22; 23], так і Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [24]. Обов'язковість причинного зв'язку у складі цього злочину визнано й доктриною [14, с. 56; 15, с. 193; 18, с. 399]. Однак, часто це є проблематичним для правозастосувачів. Наприклад, саме відсутність причинного зв'язку стало однією з підстав виправдання осіб за ст. 166 КК України [22; 23]. Такі труднощі обумовлені, зо-

крема, особливостями встановлення причинного зв'язку у досліджуваному злочині. Ці особливості пов'язані як з пасивною формою його діяння, так і з тим, що цей злочин є виключно необережним [25, с. 267, 268]. Врахування окреслених вище проблем свідчить про актуальність обраної теми та дозволяє перейти до її вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 166 КК України, вивчалось, здебільшого, у підручниках, науково-практичних коментарях КК України, навчальних посібниках, наукових статтях. Так, аналізу окремих ознак цього злочину приділяли увагу: О. І. Белова [3], О. М. Готін [15], М. К. Гнетнев [15], І. О. Зінченко [14], Д. П. Євтєєва [12], М. В. Мазур [15], М. І. Мельник [19], С. М. Морозюк [16], О. О. Семенюк [18] та ін. Проте, особливості розвитку причинного зв'язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками не було предметом спеціального дослідження, що свідчить про актуальність обраної проблематики.

Метою статті є встановлення ступеню об'єктивної залежності суспільно небезпечних наслідків від невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, та розгляд розвитку причинного зв'язку як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 166 КК України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці вітчизняних науковців, що провадять теоретично-практичні дослідження щодо злочину, передбаченого ст. 166 КК України; 2) судова практика ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ, ВСУ та судів першої інстанції по застосуванню ст. 166 КК України.

При дослідженні використано такі наукові методи: діалектичний (при аналізі явищ у їх розвитку та взаємозв'язку, єдності та протиріччях); системно-структурний (при аналізі причинного зв'язку як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину); конкретно-соціологічний (спостереження, вивчення документів, опис тощо) та статистичний (при аналізі даних державних інституцій та узагальненні судової практики по застосуванню ст. 166 КК України); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. У науці кримінального права відсутній єдиний підхід до розуміння причинного зв'язку, що обумовлює розвиток протилежних наукових розробок щодо цього. Загалом, найбільш поширеними серед них є: теорія необхідної умови («*conditio sine qua non*»), теорія адекватної причинності, теорія необхідного спричинення [4, с. 25–27; 6, с. 833; 17, с. 7–19]. Узагальнивши наявні концепції, М. І. Панов сформулював визначення причинного зв'язку, під яким слід розуміти «... об'єктивно існуючий зв'язок між діянням — дією чи бездіяльністю (причиною) — і суспільно небезпеч. наслідками (наслідком), коли дія чи бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпеч. наслідку» [6, с. 833].

Як зазначалось вище, особливості встановлення причинного зв'язку у злочині, що досліджується, обумовлені пасивною формою його діяння. Незважаючи на існуючі протилежні підходи щодо цього, домінуючим є той, згідно з яким бездіяльність, так само як і дія, перебуває з наслідками у причинному зв'язку [2, с. 728; 6, с. 834; 11, с. 63; 17, с. 84]. Вважається, що цей зв'язок «... лежить у площині невиконання особою своїх обов'язків (активних дій) щодо запобігання шкоди (за наявності реальної можливості виконати такі дії) і фактичним заподіянням цією пасивною поведінкою шкоди (суспільно небезпеч. наслідків)» [6, с. 834].

Додаткові складнощі під час встановлення причинного зв'язку пов'язані з тим, що злочин, передбачений ст. 166 КК України, є необережним. Досліджуючи проблеми встановлення причинного зв'язку у таких видах кримінальних правопорушень, С. Р. Багіров з'ясував, що його основними особливостями є наявність множинності факторів, що обумовлюють настання шкоди, їх різна каузальна сила, складний характер переплітання ланок каузального ланцюга, а також невід'ємний зв'язок лише з тим діянням, який є порушенням правил безпеки. Найбільш складним вважається врахування ступеню

участі кожного із суб'єктів при заподіянні шкоди їх спільною необережною поведінкою [1, с. 12].

Для цілей цього дослідження особливої уваги заслуговує підхід стосовно аналізу всієї сукупності умов, причетних до настання наслідку. Оскільки, під час встановлення цієї ознаки виникне проблема співвідношення необхідної причини (невиконання обов'язків по догляду) і додаткових умов (дій третіх осіб або інших об'єктивних факторів), які теж причетні до настання наслідків. До того ж, цей процес ускладнений відсутністю нормативної деталізації змісту обов'язків по догляду. Адже сфера, у межах якої ці обов'язки виконуються, сімейна, тобто достатньо відокремлена від втручань третіх осіб. Тож, законодавець закріплює тільки загальні орієнтири для виконання цих обов'язків, що наділяє відповідальних за це осіб широкою свободою дій при догляді. У зв'язку з цим, правозастосувачі змушені ще більш ретельніше вивчати умови, що сприяли настанню наслідків.

Ще одна особливість розвитку цього причинного зв'язку пов'язана з тим, що невиконання обов'язків по догляду можливе не лише тривало та систематично, а й одноактно [25, с. 206]. Зазвичай, наслідки від такої бездіяльності настають через деякий проміжок часу, коли діють додаткові, несприятливі умови (приміром, дії певних процесів, необережна поведінка потерпілого). Під час одноразового невиконання обов'язків цей проміжок часу є не тривалим, а от при багаторазовому — наслідок значно віддалений у часі. Такий часовий проміжок залежить ще і від виду обов'язку, який не виконується. Приміром, *мати залишила дітей без нагляду, унаслідок чого у будинку сталася пожежа і діти загинули* [9]. У цьому випадку з моменту невиконання обов'язку по догляду (залишення без нагляду) минуло близько півтори години, і наслідок (загибель) настав. Водночас, *розпочате у 2006 р. тривале, систематичне невиконання обов'язків по забезпеченню здобуття освіти, створенню певних побутових умов, вихованню, призвело до відставання загального психічного розвитку дитини, не пов'язаного з психічною хворобою, яке було виявлено аж у 2011 р.* [21]. У цьому ж випадку, наслідки віддалені від бездіяльності п'ятирічним терміном.

Усі явища знаходяться в універсальному, всезагальному зв'язку, тож під час встановлення причинного зв'язку слід штучно ізолювати від усіх зв'язків тільки два явища — причину та наслідок [2, с. 39]. Відповідно, зв'язок між причиною (невиконанням обов'язків по догляду) та наслідками необхідно аналізувати у тій системі суспільних відносин, змістом яких є догляд за дитиною або недієздатною (обмежено дієздатною) особою, що забезпечується шляхом належного виконання зобов'язаними суб'єктами нормативних приписів. Процес належного функціонування і розвитку вказаної системи порушується, коли зобов'язаний суб'єкт ухиляється від виконання

обов'язків. Варто зауважити, що діяння може бути причиною настання наслідків, тільки при наявності реальної можливості ліквідувати загрозливий фактор у зобов'язаній особи. Наприклад, *мати не виконувала обов'язки по догляду, що призвело до неатестації одного сина та неотримання іншим сином документу про загальну середню освіту та вчинення ним адміністративного правопорушення*. Суд касаційної інстанції зробив висновок, що не всі батьки наділені достатньою кількістю педагогічних здібностей, спеціальних знань, методів виховання та заохочення, які дозволили б ефективно впливати на дітей. Тож, відсутність таких знань і здібностей, недостатній рівень загальної ерудиції батьків може призводити до непокори дітей і зневажливого ставлення до батьків. Тож, суд встановив неможливість батьків вплинути на синів і змусити їх відвідувати школу [24]. Відповідно, суд визнав відсутність у матері реальної можливості ліквідувати загрозливий фактор — неналежну поведінку синів.

Вважається, що бездіяльність заподіює шкоду опосередковано, оскільки особа «...не втручається в розвиток причинно-наслідкового зв'язку для його припинення, не виконує покладеного на неї обов'язку з виконання активних дій, якими вона повинна і могла відвернути шкоду, що загрожує об'єкту. Унаслідок пасивної поведінки особи і дій ін. сил та засобів (дій третіх осіб, сил природи, механізмів, різних процесів — хімічних, біологічних, патологічних тощо) суспільно небезпеч. наслідки настають як факт реальної дійсності» [6, с. 834]. Опосередкований характер причинного зв'язку у злочині, передбаченому ст. 166 КК України, полягає у тому, що наслідки настають в результаті системи взаємодіючих у конкретній ситуації умов (особливих умов на боці потерпілого, поведінки самого потерпілого, дій третіх осіб, дій хімічних, біологічних, природних процесів тощо), що викликані бездіяльністю особи, відповідальної за догляд.

Особливої уваги потребує з'ясування значення умов спричинення у реалізації можливої небезпеки. Так, В. І. Борисов до умов спричинення відносить систему взаємодіючих факторів, серед яких основним елементом розвитку причинного зв'язку, як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, є порушення — протиправна поведінка учасника відносин безпеки виробництва [5, с. 211]. Тож, основним елементом розвитку причинного зв'язку у злочині, передбаченому ст. 166 КК України, є невиконання особою обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Основним у цій системі воно вважається тому, що стає визначальною силою небезпечного розвитку, який до цього був безпечним, за умов виконання обов'язків по догляду. Розвиток причинного зв'язку розпочинається з невиконання цих обов'язків. Далі, останнє вступає у взаємодію з іншими умовами спричинення, що

і призводить до настання наслідків. Невикористання особою реальної можливості вчинити активні дії по виконанню обов'язку і, у такий спосіб, припинити дію загрозливих факторів для потерпілих, наділяє таку поведінку властивостями основної, визначальної умови в розвитку причинного зв'язку. У разі, коли, знаходячись у зв'язку з наслідком, діяння не є основною умовою розвитку спричинення, то такий зв'язок є випадковим. Так, суд встановив, що засудження сина є наслідком вчинення ним самим кримінальних правопорушень, а не бездіяльності батьків [22], а також вчинення сином адміністративного правопорушення відбулось без будь-якого впливу та спонукання до цього батьків [24]. У зазначених випадках невиконання обов'язків по догляду не стало визначальною умовою (причиною) настання наслідку.

З урахуванням викладеного вище можна зробити висновок, що система спричинення суспільно небезпечних наслідків складається із двох груп умов: 1) поведінки особи, яка полягає у невиконанні обов'язків по догляду, та являється основною (необхідною, визначальною) причиною; 2) інших (додаткових) умов, які виступають загрозливими факторами для потерпілих. До таких умов можна віднести поведінку третіх осіб (*дідусь, який погодився пригледіти за дитиною, залишив її без нагляду*), самого потерпілого (*дитина забралась на підвіконня та випала з вікна*) або, особливі умови на боці потерпілого (*вроджені вади*), дії фізичних, природних, хімічних, біологічних процесів (*висока температура навколишнього середовища*). Приміром, *залишення матір'ю без нагляду дитини призвело до того, що вона знайшла та почала гратись з сірниками, що спричинило пожежу в будинку, внаслідок чого дитина отримала тяжкі тілесні ушкодження у вигляді термічних опіків тіла, що й призвело до її смерті* [7]. У даному випадку основною умовою розвитку причинного зв'язку стало невиконання матір'ю обов'язку по догляду (залишенні без нагляду). Взаємодіючи з іншими умовами, а саме поведінкою потерпілого (грався з сірниками і влаштував пожежу) та природним явищем (пожежею), це і призвело до наслідків у виді смерті.

При аналізі судової практики виявлено вирок, згідно з яким батьків було засуджено за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, вчиненого групою осіб без попередньої змови між собою — за ч. 1 ст. 28, ст. 166 КК України [10]. Такий підхід видається неприйнятним, адже цей злочин є необережним, а будь-яка форма співучасті може мати місце при вчиненні виключно умисних кримінальних правопорушень. Відповідно, варто приділити увагу проблемі необережного співзаподіяння тяжких наслідків. Так, С. Р. Багіров вважає, що подібна ситуація викликає найбільше труднощів при встановленні причинного зв'язку. Це пов'язано з тим, що ступінь участі кожного із суб'єктів потре-

бує врахування при заподіянні єдиного наслідку [1, с. 10]. Зауважимо, що обов'язки по догляду за дитиною покладаються на обох батьків однаково. Проте, останні можуть одночасно ухилятися від їх виконання, і, у такий спосіб, спричиняють єдиний наслідок, що спричиняється їх спільними зусиллями. Так і проявляється необережне співзаподіяння. Наприклад, *спільне невиконання батьками обов'язків по догляду за дитиною, зокрема: незабезпечення належної кількості харчування призвело до низки захворювань — рахіту, гострого гастродуоденіту, гіпотрофії, анемії* [8]. За загальним правилом, діяння кожного з цих суб'єктів кваліфікується як вчинене одноособово кримінальне правопорушення з необережності кожним із них [20, с. 180]. Ця позиція є домінуючою в науці, її ж дотримується і суд.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Викладене вище дозволяє зробити висновок, що невиконання відповідальною особою обов'язків по догляду та невтручання у розвиток причинних зв'язків для припинення дії об'єктивних загрози-

вих умов (факторів), а також запобігання настанню наслідків, свідчить про *опосередкований необхідний характер причинного зв'язку* як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 166 КК України. Розвиток такого причинного зв'язку відбувається у системі взаємодіючих умов спричинення наслідку, головною (необхідною) з яких є невиконання обов'язків по догляду. Почавши розвиток із невиконання зобов'язань по догляду, причинний зв'язок проходить через деякий проміжок часу руйнування соціального зв'язку між учасниками суспільних відносин, протягом якого потерпілий перебуває без догляду. Взаємодіючи з іншими умовами (діями інших осіб, поведінкою потерпілого, особливими умовами на боці потерпілого, хімічними, біологічними, фізичними, процесами тощо), невиконання обов'язків по догляду призводить до настання наслідків.

У подальших наукових дослідженнях заплановано приділити увагу іншим обов'язковим ознакам об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України.

Література

1. Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.
2. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть : учебное пособие. Днепропетровск : Пороги, 1992. 167 с.
3. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 184 с.
4. Беньківський В. О. Теоретичні і практичні питання причинного зв'язку в кримінальному праві: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 195 с.
5. Борисов В. І. Вибрані твори / уклад : В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін.; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків : Право, 2018. 784 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право / Редкол. В. Я. Тацій (голова) [та ін.] 1064 с.
7. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 22 січня 2016 р., судова справа № 650/23/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55212678> (дата звернення: 29.06.2024).
8. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 10 травня 2012 р., судова справа № 205/1427/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24396514> (дата звернення: 29.06.2024).
9. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду від 11 липня 2012 р., судова справа № 2208/3028/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25283096> (дата звернення: 29.06.2024).
10. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від 24 травня 2022 р., судова справа № 509/1449/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104427399> (дата звернення: 29.06.2024).
11. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2017. 872 с.
12. Євтеєва Д. П. Особливості об'єктивної сторони злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 224–240.
13. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, січень-травень 2024 рр. *Генеральна прокуратура України: офіційний вебсайт*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 29.06.2024).
14. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики: монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 320 с.
15. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. Київ : «ВД «Дакор», 2013. 786 с.

16. Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст.ст. 164–169 КК України): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 205 с.
17. Музыка А. А., Багиров С. Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий : Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. 112 с.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
20. Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2019. 624 с.
21. Приговор Пролетарского районного суд г. Донецка от 20 марта 2013 г., судебное дело № 1-360/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30075259> (дата звернення: 29.06.2024).
22. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного суду України від 15 лютого 2005 р. (витяг). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0050700-05#Text> (дата звернення: 29.06.2024).
23. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 липня 2011 р., судова справа № 5-1170км11. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/17316927#> (дата звернення: 29.06.2024).
24. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 лютого 2012 р., судова справа № 5-917км12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21607904> (дата звернення: 29.06.2024).
25. Філіпенко В. Р. Кримінальна відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування: монографія. Харків : Право, 2023. 328 с.

References

1. Bahirov, S. R. (2005). *Prychynnyi zviazok u zlochynakh, shcho vchyniautsia cherez neoberezhnist*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bazhanov, M. I. (1992). *Ugolovnoe pravo Ukraini. Obshchaya chast*. Dnepropetrovsk: Porogi [in Russian].
3. Belova, O. I. (2007). *Kryminalno-pravova kharakterystyka systemy zlochyniv proty sim'i ta nepovnitnikh. Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Benkivskiy, V. O. (2013). *Teoretychni i praktychni pytannia prychnovoho zviazku v kryminalnomu pravi. Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Borysov, V. I. (2018). *Vybrani tvory*. V. V. Bazeliuk & S. V. Hizimchuk & L. M. Demydova & M. V. Shepitko. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Tatsii, V. Ya. (Ed.). (2017). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*. (17 ed: Kryminalne pravo). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Vyroky Velykooleksandrivskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 22 sichnia 2016 r., sudova sprava № 650/23/16-k. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55212678> [in Ukrainian].
8. Vyroky Zhmerynskoho miskraionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 10 travnia 2012 r., sudova sprava № 205/1427/2012. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24396514> [in Ukrainian].
9. Vyroky Kamianets-Podilskoho miskraionnoho sudu vid 11 lypnia 2012 r., sudova sprava № 2208/3028/12. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25283096> [in Ukrainian].
10. Vyroky Ovidiopol'skoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 24 travnia 2022 r., sudova sprava № 509/1449/22. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104427399> [in Ukrainian].
11. Dudorov, O. O. (2017). *Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi)*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
12. Yevtieieva, D. P. (2016). *Osoblyvosti ob'iektivnoi storony zlisnogo nevykonannia obov'iazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia (art. 166 KK Ukrainy)*. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy — Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1 (6), 224–240 [in Ukrainian].
13. *Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, sichen-traven 2024 rr. Heneralna prokuratura Ukrainy: ofitsiyni vebsait*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820 [in Ukrainian].
14. Zinchenko, I. O. (2007). *Kryminalno-pravova okhorona vyborchikh, trudovykh ta inshykh osobystykh prav i svobod liudyny i hromadianyna. Analiz zakonodavstva i sudovoi praktyky*. Kharkiv: Vyd. SPD FO Vapniarchuk N. M. [in Ukrainian].
15. Dudorov, O. O., & Pysmenskyi, Ye. O. (Eds.). (2013). *Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna)*. (2-nd ed., rev.) Kyiv: "VD "Dakor" [in Ukrainian].
16. Moroziuk, S. M. (2012). *Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyniv proty interesiv sim'i ta pidopichnykh (st. st. 164–169 KK Ukrainy). Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Muzika, A. A., & Bagirov, S. R. (2009). *Prichinnaya svyaz: ugolovno-pravovoi ocherk*. Khmel'nitskii: Izd-vo Khmel'nitskogo universiteta upravleniya i prava [in Russian].

18. Dzhuzha O. M., & Savchenko A. V., & Cherniei V. V. (Eds.). (2018). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. (2-nd. ed., rev.) Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
19. Melnyk, M. I., & Khavroniuk, M. I. (Eds.). (2019). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (11-th ed., rev.). Kyiv: VD "Dakor" [in Ukrainian].
20. Orlovskiy, R. S. (2019). Teoretychni ta metodolohichni problemy instytutu spivuchasti u kryminalnomu pravi Ukrainy. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
21. Prigovor Proletarskogo raionnogo sud g. Donetska ot 20 marta 2013 g., sudebnoe delo № 1-360/11. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30075259> [in Russian].
22. Ukhvala kolehii suddiv Sudovoi palaty u kryminalnykh spravakh Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 15 liutoho 2005 r. (vytiah). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0050700-05#Text> [in Ukrainian].
23. Ukhvala kolehii suddiv Sudovoi palaty u kryminalnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12 lypnia 2011 r., sudova sprava № 5-1170km11. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/17316927#> [in Ukrainian].
24. Ukhvala kolehii suddiv Sudovoi palaty u kryminalnykh spravakh Vyschoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 27 liutoho 2012 r., sudova sprava № 5-917km12. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21607904> [in Ukrainian].
25. Filipenko, V. R. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za zlisne nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboio, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

УДК 343.81

Царюк Сергій Васильович

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника відділу науково-дослідного центру*

Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Tsariuk Serhii

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,

Deputy Head of the Scientific-Research Center

Taras Shevchenko Kyiv National University

ORCID: 0000-0001-5971-0419

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10065

ОРГАН ПРОБАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

THE PROBATION AUTHORITY AS AN ENTITY FOR THE PREVENTION OF RECIDIVIST CRIME

Анотація. Вступ. Сучасна кримінальна політика України вимагає ефективних інструментів для ресоціалізації правопорушників і зменшення рівня рецидивної злочинності. Пробація, як інститут кримінально-виконавчої системи, виступає важливим напрямом реалізації цих завдань, пропонуючи альтернативу традиційним каральним заходам.

Мета написання статті полягає у проведенні наукового аналізу організаційно правових аспектів діяльності уповноваженого органу з питань пробації в Україні, як суб'єкту зниження рівня рецидивної злочинності.

Матеріали і методи. Дослідження пробації, як суб'єкту запобігання рецидивної злочинності ґрунтується на результатах наукового аналізу цієї проблеми вітчизняними вченими, нормативно-правові акти, що регламентують діяльність уповноважених органів з питань пробації. У дослідженні використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний метод та інші.

Результати. Визначено роль та функції органу пробації в контексті запобігання рецидивній злочинності. Проаналізовано основні напрями діяльності служби пробації, її нормативно-правову базу та практичні аспекти функціонування. Особлива увага приділяється ефективним методам роботи з особами, які перебувають на обліку в пробації, і тим, що мають високий ризик повторних злочинів. Визначено, що підвищення ефективності діяльності уповноважених органів з питань пробації можливе лише завдяки міжвідомчій співпраці, зокрема їх тісній взаємодії з судовими і правоохоронними органами та соціальними структурами для досягнення позитивних результатів у профілактиці рецидивної злочинності.

Висновки. Ефективність уповноваженого органу з питань пробації, як суб'єкта запобігання рецидивній злочинності визначається його здатністю адаптуватися до потреб суспільства та правопорушників, а також готовністю до впровадження інноваційних підходів у процеси нагляду та підтримки осіб, що перебувають на обліку. Запропоновано рекомендації щодо подальшого розвитку системи пробації з метою підвищення її результативності та зменшення рівня рецидивної злочинності.

Ключові слова: пробація, засуджені, органи пробації, кримінально-правові заходи, не пов'язані з ізоляцією правопорушників, взаємодія органів пробації, правопорушники.

Summary. Introduction. In the article the author modern criminal policy of Ukraine requires effective tools for the resocialization of offenders and reducing the level of recidivism. Probation, as an institution of the criminal-executive system, acts as an important direction for the implementation of these tasks, offering an alternative to traditional punitive measures.

The purpose of writing the article is to conduct a scientific analysis of the organizational and legal aspects of the activity of the authorized body on probation issues in Ukraine, as a subject of reducing the level of recidivism.

Materials and methods. The study of probation as a subject of prevention of recidivism is based on the results of scientific analysis of this problem by domestic scientists, legal acts regulating the activities of authorized bodies on probation issues. Philosophical, general scientific and special methods of scientific knowledge were used in the research, including analysis, synthesis, deduction, induction, structural-functional method and others.

The results. The role and functions of the probation body in the context of prevention of recidivism are determined. The main areas of activity of the probation service, its regulatory and legal framework and practical aspects of functioning have been analyzed. Special attention is paid to effective methods of working with persons who are on probation and those who have a high risk of reoffending. It was determined that increasing the effectiveness of the authorized bodies on probation matters is possible only thanks to interdepartmental cooperation, in particular, their close interaction with judicial and law enforcement agencies and social structures to achieve positive results in the prevention of recidivism.

Conclusions. The effectiveness of the authorized body on probation issues as a subject of prevention of recidivism is determined by its ability to adapt to the needs of society and offenders, as well as readiness to introduce innovative approaches to the processes of supervision and support of persons under registration. Recommendations are offered for the further development of the probation system in order to increase its effectiveness and reduce the level of recidivism.

Key words: probation, convicts, probation bodies, criminal legal measures not related to the isolation of offenders, interaction of probation bodies, offenders.

Постановка проблеми. Сучасна кримінальна політика України вимагає ефективних інструментів для ресоціалізації правопорушників і зменшення рівня рецидивної злочинності. Пробація, як інститут кримінально-виконавчої системи, виступає важливим напрямом реалізації цих завдань, пропонуючи альтернативу традиційним каральним заходам. З моменту впровадження в Україні системи пробації в 2015 році, вона стала ключовим елементом у реформуванні кримінально-виконавчої системи.

Попри позитивні зміни, існує низка проблем, які стримують ефективне функціонування пробації. Однією з основних проблем є недостатня інституційна спроможність органів пробації, що проявляється у дефіциті кваліфікованих кадрів, недостатньому фінансуванні та обмежених можливостях для реабілітації засуджених. В умовах інтеграції України до європейського правового простору, проблема адаптації пробації до міжнародних стандартів, також набуває значної актуальності. Європейські стандарти вимагають орієнтації на соціальну реабілітацію та ресоціалізацію правопорушників, що вимагає від національної системи пробації відповідних змін та адаптацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Стан опрацювання проблематики становлення пробації в Україні в правовій доктрині відображається в наукових працях багатьох провідних вчених. Окремі функції, що реалізуються органами пробації було досліджено в працях таких вітчизняних науковців, як С. Сьоміна [4], О. Ткачова [5], А. Степанюк [6], Н. Перепічка [7], М. Маршуба [8], С. Марків [9], С. Виноградова [10], Р. Басенко [11], І. Алексєєв [12], А. Богатирьов [13], В. Карелін [14] та інші.

Мета написання статті полягає у проведенні наукового аналізу організаційно правових аспектів діяльності уповноваженого органу з питань пробації в Україні, як суб'єкту зниження рівня рецидивної злочинності.

Матеріали і методи. Дослідження пробації, як суб'єкту запобігання рецидивної злочинності спирається на результати наукового аналізу цієї проблеми вітчизняними вченими, нормативно-правові акти, що регламентують діяльність уповноважених органів з питань пробації. У дослідженні використано філо-

софські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний метод та інші.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження пробації як напрямку державної політики в сфері виконання кримінальних покарань обумовлена кількома важливими факторами. По-перше, зростанням рівня злочинності і збільшення числа осіб, які підлягають кримінальним покаранням, вимагають пошуку альтернативних та ефективних методів впливу, які дозволять забезпечити баланс між покаранням і реабілітацією правопорушників. Пробація пропонує такі можливості, забезпечуючи не лише зменшення «тюремного населення», але й сприяючи зниженню рецидивної злочинності через інтеграцію засуджених у суспільство.

По-друге, в умовах реформування правової системи України та наближення до європейських стандартів, пробація стає важливим інструментом, що відповідає вимогам гуманізації кримінальної юстиції. Інтеграція пробації в національну систему правосуддя сприяє підвищенню якості виконання кримінальних покарань і адаптації до міжнародних стандартів, що є важливим елементом євроінтеграційного курсу України.

По-третє, пробація сприяє соціальній стабільності, зменшуючи соціальні ризики, пов'язані з рецидивом і маргіналізацією засуджених осіб, що забезпечує суспільну безпеку і сприяє розвитку правової культури в суспільстві.

Враховуючи вище зазначене, дослідження пробації як інструменту державної політики у сфері виконання кримінальних покарань є необхідним для вдосконалення цієї системи, підвищення її ефективності та відповідності сучасним вимогам і викликам, що стоять перед кримінальною юстицією в Україні.

Орган пробації виступає важливим елементом сучасної системи кримінальних покарань, який спрямований на реабілітацію та ресоціалізацію правопорушників, а також на зменшення рівня рецидиву. В Законі України «Про пробацію» визначені основні завдання пробації, включаючи надання допомоги засудженим, контроль за їх поведінкою та соціальну адаптацію; визначено обов'язки осіб, які

перебувають під пробацією, а також повноваження та обов'язки персоналу пробації та врегульовано процедури надання та порядок взаємодії з іншими органами та установами [2].

Органи пробації в Україні є ключовими інституціями у сфері виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, забезпечуючи реабілітацію правопорушників, дозволяючи їм виправитися без ізоляції від суспільства. Ця структура функціонує на підставі чіткої законодавчої бази, яка визначає її повноваження, обов'язки та організаційні принципи. Правову основу пробації та діяльності уповноважених органів з питань пробації становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст 3.) [2].

Організаційно-правова структура органів пробації в Україні визначається низкою нормативно-правових актів, основними з яких є:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України — визначає загальні принципи та умови виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також порядок здійснення пробаційного нагляду [1].

2. Закон України «Про пробацію» -містить положення щодо організації пробаційних служб, їхніх функцій, прав та обов'язків, а також процедур надання пробаційних послуг [2].

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення — регулює питання, пов'язані з адміністративним наглядом та обов'язками осіб, які перебувають під наглядом пробації.

4. Інші підзаконні акти — розпорядження Міністерства юстиції України, нормативні акти Державної кримінально-виконавчої служби України та інші документи, що деталізують організаційні аспекти діяльності уповноважених органів з питань пробації.

Органи пробації в Україні мають чітко визначену організаційну структуру, що забезпечує ефективне виконання ними функцій:

1. Державна кримінально-виконавча служба України, яка є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, розробляє та реалізує державну політику в сфері виконання кримінальних покарань, та відповідає за нормативне регулювання, координацію та контроль діяльності уповноважених органів з питань пробації на національному рівні.

2. Уповноважені органи з питань пробації реалізують завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

3. Філії Державної установи «Центр пробації» в регіонах здійснюють нагляд та надають пробаційні послуги особам, які перебувають на обліку у пробації, забезпечуючи реалізацію умов пробації та підтримку реабілітаційних заходів [3].

На думку С. Сьоміна основними функціями пробації є контроль (моніторинг дотримання умов про-

бації, зокрема: звіти, виконання громадських робіт, відвідування реабілітаційних програм); підтримка (допомога у вирішенні соціальних, психологічних та економічних проблем, що сприяє ресоціалізації); ресоціалізація (сприяння адаптації правопорушників у суспільство через навчальні та професійні програми) [4, с. 156].

Концепція пробації виникла наприкінці 19 століття як альтернатива суворим покаранням, що не сприяли реабілітації. Історія пробації демонструє її еволюцію від неформальних механізмів підтримки та контролю правопорушників до сучасної системи, що інтегрована в національні та міжнародні правові системи [5, с. 69]. Пробація як інститут кримінальної політики сприяє гуманізації правосуддя, підтримуючи реабілітацію і ресоціалізацію правопорушників та пропонуючи ефективну альтернативу традиційним формам покарання.

Реалізація головного завдання пробації — зменшення рівня рецидивної злочинності, можливе завдяки наступним факторам:

1. Підтримка та реабілітація осіб, що перебувають на обліку в пробації — включає психологічну, соціальну, та професійну допомогу.

2. Індивідуалізований підхід — план пробації розробляється з урахуванням особистих характеристик та потреб засудженого.

3. Контроль та нагляд — регулярні зустрічі з працівниками пробації та спостереження за поведінкою особи, що перебуває під наглядом пробації, допомагають запобігти порушенням.

Крім того, соціально ефективна пробація сприяє успішній реінтеграції правопорушників у суспільство, завдяки: освіті та навчання (програми навчання новим робітничим професіям); соціальній підтримці (допомога у вирішенні побутових питань та сприяння відновленню соціальних зв'язків) та психологічній допомозі (підтримка у подоланні залежностей та психологічних проблем). Крім того, пробація є «менш витратною», ніж утримання засуджених в місцях позбавлення волі, що дозволяє знизити навантаження на державний бюджет [6, с. 56]. Дослідження показують, що особи, що перебувають на обліку в пробації можуть працювати, платити податки, і брати участь у суспільному житті.

Пробація сприяє підвищенню рівня безпеки в суспільстві, зменшенню рівня злочинності та поліпшенню соціального клімату. Крім того, завдяки пробації: особи, які знаходяться там на обліку, мають більше можливостей для виправлення без ізоляції від суспільства, що знижує ризик стигматизації правопорушників і сприяє їхній реінтеграції в суспільство.

Органи пробації в Україні є ключовими інституціями у сфері виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, забезпеченням нагляду за особами, які перебувають на обліку у пробації, що сприяє їхній реабілітації та інтеграції у суспільство

[7, с. 139]. Органи пробації в Україні виконують ряд ключових завдань:

1. Забезпечують нагляд за особами, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, відбувають покарання з випробуванням, умовно-достроково звільнені ст. 81 КК України) та особами, яким покарання у виді позбавлення волі замінене більш м'яким видом (ст. 82 КК України) [1].

2. Надають психологічну, соціальну та іншу підтримку правопорушникам, допомагають у вирішенні проблем, пов'язаних із реінтеграцією в суспільство, сприяють у працевлаштуванні, навчанні тощо [8, с. 118].

3. Здійснюють оцінку ризиків повторного скоєння злочинів правопорушниками, розробляють індивідуальні плани нагляду та реабілітації, використовують сучасні методики оцінки поведінкових ризиків.

4. Тісно співпрацюють з національною поліцією, судами, громадськими організаціями, службами зайнятості, закладами охорони здоров'я та освіти для забезпечення комплексного підходу до реабілітації правопорушників [9, с. 80].

Органи пробації розробляють індивідуальні плани роботи з кожним правопорушником, що включають заходи, спрямовані на виправлення поведінки, зниження ризиків повторного скоєння злочинів і сприяння соціальній інтеграції. Важливою особливістю діяльності органів пробації є тісна співпраця з іншими державними органами та громадськими організаціями для забезпечення комплексного підходу до вирішення проблем правопорушників [10, с. 96]. Служби пробації активно використовують електронний моніторинг, інформаційні системи для відстеження виконання умов пробації, що підвищує ефективність контролю та нагляду [11, с. 204].

У сучасних умовах функціонування система пробації в Україні стикається з низкою проблем, які потребують негайного вирішення для забезпечення ефективного нагляду за умовно засудженими особами та сприяння їхній реабілітації. Ці проблеми охоплюють різні аспекти організації та діяльності уповноважених органів з питань пробації і мають значний вплив на якість та результативність їхньої роботи.

1. Фінансова підтримка є однією з найактуальніших проблем системи пробації в Україні. Не належне фінансування діяльності уповноважених органів з питань пробації, що включає обмежені можливості для проведення реабілітаційних програм, недостатню оплату праці працівників, а також брак фінансування для належної матеріально-технічної бази, зокрема, відсутність спеціалізованих центрів для роботи з правопорушниками, ускладнює надання

якісних послуг. Підвищення рівня фінансування служб пробації, залучення міжнародних грантів і програм допомоги, оптимізація використання наявних ресурсів, допомогли б частково вирішити бюджетне «недофінансування».

2. Працівникам уповноважених органів з питань пробації необхідно регулярно підвищувати свою кваліфікацію, щоби мати можливість впроваджувати нові методи роботи та проводити тренінги з актуальних питань сфери пробації, впроваджувати новітні технології та методи роботи, що базуються на наукових даних і сучасних підходах до реабілітації та нагляду. Ще однією проблемою, є надмірне навантаження на працівників пробації, що знижує ефективність індивідуального підходу до кожного правопорушника та обмежує можливості постійного моніторингу та контролю умов виконання пробаційних зобов'язань. Вирішення цієї проблеми можливе завдяки збільшенню чисельності штатних працівників та впровадження інноваційних технологій, таких як електронний моніторинг, створення єдиної інформаційної системи, яка об'єднає дані про правопорушників та спростить процедуру контролю.

3. Співпраця з міжнародними організаціями та обмін досвідом з іншими зарубіжними країнами сприятиме підвищенню соціальної ефективності діяльності органів пробації та впровадженню передових закордонних практик [12, с. 109].

Висновок. Уповноважені органи з питань пробації в Україні є важливим елементом системи кримінальної юстиції, яка спрямована на реабілітацію правопорушників і зниження рівня рецидиву. Їх діяльність регламентована нормативно-правовими актами України, вони мають організаційно-правову структуру та використовують сучасні підходи до нагляду і реабілітації правопорушників. Подальший розвиток і вдосконалення уповноважених органів з питань пробації забезпечить ефективне функціонування кримінальної юстиції в Україні [13, с. 176]. Проблеми, з якими стикається система пробації в Україні сьогодні, є багатограними і потребують комплексного підходу для їх вирішення. Це включає покращення фінансування, підвищення кваліфікації персоналу, розвиток нормативно-правової бази, впровадження сучасних технологій, посилення співпраці з громадськими організаціями, а також створення ефективних систем оцінки результативності діяльності працівників пробації. Тільки системний підхід до вирішення цих проблем дозволить створити ефективну та справедливую систему пробації, яка сприятиме зниженню рівня рецидиву та успішній реабілітації правопорушників [14, с. 32].

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Про пробачію : Закон України від 05.02. 2015 року № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
3. Положення про державну установу «Центр пробачіі» : Наказ Міністерства юстиції України № 896/5 від 29.03.2024. URL: <https://drive.google.com/file/d/13NK8RzVNL5bNgr4d551jrjIWx-wVDWDQ/view> (дата звернення: 24.06.2024).
4. Сьомін С.В. Європейські правила пробачіі та реформування кримінально-виконавчої системи в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 154–159.
5. Ткачова О.В. Інститут пробачіі в Україні: історичний досвід і сучасний стан. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Том 2, Вип. 4. С. 68–71.
6. Степанюк А.Х. До питання про реформи у сфері виконання покарань. *Право України*. 2019. № 7. С. 53–65.
7. Перепічка Н.Г. Інститут пробачіі в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4(113). С. 134–144.
8. Маршуба М.О. Служба пробачіі в Україні: проблеми впровадження у систему кримінальною юстиції. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 19. С. 117–119.
9. Марків С.І. Становлення та роль служби пробачіі в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 3. С. 78–82.
10. Виноградова С.О. Сучасний стан та перспективи розвитку інституту пробачіі в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Т. 2. С. 94–97.
11. Басенко Р.О., Аванесян Г.М., Коваленко В.Ф. Інституціювання пробачіі в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 203–208.
12. Алексєєв І. Пробачія — крок до імплементації міжнародних стандартів у сфері юстиції. *Юридичний журнал*. 2015. № 3. С. 109–110.
13. Богатирьов А.І. Запобігання злочинності серед осіб, які перебувають на обліку в органі пробачіі: теоретико-прикладний аналіз детермінантів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. С. 175–178.
14. Карелін В.В. Проблеми змісту діяльності уповноваженого органу з питань пробачіі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 5. С. 30–34.

References

1. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III. (2001). Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 25–26. Art. 131.
2. On probation: Law of Ukraine dated 05.02. 2015 No. 160-VIII. (2015). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No. 13. Art. 93.
3. Regulations on the state institution “Probation Center”: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 896/5 dated 03.29.2024. URL: <https://drive.google.com/file/d/13NK8RzVNL5bNgr4d551jrjIWx-wVDWDQ/view> (date of access: 24.06.2024).
4. Semin S. V. (2014). European rules of probation and reform of the criminal enforcement system in Ukraine. *Strategic priorities*. No. 2. P. 154–159.
5. Tkacheva O. V. (2016). Institute of probation in Ukraine: historical experience and current state. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Legal Sciences*. Vol. 2, Issue 4. P. 68–71.
6. Stepanyuk A. Kh. (2019). On the issue of reforms in the field of execution of punishments. *Law of Ukraine*. No. 7. P. 53–65.
7. Perepichka N. G. (2019). Probation Institute in Ukraine: compliance with the norms of international legislation. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. No. 4(113). P. 134–144.
8. Marshuba M. O. (2016). Probation service in Ukraine: problems of introduction into the criminal justice system. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. No. 19. P. 117–119.
9. Markiv S. I. (2016). Formation and role of the probation service in Ukraine. *Actual problems of jurisprudence*. No. 3. P. 78–82.
10. Vinogradova S. O. (2019). Current state and prospects for the development of the probation institute in Ukraine. *Actual problems of domestic jurisprudence*. Vol. 2. P. 94–97.
11. Basenko R. O., Avanesyan G. M., Kovalenko V. F. (2021). Institutionalization of probation in the context of humanistic and European integration potential of the legal system of Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*. No. 5. P. 203–208.
12. Alekseev I. (2015). Probation — a step towards the implementation of international standards in the field of justice. *Legal journal*. No. 3. P. 109–110.
13. Bogatiryov A. I. (2015). Prevention of crime among persons who are registered in the probation authority: theoretical and applied analysis of determinants. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. Issue 1. P. 175–178.
14. Karelin V. V. (2017). Problems of the content of the activity of the authorized body on probation issues. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*. No. 5. P. 30–34.

УДК 347.962.3+347.992.6(477)

Нестерчук Лілія Петрівна

*старший викладач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Nesterchuk Liliia

*Senior Teacher of the Department of Judiciary, Law Enforcement Authorities and Advocacy
National University "Odesa Law Academy"*

ORCID: 0000-0001-6124-7910

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9982

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ, НОСІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ, ЗА ПОРУШЕННЯ ЕТИЧНИХ ПРОФЕСІЙНИХ СТАНДАРТІВ

DISCIPLINARY LIABILITY OF A JUDGE, HOLDER OF JUDICIAL POWER, FOR VIOLATION OF ETHICAL PROFESSIONAL STANDARDS

Анотація. Вступ. Побудова ефективної моделі врегулювання дисциплінарної відповідальності суддів – один з основних напрямів забезпечення незалежності судової влади. Забезпечення балансу між незалежністю судді та визначенням його відповідальності за свою діяльність є однією з проблем, вирішення якої є важливим, оскільки відображають не лише рівень незалежності судової влади в країні, а й ефективність функціонування судової влади та рівень довіри до неї з боку суспільства, що спонукає наукову спільноту до її розгляду.

Мета. Метою статті є розгляд нормативних та теоретичних питань формування ефективного правового механізму притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності у разі порушення професійних етичних стандартів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: публікації науковців та представників суддівської спільноти, в яких розглядається проблематика дисциплінарної відповідальності суддів загалом, та з підстав порушеннями ними професійних етичних стандартів, зокрема; емпіричні джерела, зокрема законодавство України та міжнародні документи з означеної проблематики. Базовим методологічним інструментом для досягнення цілей статті є системно-функціональний підхід, завдяки якому дисциплінарна відповідальність суддів розглянута як вид юридичної відповідальності загалом, а також як елемент правового статусу суддів. Для розкриття особливостей формування дефініцій «юридична відповідальність суддів», «дисциплінарна відповідальність суддів» використовується формально-логічний метод. Методи аналізу і синтезу використовувались для розгляду вітчизняного та міжнародного законодавства з питань формування етичних професійних стандартів суддів.

Результати. Дисциплінарну відповідальність суддів розглянуто крізь призму проблематики незалежності судової влади у трьох контекстах: як складову правового статусу судді; як підвид правових відносин юридичної відповідальності; як елемент системи забезпечення належного відправлення правосуддя. Наголошується, що оскільки між дисциплінарною відповідальністю суддів та забезпеченням їх незалежності завжди існує тонка грань, виникає реальне занепокоєння щодо створення ефективних запобіжних заходів проти перетворення такої відповідальності на інструмент тиску. Звернуто увагу на необхідності конкретизації положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що наразі передбачають широкий підхід до тлумачення дисциплінарної відповідальності за порушення суддею етичних правил, закріплених у Кодексі суддівської етики. Проаналізовано кроки, що здійснила Україна задля забезпечення незалежності судової влади та формування ефективної моделі дисциплінарної відповідальності суддів.

Перспективи. Запропоновано при вдосконаленні етичних професійних стандартів суддів та оновлення Кодексу суддівської етики враховувати рекомендації загальноєвропейських судових інституцій та практику Вищої ради правосуддя, зокрема щодо уникнення загальних етичних стандартів як підстави для дисциплінарних стягнень для суддів. Уникнення загальних етичних стандартів як підстави для дисциплінарних стягнень для суддів і забезпечення ранжування рівнів санкцій під час вчинення незначних неетичних дій дозволить уникнути порушення принцип пропорційності.

Ключові слова: судова влада, незалежність судової влади, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне правопорушення, дисциплінарне стягнення, суддівська етика, принцип пропорційності.

Summary. Introduction. Building an effective model for regulating the disciplinary liability of judges is one of the main directions of ensuring the independence of the judicial power. Ensuring a balance between the independence of a judge and determining his responsibility for his activities is one of the problems, the solution of which is important, since it reflects not only the level of independence of the judicial power in the country, but also the effectiveness of the functioning of the judicial power and the level of public confidence in it, which encourages the scientific community to consider it.

Purpose. The purpose of the article is considering normative and theoretical issues of forming an effective legal mechanism for bringing judges to disciplinary responsibility in case of violation of professional ethical standards.

Materials and methods. The materials of the research are: publications of scientists and representatives of the judicial community, which consider the problems of disciplinary responsibility of judges in general, and on the grounds of violations of professional ethical standards, in particular; empirical sources, in particular Ukrainian legislation and international documents on this problem. The basic methodological tool for achieving the objectives of the article is a systemically functional approach, thanks to which the disciplinary responsibility of judges is considered as a type of legal responsibility in general, as well as an element of the legal status of judges. To reveal the peculiarities of the formation of definitions “legal responsibility of judges”, “disciplinary responsibility of judges”, a formal-logical method is used. Methods of analysis and synthesis were used for consideration of domestic and international legislation on issues of the formation of ethical professional standards of judges.

Results. Disciplinary responsibility of judges is considered through the prism of problems of the independence of the judicial power in three contexts: as a component of the judge's legal status; as a subspecies of legal relations of legal liability; as an element of the system for ensuring the proper administration of justice. It is emphasized that since there is always a fine line between the disciplinary responsibility of judges and ensuring their independence, real concern arises about creating effective preventive measures against turning such responsibility into an instrument of pressure. Updates to legislation in the field of judicial power have demonstrated a change in approaches to the application of disciplinary liability to judges. An analysis of the steps taken by Ukraine to ensure the independence of the judiciary and the formation of an effective model of disciplinary responsibility of judges is carried out. It was emphasized the need to specify the provisions of the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges”, which now provide for a broad approach to the interpretation of disciplinary liability for a judge's violation of ethical rules enshrined in the Code of Judicial Ethics. The steps taken by Ukraine to ensure the independence of the judicial power and the formation of an effective model of disciplinary responsibility of judges are analyzed.

Prospects. It is proposed, while improving the ethical professional standards of judges and updating the Code of Judicial Ethics to take into account the recommendations of pan-European judicial institutions and the practice of the High Council of Justice, in particular, regarding avoiding common ethical standards as the basis for disciplinary penalties for judges. Avoiding common ethical standards as ground for disciplinary actions for judges and ensuring of ranking of sanctions' levels during minor unethical actions will avoid violating the principle of proportionality.

Key words: judicial power, independence of the judicial power, disciplinary responsibility, disciplinary offence, disciplinary action, judicial ethics, principle of proportionality.

Постановка проблеми. Незалежність судової влади є визначальною гарантією захисту прав людини та необхідною умовою правової держави та суспільства, заснованих на верховенстві права. Цей фундаментальний принцип функціонування судової влади закріплений у багатьох міжнародно-правових актах, зокрема Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Європейській конвенції з прав людини, Монреальській універсальній декларації про незалежність правосуддя, Основних принципах незалежності судових органів, Бангалорських принципах поведінки суддів, у переважній кількості конституцій та інших національних законодавчих актах, на підставі яких побудовано механізм реалізації концепції незалежності суддів, який у кожній державі наділений специфічними рисами. Побудова ефективної моделі врегулювання дисциплінарної відповідальності суддів — один з основних напрямів забезпечення незалежності судової влади. Визначення та забезпечення балансу між незалежністю судді та визначенням його відповідальності за свою діяльність є однією з проблем, вирішення якої є важливим, оскільки

відображають не лише рівень незалежності судової влади в країні, а й ефективність функціонування судової влади та рівень довіри до неї з боку суспільства, що спонукає наукову спільноту до її розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики дисциплінарної відповідальності суддів є актуальною темою досліджень багатьох науковців. Публікації, покладені в основу цієї статті, можна поділити на групи в залежності від специфіки їх форми на: 1) дисертаційні дослідження, зокрема Л. Виноградової, яка однією з перших в Україні розглянула питання юридичної відповідальності суддів загальних судів (2003) [1], та В. Паришкuri, яка здійснила порівняльно-правовий аналіз юридичної відповідальності суддів в Україні та країнах ЄС (2017) [2]; 2) монографічні дослідження, зокрема, М. Погорецького, О. Польового, О. Яновської з питань гарантій суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності (2014) [3], О. Овчаренко, яка розглянула природу, сутнісні ознаки та структуру юридичної відповідальності суддів з точки зору фундаментальних правових принципів (2014) [4], а також А. Шевченко (2014) [5] та Н. Ан-

тонюк, О. Верби-Сидор, Т. Пашука, С. Рабіновича (2021) [6], які розкрили сутність дисциплінарної відповідальності судді як виду юридичної відповідальності; 3) практичні посібники, видані за сприянням міжнародних організацій [7]; 4) статті, науковців з означеної проблематики, зокрема А. Бірюкової, І. Кондратової [8] та О. Хотинської-Нор [9]; 5) публікації суддів, присвячені питанням дисциплінарної відповідальності суддів за порушення норм суддівської етики та оновлення Кодексу суддівської етики, зокрема Є. Краснова [10] та І. Плахтій [11]. Оскільки питання побудови ефективної моделі дисциплінарної відповідальності суддів в Україні поки не вирішено, є потреба у його теоретичному та методологічному обґрунтуванні, що обумовлює спрямованість наукових розвідок у цій сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розгляд нормативних та теоретичних питань формування ефективного правового механізму притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності у разі порушення професійних етичних стандартів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: публікації науковців та представників суддівської спільноти, в яких розглядається проблематика дисциплінарної відповідальності суддів загалом, та з підстав порушеннями ними професійних етичних стандартів, зокрема; емпіричні джерела, зокрема законодавство України та міжнародні документи з означеної проблематики. Базовим методологічним інструментом для досягнення цілей статті є системно-функціональний підхід, завдяки якому дисциплінарна відповідальність суддів розглянута як вид юридичної відповідальності загалом, а також як елемент правового статусу суддів. Для розкриття особливостей формування дефініцій «юридична відповідальність суддів», «дисциплінарна відповідальність суддів» використовується формально-логічний метод. Методи аналізу і синтезу використовувались для розгляду вітчизняного та міжнародного законодавства з питань формування етичних професійних стандартів суддів.

Виклад основного матеріалу. Інститут юридичної відповідальності є одним із засобів забезпечення належного функціонування судової системи у будь-якій державі, оскільки вчинення суддею — носієм судової влади протиправних дій, є загрозою для суспільної безпеки, завдає шкоду не лише авторитету судовій владі, але й державі загалом. Існує безпосередній зв'язок між інститутом юридичної відповідальності суддів та правосуддям, який впливає на гарантування судової незалежності, оскільки зазіхають на саму сутність правосуддя. До основних функцій цього інституту відносять «забезпечення незалежності суддів; формування ефективного суддівського корпусу; забезпечення об'єктивності та законності судового процесу; запобігання порушенням, що можуть вчинятися суддями; зміцнення авторитету суду в суспільстві [2, с. 9].

Поряд з поняттям «юридична відповідальність судді» використовують поняття «судова відповідальність», яку, своєю чергою, в залежності від класифікуючого критерію, поділяють на види, зокрема «індивідуальну та інституційну (в залежності від суб'єкта); юрисдикційну, поведінкову та управлінську (в залежності від предмета діяльності судді); судову відповідальність *ex ante*, до якої відносять, наприклад, попереднє надання інформації щодо статків судді та *ex post*, наприклад, звільнення судді з посади чи оголошення догани» [6, с. 40]. За цією класифікацією дисциплінарна відповідальність судді у разі порушення ним етичних обов'язків є індивідуальною за суб'єктним критерієм та поведінковою за критерієм предмета його діяльності.

Загалом дисциплінарна відповідальність суддів розглядається у трьох контекстах, як компонент трьох самостійних підсистем — правового статусу судді, виду юридичної відповідальності та системи забезпечення належного відправлення правосуддя, що й обумовлює специфіку її розгляду [5, с. 13]. Визначення поняття «дисциплінарна відповідальність суддів», сформовані правовою доктриною, обов'язково поєднують усі ці контексти та різняться в залежності від їх авторських інтерпретацій. О. Хотинська-Нор сутність дисциплінарної відповідальності визначає у «можливості застосування до індивідуального носія судової влади — судді спеціально уповноваженим органом юридичних санкцій, прямо передбачених законом, за правопорушення у сфері професійної діяльності (дисциплінарні проступки), які визначені законодавством, з метою вирішення соціальних завдань в інтересах здійснення та підтримки необхідного суспільству рівня ефективності системи судового захисту, як невід'ємної гарантії захисту прав, інтересів і свобод людини» [9, с. 13]. Майже тотожними є тлумачення цього правового інституту, що надаються Л. Виноградовою («обов'язковий елемент статусу суддів, одна з форм контролю за належним виконанням ними своїх обов'язків, що полягає у застосуванні до суддів спеціально уповноваженими органами (кваліфікаційними комісіями) юридичних санкцій за правопорушення в службовій і неслужбовій сфері, визначених Конституцією України і законодавством про судоустрій, у вигляді дисциплінарних стягнень у встановленому законом порядку» [1, с. 7–8]), М. Погорецьким, О. Польовим і О. Яновським («вид юридичної відповідальності, що має на меті забезпечення відповідності діяльності і поведінки суддів професійним стандартам та полягає в застосуванні до порушника суддівської дисципліни несприятливих заходів морального або матеріального характеру» [3, с. 102]) та О. Овчаренко («різновид професійної відповідальності, характерні особливості якої зумовлюються статусом судді як носія судової влади, зокрема, його незалежності під час відправлення правосуддя» [4, с. 136]). Існує підхід, за яким дисциплінарну відповідальність судді

розглядають кризу призму його обов'язку зазнати негативних професійних та соціальних наслідків за вчинення дисциплінарного проступку» [7, с. 11].

Щодо підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, то ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» передбачає 25 таких підстав, серед яких п. 3 ч. 1 містить положення, що передбачає порушення дисциплінарного провадження за «допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу» [12]. Дослідники пропонують поділити законодавчо виокремлені підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності на дві великі групи: 1) «ті, що безпосередньо пов'язані із здійсненням правосуддя, які пропонується вивчати і оцінювати з урахуванням поділу на адміністративну, кримінальну, цивільну та господарську юрисдикції, залежно від стадії розгляду провадження тощо»; 2) «ті, що безпосередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя (до яких віднесено підставу порушення суддею професійних етичних стандартів» [6, с. 144–147].

Етичні стандарти судової діяльності мають вирішальне значення у відправленні правосуддя, а їх дослідження привертає дедалі більше уваги науковців. Консультативна рада європейських суддів (CCJE) у Висновку № 3 підкреслила, що етичні аспекти поведінки суддів необхідно обговорювати з різних причин. Зокрема, методи, які використовуються під час вирішення суперечок, завжди повинні викликати довіру. Повноваження, покладені на суддів, суворо пов'язані з цінностями справедливості, істини та свободи. Стандарти поведінки, які застосовуються до суддів, є наслідком цих цінностей та попередньою умовою довіри до відправлення правосуддя [13]. Складність їх розгляду зумовлюється особливим конституційним статусом суддів, їх імунітетом та необхідністю захисту, а також широким спектром цінностей, їх різноманітням, покладених в основу суддівської діяльності. Етична роль судді полягає не лише у тому, чого суддя не повинен робити, а більшою мірою у тому, як суддя повинен виконувати свої обов'язки перед сторонами справи та суспільством загалом. Більше того, етична роль судді часто реалізується у складних ситуаціях, коли обов'язки та зобов'язання мають бути збалансовані та повинні дотримуватися ширших моральних стандартів.

Етичні стандарти судової діяльності розглядають як «систему універсальних норм, цінностей, правил і формул, що орієнтують суддів у виборі моделі їх поведінки за конкретних обставин з урахуванням особистих уявлень про мораль, етику судової діяльності, ідеали правосуддя та значущість професійного

статусу судді в суспільстві» [8, с. 27]. Їх нормативне закріплення міститься у низці міжнародно-правових актів, національному законодавстві, зокрема кодексах суддівської етики. Найвагомішими міжнародно-правовими актами прийнятими на універсальному та регіональному рівнях, що є основою міжнародних стандартів суддівської етики, є: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Основні принципи щодо незалежності судових органів; Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів; Бангалорські принципи поведінки суддів; Європейська хартія про закон щодо статусу суддів; Рекомендація CM/Res (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно суддів: незалежність, ефективність та обов'язки» та ін.

Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р., як один з найвідоміших нормативних регуляторів питань суддівської етики, є набором керівних принципів, які різні юрисдикції можуть використовувати та адаптувати відповідно до своїх місцевих потреб. Вони визначають шість основних цінностей судової влади: незалежність, об'єктивність, неупередженість, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність [14; 15]. В Україні Бангалорські принципи та низка міжнародно-правових актів, перелік яких наведено, було гармонізовано у національні етичні стандарти судової діяльності шляхом прийняття Кодексу суддівської етики.

Судді повинні діяти з урахуванням найвищих моральних стандартів та вимог соціальної відповідальності, ніж пересічені громадяни, їх високі моральні якості є обов'язковою умовою допуску до роботи». З цього приводу у Коментарі до Кодексу суддівської етики зазначається, що «моральна складова суддівської етики, що відображається у стосунках судді з учасниками судового процесу, з колегами, з відвідувачами суду та з будь-ким поза межами службової діяльності, вимагає від суддів дотримання правил поведінки, які включають в себе як загальновизнані норми моралі, що існують в суспільстві, так і стандарти, що регулюють службову діяльність, тобто вимоги, встановлені законодавством до професії, та стандарти, що стосуються позаслужбової поведінки й іншої дозволеної діяльності» [16, с. 10]. Отже, можливо, суддям краще підходить підхід до етики, що ґрунтується на принципах, а не на правилах.

Важливим для розуміння правил етичної поведінки судді, закріплених у цьому Кодексі, як підстави їх притягнення до дисциплінарної відповідальності, є положення ст. 4, де зазначається, що «порушення правил етичної поведінки, встановлених цим Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини» [17], одночасно з цим деякі під-

стави притягнення суддів безпосередньо пов'язані з його нормами.

Заслужують на увагу пропозиції щодо необхідності конкретизації положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що наразі передбачають широкий підхід до тлумачення дисциплінарної відповідальності за порушення суддею етичних правил, закріплених у Кодексі суддівської етики. На цьому наголошується у висновку Консультативної ради європейських суддів та під час обговорення цих питань суддівською на науковою спільнотою, зокрема того, що не може будь-яке порушення етичних або моральних стандартів прирівняно до дисциплінарного правопорушення. Уникнення загальних етичних стандартів як підстави для дисциплінарних стягнень для суддів і забезпечення ранжування рівнів санкцій під час вчинення незначних неетичних дій дозволить уникнути порушення принцип пропорційності.

Суддівська спільнота наголошує на необхідності конкретизації положень ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», що наразі передбачає «широкий підхід до тлумачення дисциплінарної відповідальності за порушення суддею етичних правил, закріплених у Кодексі суддівської етики», і що «уникнення загальних етичних стандартів як підстави для дисциплінарних стягнень для суддів і забезпечення ранжування рівнів санкцій під час вчинення незначних неетичних дій дозволить уникнути порушення принцип пропорційності» [11].

Слід зазначити, що починаючи з 2018 року Рада суддів України створила робочу групу для оновлення положень Кодексу суддівської етики та підготовки нового коментаря до нього, що викликано, насамперед, як зазначає Є. Краснов, змінами законодавства (Кодекс ухвалено до прийняття чинного ЗУ «Про судоустрій та статус суддів») та практики Вищої ради правосуддя (наразі за порушення Кодексу суддівської етики судді притягаються до дисциплінарної відповідальності), а також Висновком Консульта-

тивної ради європейських суддів про свободу вираження поглядів суддів № 25 [10]. Цілком очікувано, що найбільше дискусій викликає ст. 4 Кодексу, зміст якої було наведено раніше. Суддівська спільнота наголошує на необхідності конкретизації положень ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», що наразі передбачає «широкий підхід до тлумачення дисциплінарної відповідальності за порушення суддею етичних правил, закріплених у Кодексі суддівської етики», і що «уникнення загальних етичних стандартів як підстави для дисциплінарних стягнень для суддів і забезпечення ранжування рівнів санкцій під час вчинення незначних неетичних дій дозволить уникнути порушення принцип пропорційності» [11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У підсумку зазначимо, що дисциплінарна відповідальність суддів є однією з основних гарантій незалежності судової влади і в найбільш узагальненому вигляді розуміється як особливий різновид юридичної відповідальності, що надає інструменти дисциплінарного впливу за неналежне виконанням ними своїх нормативно визначених обов'язків. Професія судді передбачає наявність відповідних правил поведінки, які формуються під впливом морально-етичних принципів і стандартів. Їх здійснює держава шляхом застосування обмежень, накладених, зокрема, Кодексом суддівської етики. Порушення суддями етичних професійних стандартів є підставою притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, і ця норма набула поширення майже в усіх національних судових системах. Наразі в Україні виникла потреба у реформуванні та вдосконаленні етичних професійних стандартів суддів, що зумовлює оновлення Кодексу суддівської етики та коментаря до нього з урахуванням рекомендацій загальноєвропейських судових інституцій та практики Вищої ради правосуддя, зокрема щодо уникнення загальних етичних стандартів як підстави для дисциплінарних стягнень для суддів.

Література

1. Виноградова Л.Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2004. 19 с.
2. Паришкура В.В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2017. 25 с.
3. Погорецький М.А., Польовий О.Л., Яновська О.Г. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності : монографія. Київ : Дакор, 2014. 258 с.
4. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження : монографія. Харків : Право, 2014. 576 с.
5. Шевченко А.В. Дисциплінарна відповідальність суддів України : монографія. Київ : Дакор, 2014. 260 с.
6. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна практика : монографія / Н. Антонюк, О. Верба-Сидор, Т. Пашук, С. Рабінович. Київ : Алерта, 2021. 248 с.
7. Дисциплінарна відповідальність суддів: стандарти, підстави і процедури : практ. посіб. USAI. Київ, 2021. 206 с.
8. Бірюкова А.М., Кондратова І.Д. Етичні стандарти діяльності судді: поняття та роль. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 93. С. 21–29. doi: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3226>.
9. Хотинська-Нор О. Дисциплінарна відповідальність vs незалежність судді: у пошуках балансу. *Право України*. 2018. № 10. С. 110–122.

10. Краснов Є. Етика й естетика: [інтерв'ю] / бесіду вела Х. Попелюшна. *Судовий вісник*. 2020. № 10. URL: <https://pravo.ua/articles/etika-j-estetika/> (дата звернення: 30.03.2024).
11. Плахтій І. Про дисциплінарну відповідальність суддів за порушення норм суддівської етики. *Вища рада правосуддя: офіц. вебсайт*. 2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/pro-dyscyplinarnu-vidpovidalnist-suddiv-za-porushennya-norm-suddivskoyi-etyky-rozpovila-chlen> (дата звернення: 30.03.2024).
12. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII у ред. від 02.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
13. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності (Страсбург, 19 листоп. 2002 р.). *Вища кваліфікаційна комісія суддів України: офіц. вебсайт*. URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys3.pdf> (дата звернення: 30.03.2024).
14. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року: схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 р. № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 30.03.2024).
15. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів. *Управління ООН з наркотиків та злочинності*. 2007. 198 с. URL: <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf> (дата звернення: 30.03.2024).
16. Коментар до Кодексу суддівської етики: затверджено рішенням Ради суддів України від 04.02.2016 р. № 1. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/komentar-koeksusuddivskoi-etiki-edd47ed191.pdf> (дата звернення: 30.03.2024).
17. Кодекс суддівської етики: затверджено XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення: 30.03.2024).

References

1. Vynohradova L. Ye. Yurydychna vidpovidalnist suddiv zahalnykh sudiv Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Odesa, 2004. 19 s. [in Ukrainian].
2. Paryshkura V. V. Yurydychna vidpovidalnist suddiv v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialno-pravoviy analiz: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Kharkiv, 2017. 25 s. [in Ukrainian].
3. Pohoretskyi M. A., Poloviy O. L., Yanovska O. H. Harantii suddivskoi nezalezhnosti pry prytyahnneni suddiv do yurydychnoi vidpovidalnosti: monohrafiia. Kyiv: Dakor, 2014. 258 s. [in Ukrainian].
4. Ovcharenko O. M. Yurydychna vidpovidalnist suddi: teoretyko-prykladne doslidzhennia: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2014. 576 s. [in Ukrainian].
5. Shevchenko A. V. Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv Ukrainy: monohrafiia. Kyiv: Dakor, 2014. 260 s. [in Ukrainian].
6. Nezalezhnist i dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv: mizhnarodni standarty y natsionalna praktyka: monohrafiia / N. Antoniuk, O. Verba-Sydr, T. Pashuk, S. Rabinovych. Kyiv: Alerta, 2021. 248 s. [in Ukrainian].
7. Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv: standarty, pidstavy i protsedury: prakt. posib. USAI. Kyiv, 2021. 206 s. [in Ukrainian].
8. Biriukova A. M., Kondratova I. D. Etychni standarty diialnosti suddi: poniattia ta rol. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2021. Vyp. 93. S. 21–29. doi: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3226> [in Ukrainian].
9. Khotynska-Nor O. Dystsyplinarna vidpovidalnist vs nezalezhnist suddi: u poshukakh balansu. *Pravo Ukrainy*. 2018. № 10. S. 110–122. [in Ukrainian].
10. Krasnov Ye. Etyka y estetika: [interviu] / besidu vela Kh. Popeliushna. *Sudovi visnyk*. 2020. № 10. URL: <https://pravo.ua/articles/etika-j-estetika/> [in Ukrainian].
11. Plakhtii I. Pro dystsyplinarnu vidpovidalnist suddiv za porushennia norm suddivskoi etyky. *Vyshcha rada pravosuddia: ofits. vebseit*. 2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/pro-dyscyplinarnu-vidpovidalnist-suddiv-za-porushennya-norm-suddivskoyi-etyky-rozpovila-chlen> [in Ukrainian].
12. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII u red. vid 02.12.2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
13. Vysnovok № 3 (2002) Konsultatyvnoi rady yevropeyskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shcho do pryntsyviv ta pravyl, yaki rehuliuiut profesiinu povedinku suddiv, zokrema, pytannia etyky, nesumisnoi povedinky ta bezstoronnosti (Strasburh, 19 lystop. 2002 r.). *Vyshcha kvalifikatsiina komisiia suddiv Ukrainy: ofits. vebseit*. URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys3.pdf> [in Ukrainian].
14. Banhalorski pryntsyvy povedinky suddiv vid 19 travnia 2006 roku: skhvaleni Rezoliutsiieiu Ekonomichnoi ta Sotsialnoi Rady OON 27.07.2006. № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text [in Ukrainian].
15. Komentari shchodo Banhalorskykh pryntsyvy povedinky suddiv. *Upravlinnia OON z narkotyktiv ta zlochynnosti*. 2007. 198 s. URL: <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf> [in Ukrainian].
16. Komentar do Kodeksu suddivskoi etyky: zatverdzheno rishenniam Rady suddiv Ukrainy vid 04.02.2016. № 1. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/komentar-koeksusuddivskoi-etiki-edd47ed191.pdf> [in Ukrainian].
17. Kodeks suddivskoi etyky: zatverdzheno XI chervovym zizdom suddiv Ukrainy 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> [in Ukrainian].

УДК 340.12:342.742

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Матвєєва Лілія Георгіївна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Одеський державний університет внутрішніх справ*

Matvieieva Liliia

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Theory and History of the State and Law
Odesa State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-8402-5584*

Гаманюк Любов Олександрівна

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Hamaniuk Lyubov

*Postgraduate of the Department of Theory and History of the State and Law
Odesa State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-7945-670X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10042

ЮРИДИЧНІ ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

LEGAL DUTIES OF CITIZENS DURING MARTIAL LAW: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

Анотація. Вступ. В умовах воєнного стану юридичний обов'язок можемо досліджувати як вид та міру доцільної, корисної, об'єктивно визначеної правової поведінки, яка здійснюється відповідно до волі та свідомості особи, а також проводимо комплексний аналіз теоретико-правових аспектів юридичного обов'язку у відображенні суб'єктивного юридичного права.

Юридичні обов'язки є найважливішою складовою оптимальної взаємодії особистості та держави на засадах права. Ця складова обумовлює чіткий правопорядок, будь-який інший стан і прояв суспільного життя, дотримання дисципліни в умовах воєнного стану. Що стосується структури юридичного обов'язку – вона відповідає структурі суб'єктивного права. Сутність юридичних обов'язків може бути однаковою, але їх зміст може відрізнятися, тому саме за змістом можна їх розрізнити, висвітлити, класифікувати тощо.

Мета. Метою дослідження є аналіз теоретико-правових аспектів юридичного обов'язку громадян в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, що містять правові норми, які встановлюють юридичні обов'язки; 2) праці вітчизняних авторів, що досліджують теорію та практику належного виконання юридичного обов'язку.

Відповідно до мети використано систему методів наукового пізнання, а саме: загальнонауковий діалектичний метод, що сприяв розгляду проблеми в єдності її соціального змісту і здійснення системного аналізу юридичних обов'язків громадян у теоретико-правовому вимірі; аксіологічний – дав змогу з'ясувати орієнтири сучасного права, що виражаються в необхідності юридичних обов'язків громадян в умовах воєнного стану; антропологічний – допоміг розглянути громадянина як суб'єкта права, наділеного обов'язками за Конституцією України та діючим законодавством в умовах воєнного стану.

Результати. Доводимо, що для належного виконання своїх юридичних обов'язків необхідно їх усвідомлення. Юридичні права та юридичні обов'язки об'єктивно взаємопов'язані через їх взаємозалежність і рівність. Разом з тим, в умовах воєнного стану передбачені певні обмеження конституційних прав і свобод громадян. Вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням

строку гії цих обмежень, вказуються в Указі Президента про введення воєнного стану в Україні [9]. Особливого значення у сучасних умовах набуває чітке виконання юридичних обов'язків та за їх неналежне виконання з громадян не знімається відповідальність.

Перспективи. Зазначено, що юридичний обов'язок в умовах воєнного стану набуває особливого значення, бо забезпечує найвищу цінність — життя людей, виступає мірою суспільно необхідної поведінки людини та покликаний разом з юридичними правами забезпечити збалансованість, стабільність і динамізм правового регулювання, зокрема, виконання військового обов'язку, професійних обов'язків громадян інших спеціальностей, обов'язку щодо захисту природи.

Ключові слова: юридичний обов'язок, суб'єктивне право, воєнний стан, законодавство.

Summary. Introduction. Under martial law, legal duty can be studied as a type and measure of expedient, useful, objectively determined legal behaviour which is carried out in accordance with the will and consciousness of a person, and we also conduct a comprehensive analysis of the theoretical and legal aspects of legal duty in the reflection of subjective legal right.

Legal duties are a crucial component of optimal interaction between the individual and the state based on the principles of law. This component determines a clear law and order, any other state and manifestation of public life, and the observance of discipline under martial law. As for the structure of a legal duty, it corresponds to the structure of a subjective right. The essence of legal duties may be the same but their content may differ, so it is the content that allows them to be distinguished, highlighted, classified, etc.

Purpose. The purpose of the study is to analyze the theoretical and legal aspects of the legal obligation of citizens under martial law.

Materials and methods. The research materials are: 1) legal acts containing legal norms that establish legal obligations; 2) works of domestic authors investigating the theory and practice of proper performance of legal obligations.

In accordance with the goal, a system of methods of scientific knowledge was used, namely: the general scientific dialectical method, which contributed to the consideration of the problem in the unity of its social content and the implementation of a systematic analysis of the legal obligations of citizens in the theoretical and legal dimension; axiological — made it possible to clarify the orientations of modern law, which are expressed in the need for legal obligations of citizens in the conditions of martial law; anthropological — helped to consider the citizen as a subject of law, endowed with duties according to the Constitution of Ukraine and the current legislation in the conditions of martial law.

Results. We prove that in order to properly fulfill your legal duties, you need to be aware of them. Legal rights and legal duties are objectively interrelated due to their interdependence and equality. An exhaustive list of constitutional rights and freedoms of human beings and citizens temporarily restricted in connection with the introduction of martial law, with an indication of the duration of these restrictions, is specified in the Presidential Decree on the introduction of martial law in Ukraine [9]. At the same time, under martial law, certain restrictions on constitutional rights and freedoms of human beings and citizens are envisaged. In today's environment, it is of particular importance to ensure that legal duties of citizens are strictly fulfilled and the citizens are not relieved of responsibility for their improper fulfillment.

Discussion. It is noted that legal duty under martial law is of particular importance since it ensures the highest value — human life, acts as a measure of socially necessary human behaviour and, together with legal rights, is intended to ensure balance, stability and dynamism of legal regulation, in particular, the performance of military duty, professional duties of citizens of other specialties, and the duty to protect nature.

Key words: legal duty, subjective right, martial law, legislation.

Постановка проблеми. Правова наука доводить, що юридичні обов'язки є необхідною складовою оптимальної взаємодії держави, права та особистості, без якої неможлива ні збалансована правова система, ні ефективне правове регулювання, ні чіткий правопорядок, ні будь-який інший стан і прояв суспільного життя, а в умовах воєнного стану дотримання дисципліни. Невипадково юридичні обов'язки є елементом правового статусу людини та громадянина. Вони не лише фіксують норми поведінки, які вважаються обов'язковими, корисними, доцільними для нормального життя суспільства, а й розкривають основні принципи взаємовідносин держави та особи. У правовому статусі людини та громадянина юридичні обов'язки виконують гарантійну функцію. Зміст юридичних обов'язків не може бути прямо виведений із суб'єктивних юридичних

прав фізичної особи, що співвідноситься з їх правовідносинами, особливо в умовах правових режимів, у тому числі, воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Завдання найповнішого та всебічного розуміння такої основоположної категорії права як «юридичний обов'язок» завжди стояла і буде стояти перед юриспруденцією. Різним аспектам проблематики юридичного обов'язку присвячено праці вітчизняних вчених, серед них: О. Білоскурська [1], О. Карманюк [4], Н. Крестовська, Л. Матвеева [6], Т. Попович [8], О. Черновол [13], І. Юрчак [15] та інші. Зазначимо, що юридичні обов'язки досліджуються як у загальній теорії права, так і у галузевих юридичних науках.

В умовах дії сучасного спеціального правового режиму воєнного стану зазначена проблематика набуває особливої актуальності та залишається

недостатньо дослідженою у юридичній літературі. Відсутність комплексного наукового аналізу юридичних обов'язків негативно позначається на процесі їх реалізації, формуванні та розвитку законодавства в Україні.

Метою статті є аналіз теоретико-правових аспектів юридичного обов'язку громадян в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, що містять правові норми які встановлюють юридичні обов'язки; 2) праці вітчизняних авторів, що досліджують теорію та практику належного виконання юридичного обов'язку.

Відповідно до мети використано систему методів наукового пізнання, а саме: загальнонауковий діалектичний метод, що сприяв розгляду проблеми в єдності її соціального змісту і здійснення системного аналізу юридичних обов'язків громадян у теоретико-правовому вимірі; аксіологічний — дав змогу з'ясувати орієнтири сучасного права, що виражаються в необхідності юридичних обов'язків громадян в умовах воєнного стану; антропологічний — допоміг розглянути громадянина як суб'єкта права, наділеного обов'язками за Конституцією України та діючим законодавством в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан характеризується як особливий правовий режим, який активується за наявності загрози внаслідок збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державної незалежності України, також передбачає надання відповідним органам державної влади певних повноважень. Слід зазначити, що під час воєнного стану між воюючими країнами відбувається розрив дипломатичних та консульських відносин тощо. Науковець С. Гізімчук відповідно до діючого законодавства України виділяє наступні сукупності ознак, які характеризують воєнний стан, а саме:

місце його введення на всю територію України (мається на увазі поверхня Землі: суша, вода, надри, повітряний простір) або в окремих її місцевостях (поняття «місцевість» у тексті Закону не розкрито);

підстава введення (збройна агресія чи загроза нападу, небезпека державної незалежності України, її територіальної цілісності);

час дії (зазначення строку дії цих обмежень);

правовий зміст, що поділяється на основні й додаткові правові заходи (до основних заходів можна віднести надання відповідним органам державної влади — військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування таких повноважень, які необхідні для відвернення загрози та відсічі збройної агресії, забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальної цілісності, а до додаткових — тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб) [2, с. 100].

На період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Тому, в умовах воєнного стану повинні підвищуватися вимоги до юридичних обов'язків громадян щодо виконання законів України та інших нормативно-правових актів з питань воєнного стану, виконуватися вимоги органів виконавчої влади, органів військового управління, які забезпечують режим воєнного стану та вимоги до їхніх посадових осіб, забезпечення сприяння таким органам, участь у виконанні робіт для потреб оборони, відновлення пошкоджених та зруйнованих об'єктів економіки, систем життєзабезпечення та військових об'єктів, ліквідації наслідків застосування противником зброї, а також у боротьбі з пожежами, епідеміями та епізоотіями, вступати у спеціальні формування.

Що стосується юридичних обов'язків, вважається, що першими, хто спробував визначити природу обов'язків, були релігійні проповідники. Мойсей як один із перших законодавців єврейського народу звернув увагу суспільства на категорію обов'язку та визначив їх коло, більш відомих, як десять Божих заповідей. Дані обов'язки стали основою розвитку інституту обов'язків людини і громадянина, як одного із засобів регулювання суспільних відносин [13, с. 26–27]. Необхідною складовою оптимальної взаємодії держави, права та особистості є юридичні обов'язки, без яких неможлива ні збалансована правова система, ні ефективне правове регулювання, ні чіткий правопорядок, ні інші стани та прояви суспільного життя.

Поняття єдності юридичного обов'язку і юридичного права є одним із найважливіших визначень, яке містить внутрішню силу держави. Традиційно вважають, що суб'єктивні юридичні права та юридичні обов'язки тісно взаємопов'язані, взаємозалежні, обумовлені один одним.

Суб'єктивне юридичне право традиційно розглядають як певну правову можливість. Слід зауважити, що така можливість багатогранна, вона включає наступні правомочності: по-перше, це право уповноваженої особи на певні дії (можливість користуватися, продати, подарувати певну річ, якою особа володіє); по-друге, це право уповноваженої особи вимагати певної поведінки від інших осіб; по-третє, це право уповноваженої особи звернутися до державних органів за захистом своїх порушених прав [6, с. 431]. Існування та реалізація юридичних прав нерозривно пов'язані з певними юридичними обов'язками, які є їх зворотною стороною. Зміст юридичного обов'язку складають: по-перше, необхідність здійснювати певні дії, або утриматися від певної дії; по-друге, необхідність зобов'язаної особи реагувати на законні вимоги уповноваженої сторони; по-третє, необхідність зазнати незручності і обмеження власної поведінки з метою виконання обов'язку [6,

с. 432]. Обов'язковість юридичного обов'язку забезпечується державним примусом. Це означає, що у разі неналежного виконання обов'язку зобов'язана особа притягується до юридичної відповідальності.

Вітчизняна дослідниця І. Юрчак у дисертаційному дослідженні «Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір», робить висновок про становлення правового інституту основних обов'язків як головного у складі генерального інституту основ правового статусу людини і громадянина [15, с. 8]. Авторка зазначає, що без обов'язків не може обійтися жодне суспільство, а їх обсяг залежить від національних традицій, розвитку демократії, рівня політичної і правової культури та багатьох інших причин. Забезпечуючи права і свободи людини, держава, своєю чергою, вимагає від неї певної поведінки, що формулюється в системі юридичних обов'язків [15, с. 13]. Зауважимо, що для правильного розуміння правової сутності юридичних обов'язків важливо розглядати їх не лише з позицій правового статусу громадян, а й у поєднанні з іншими його елементами: громадянством, загальною правоздатністю, принципами, гарантією, а також у зв'язку з формами реалізації цих зобов'язань.

Т. Попович зазначає, що протягом історії розвитку людства щодо питання обов'язків не було єдиної чітко встановленої тенденції, адже в різноманітні часові періоди у різних країнах одні обов'язки закріплювались у законодавчих актах, Конституціях, інші ж базувались виключно на волі громадян, на релігійних нормах суспільства, а згодом з'являються і юридичні механізми забезпечення виконання обов'язків особи перед іншими людьми, суспільством та державою [8, с. 71]. Дослідниця підкреслює, що основною особливістю юридичного обов'язку, порівняно з іншими різновидами соціального обов'язку є зв'язок з державою та можливість гарантування і забезпечення його реалізації з її боку [8, с. 73].

О. Вілоскурська конституційні обов'язки людини і громадянина визначає як різновид юридичних обов'язків, встановлену і гарантовану, забезпечену державою необхідність поведінки людини і громадянина в інтересах суспільства, держави та інших осіб, в межах і порядку, передбачених Конституцією України щодо створення, набуття та захисту суспільних і власних благ [1, с. 168].

Зазначимо, що саме юридичні обов'язки дозволяють зберігати правопорядок у державі. Функціональне призначення юридичних обов'язків полягає в тому, що вони можуть кореспондувати суб'єктивним правам, виконувати свою частину діяльності у загальному механізмі правового регулювання, спрямовувати діяльність осіб у належному напрямку, а соціальне призначення полягає у формуванні належної правосвідомості громадян та слугує дисциплінуючим чинником формування законності та правопорядку.

Найчастіше юридичні обов'язки розглядаються в контексті правовідносин, що мають безпосереднє

відношення до режиму законності та стану правопорядку в суспільстві, адже суб'єктивний юридичний обов'язок розуміється як вид і міра належної поведінки суб'єкта права, що встановлені юридичними нормами для задоволення інтересів правомочної особи і забезпечуються державою [4, с. 15]. Зазначимо, що юридичний обов'язок може встановлюватися як на користь уповноваженої особи, так і на користь держави в цілому.

Основні юридичні обов'язки людини і громадянина закріплюються в конституціях і деталізуються в поточному законодавстві, вони є важливим та необхідним елементом оптимальної та якісної взаємодії держави, права та особистості. Без них неможливі збалансована правова система, ефективне правове регулювання та чіткий правопорядок.

В Конституції України закріплено положення про те, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України, а забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави [5]. Цілком очевидно, що юридичний обов'язок держави — це захист життя та здоров'я населення. Взаємні обов'язки держави та людини, їх збалансованість є ознакою громадянського суспільства та критерієм ефективності його діяльності.

На підставі теоретичних узагальнень можна зробити висновок про те, що юридичні обов'язки громадян під час дії воєнного стану є умовою нормального функціонування конституційних інститутів, управління виробничими процесами, підтримки стабільності у суспільстві і т.п. Потреба вимагати належної поведінки осіб ґрунтується на конституційних положеннях, які закріплюють обов'язки неухильно додержуватися Конституції України та законів України.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Громадяни України чоловічої статі, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, а жіночої статі — за відповідною фаховою підготовкою, повинні виконувати військовий обов'язок згідно із законодавством, а також проходять військову службу та виконують військовий обов'язок у запасі. Військова служба у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, полягає в професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Батьківщини. Виконання громадянами військового обов'язку врегульовано Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу». Складовими такого обов'язку, відповідно до ч. 3 ст. 1

зазначеного закону є: підготовка громадян до військової служби; взяття громадян на військовий облік; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку [10].

В умовах воєнного стану юридичні обов'язки знаходять своє відображення у встановлених і гарантованих державним примусом вимоги до поведінки індивіда. Наприклад, після пережитих смертей своїх близьких, рідних, руйнування будинків тощо, українські військовослужбовці та цивільні громадяни до полонених військ Російської Федерації поведуться відповідно до Женевської конвенції [3], тобто, не роблять самосуду.

Наведемо приклади юридичних обов'язків в умовах воєнного стану:

мобілізація для військовозобов'язаних громадян: зобов'язана особа немає вибору між виконанням і невиконанням юридичного обов'язку. Невиконання або неналежне виконання юридичного обов'язку є правопорушенням і тягне за собою заходи державного примусу. Громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер [11];

дотримання встановленої комендантської години: виконання даного заходу є обов'язковим, оскільки юридичний обов'язок забезпечується можливістю державного примусу. Це міра необхідної поведінки людини, точне визначення того, якою вона має бути;

спрощений порядок встановлення фактів народження або смерті особи в межах території де діє воєнний стан: тобто, встановлюється на підставі юридичних фактів і вимог правових норм;

носити з собою документ, що засвідчує особу: даний обов'язок — це не тільки (і не стільки) зобов'язання, а й фактична поведінка зобов'язаної особи;

забезпечення вільного доступу до укриття після сигналу «Повітряна тривога». Даний обов'язок

встановлюється в інтересах уповноваженої сторони — окремої особи або суспільства у цілому.

За змістом, в умовах воєнного стану, юридичний обов'язок можна поділити такі чотири види:

виконання певних дій: наприклад, фіксування воєнних злочинів. Докази російської агресії збираються на єдиній загальнодержавній платформі або надсилаються на адресу головного прокурора Міжнародного кримінального суду [14];

утримання від вчинення відомих дій: наприклад, не знімати і публікувати воєнний контент, щоб не зашкодити Збройним Силам України [7];

виконання чи невиконання певних дій від інших осіб: наприклад, командир здійснює контроль виконання обов'язків особового складу [12];

притягнення до відповідальності за невиконання встановлених дій: наприклад, заборона продажу та запуску салютів, феєрверків та використання петард.

Належне виконання юридичних обов'язків є необхідною умовою і гарантією реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів, забезпечення інтересів держави і суспільства особливо в умовах воєнного стану.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, узагальнюючи, зазначимо, що юридичні обов'язки є необхідним компонентом соціальної життєдіяльності кожної людини. Вони дозволяють зберігати правопорядок у державі та мають бути чітко прописані в нормативно-правових актах. За сучасних умов законодавцю слід звернути увагу на правове регулювання інституту юридичного обов'язку та розроблення ефективної моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків людини та громадянина. Тому практика чинного законодавства у сфері юридичних обов'язків в умовах воєнного стану потребує глибшого аналізу, узагальнення та удосконалення.

Перспективи наступних досліджень полягають у ґрунтовному вивченні і розкритті юридичних обов'язків в умовах воєнного стану у різних сферах, що регулюються положеннями та нормами діючого законодавства, насамперед сфери освіти та виховання, військової та екологічної сферах.

Література

1. Білоскурська О. Категорія обов'язку в конституційному праві. *Поняття та категорії юридичної науки: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 18 лист. 2014 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила. К. : Ніка-Центр, 2014. С. 164–168.
2. Гзімчук С.В. Характеристика змісту окремих ознак воєнного стану як обставин, що обтяжує відповідальність за військовий злочин. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 41. С. 99–104.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 04.06.2024).
4. Карманюк О.П. Юридичні обов'язки і законність: теоретичні аспекти взаємодії. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2016. IV(16). I.: 95. С. 15–19.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.06.2024).

6. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права : Підручник. Практикум. Тести. 2-ге вид., випр. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2020. 584 с.
7. Осадча Я. Як знімати і публікувати воєнний контент, щоб не зашкодити ЗСУ — пояснюють аналітики. *Українська правда*. 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/03/25/253525/> (дата звернення: 04.06.2024).
8. Попович Т. П. Соціальні обов'язки: теоретико-правові аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 71–74.
9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року, № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 04.06.2024).
10. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року, № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 04.06.2024).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11 квітня 2024 № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата звернення: 23.06.2024).
12. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року, № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 04.06.2024).
13. Черновол О. П. Юридичні обов'язки людини і громадянина: теоретичні моделі правового забезпечення та реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 192 с.
14. Що таке воєнний та військовий злочин. Відповідальність. *ЛИГА ЗАКОН*. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209975_shcho-take-vonniy-ta-vyskoviy-zlochin-vdpovdalnst (дата звернення: 04.06.2024).
15. Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 185 с.

References

1. Biloskurska O. (2014). Katehoriia obov'iazku v konstytutsiinomu pravi. *Poniattia ta katehorii yurydychnoi nauky: materialy V mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 164–168) / za zah. red. N. M. Parkhomenko, M. M. Shumyla. K.: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
2. Hizimchuk S. V. (2021). Kharakterystyka zmistu okremykh oznak voiennoho stanu yak obstavyn, shcho obtiazhuie vidpovidalnist za viiskovyi zlochin. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 41. pp. 99–104 [in Ukrainian].
3. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy vid 12 serpnia 1949 r. (2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian].
4. Karmaniuk O. P. (2016). Yurydychni obov'iazky i zakonnist: teoretychni aspekty vzaiemodii. Science and Education a New Dimension. *Humanities and Social Sciences*. IV(16). I.: 95. pp. 15–19 [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. Krestovska N. M., Matvieieva L. H. (2020). Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk. Praktykum. Testy. 2-he vyd., vypr. i dopov. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. Osadcha Ya. (2023). Yak zniematy i publikuvaty voiennyi kontent, shchob ne zashkodyty ZSU — poiasniuiut analitky. *Ukrainska pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/03/25/253525/> [in Ukrainian].
8. Popovych T. P. (2020). Sotsialni obov'iazky: teoretyko-pravovi aspekty. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. pp. 71–74. [in Ukrainian].
9. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku, № 64/2022. (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. [in Ukrainian].
10. Pro viiskovyi obov'iazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku, № 2232-XII. (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhodzhennia viiskovoi sluzhby, mobilizatsii ta viiskovoho obliku: Zakon Ukrainy vid 11 kvitnia 2024 № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> [in Ukrainian].
12. Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 1999 roku, № 548-XIV. (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> [in Ukrainian].
13. Chernovol O. P. (2019). Yurydychni obov'iazky liudyny i hromadianyna: teoretychni modeli pravovoho zabezpechenia ta realizatsii: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
14. Shcho take voiennyi ta viiskovyi zlochin. Vidpovidalnist. (2022). *LIHA ZAKON*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209975_shcho-take-vonniy-ta-vyskoviy-zlochin-vdpovdalnst [in Ukrainian].
15. Iurchak I. R. (2016). Obov'iazky osoby: teoretyko-pravovi vymir: dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv [in Ukrainian].

УДК 340.1

Олейников Сергій Миколайович

*кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України*

Oleinykov Serhii

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher*

*Scientific Research Institute of State Building and Local Government of
National Academy of Law Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-5940-1728

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9990

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЯК АСПЕКТ ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ

STATE-LEGAL REGIME AS AN ASPECT OF THE LEGITIMACY OF AUTHORITY

Анотація. Вступ. Проблема сучасних суспільств позначається руйнацією легітимності політичних режимів, специфічними за рівнем визнання підстав формування та форм здійснення інститутів влади, її правових обмежень та реалізації нею конституційних обов'язків. Функціонування демократичної держави недопустиме поза правовою організацією її інститутів, які деформуються авторитарним правлінням, але мають зберігати системну цілісність влади і суспільства. Правові підстави державного режиму вказують на здатність владних інститутів функціонувати в межах конституційних та міжнародних стандартів правління, що зберігають легітимність влади. Категорія державно-правового режиму відсвічує не лише методи й засоби діяльності влади, а й ефективність виконання нею обов'язків з захисту прав та свобод людини. На легітимність влади діють внутрішні та зовнішні чинники, нехтуючи якими важко визначити її рівень, з'ясувати негативну тіньову громадську думку, кризу довіри до влади. Немає влади, на яку не впливають фактори легітимності, яка становить природу державної влади. Характер легітимності влади визначає її політичні режими. Легітимність – спільна категорія політичної науки та державознавства. Всі інші поняття державно-правового режиму – повноваження, компетенція, засоби та ресурси влади у певному сенсі похідні від неї, логічне підпорядковані їй та залежні від неї по суті.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні легітимності публічної влади у зв'язку з існуванням державно-правового режиму як основної форми легітимності політичного режиму, що має правову природу як підставу легітимності; ілюстрації генези політичного режиму у зв'язку з факторами легітимності влади, висвітленні елементів державно-правового режиму та його основних функцій.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є 1) правове опосередкування та визначеність організаційних форм та діяльності інститутів публічної влади; 2) дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів в сфері функціонування інститутів публічної влади і держави, як політико-правових феноменів суспільства, параметрів їх легітимності в умовах політичних режимів, а також дослідження функціональності легітимних політичних режимів за умов демократичного транзиту держав. Використані методи: системний, структурно-функціональний, що дали змогу досліджувати державно-правовий режим та елементи легітимності в якості системного явища; методи аналізу правових та політичних понять; метод факторного аналізу, що дозволяє дослідити чинники впливу на зміст та елементи політичного (державно-правового режиму) та їх динаміку.

Результати. Обґрунтований зв'язок легітимності державної влади з державно-правовим режимом як основна форма легітимності політичного режиму, передумовою якої є правова природа державної влади. Політичний режим специфічний за рівнем визнання правових підстав формування, форм здійснення, обмежень та реалізації обов'язків інститутів влади. Правові підстави державного режиму демонструють обумовленість суб'єктів влади діяти за конституційними вимогами їх організації. Міжнародно-правові стандарти правління містять шанс збереження легітимності влади. Відбито принципова неможливість владної діяльності поза юридично визначеною організацією її інститутів, що зберігає системну цілісність влади, демократичних інститутів, прав громадян та протидіють авторитарній деформації і дисфункціям влади. Державно-правовий режим досліджений як категорія, зміст якої відсвічує не лише методи і засоби реалізації влади, а й ефективність здійснення її обов'язків в сфері прав громадян. Основні показники державно-правового режиму та його

легітимності – реальність інститутів демократії, гарантованість прав громадян, транспарентність інститутів влади. Визначено, що легітимність – основа стабільності та суспільного розвитку, що зумовлює дослідження чинників легітимності як основи її забезпечення. Ігноруванням цих факторів, негативної громадської думки та кризи довіри до влади важко визначити рівень легітимності політичного режиму. Легітимність є суттю, що відбиває правову природу державної влади та визначає її форми, типи, режими, функції. Уточнюються системні зв'язки понять, якими оперує політична та юридична науки. Легітимність – основна загальна категорія політичної науки та державознавства. Всі інші категорії та поняття державно-правового режиму повноваження, компетенція, засоби, ресурси влади та інші) у певному сенсі похідні від неї, логічне підпорядковані їй та залежні від неї по суті.

Перспективи. В подальших правових, політологічних та соціологічних дослідженнях, що перетинаються у міждисциплінарних дослідгах навколо категорій політичної та державної влади, пропонується зосередити увагу на факторному аналізі феномену їх легітимності, дослідженні системи чинників – об'єктивних та суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх, постійних та тимчасових й ін., – що здатні впливати на рівень легітимності влади за умов існування політичних режимів держав, орієнтованих на розвиток у стабільному демократичному транзиті. Особливу увагу варто привернути на чинники суспільної та індивідуальної правової свідомості та менталітету громадян, громадської думки в умовах політичних режимів, функціонування ЗМІ, соціальних мереж Інтернет, джерел інформації та дезінформації, бурхливому розвитку штучного інтелекту та його новітніх ресурсів з точки зору можливих ризиків для стабільності суспільства.

Ключові слова: державна влада, державно-правовий режим, політичний режим, легітимність влади.

Summary. Introduction. The problem of modern societies marked by the destruction of the legitimacy of political regimes, specific in terms of recognition of the basis for the formation and forms of implementation of institutions of power, its legal restrictions and the implementation of its constitutional duties. The functioning of a democratic state is unacceptable outside the legal organization of its institutions, which deformed by authoritarian rule, but must preserve the systemic integrity of power and society. The legal foundations of the state regime indicate the ability of power institutions to function within the framework of constitutional and international standards of government that preserve the legitimacy of power. The category of the state-legal regime highlights not only the methods and means of activity of the authorities, but also the effectiveness of their duties to protect human rights and freedoms. Internal and external factors act on the legitimacy of power, neglecting which it is difficult to determine its level, to find out negative shadow public opinion, a crisis of confidence in power. There is no power that not influenced by the legitimation factors that constitute the nature of state power. The nature of the legitimacy of power determined by its political regimes. Legitimacy is a common category of political science and state studies. All other concepts of the state-legal regime are powers, competence, means and resources of power in a certain sense derived from it, logical subordinate to it and dependent on it in essence.

Purpose. The purpose of the study is to justify the legitimacy of public power in connection with the existence of a state-legal regime as the main form of legitimation of a political regime that has a legal nature as the basis of legitimacy, illustrations of the genesis of the political regime in connection with the factors of legitimization of power, coverage of the elements of the state-legal regime and its main functions.

Materials and methods. The materials of the study are 1) legal mediation and certainty of organizational forms and activities of public authorities. 2) the study of domestic and foreign authors in the field of functioning of institutions of public power and the state, as political and legal phenomena of society, the parameters of their legitimacy under the conditions of political regimes, as well as the study of the functionality of legitimate political regimes under the conditions of democratic transit of states. Methods used: systemic, structural and functional, which made it possible to explore the state-legal regime and elements of legitimacy as a systemic phenomenon; method of analysis of legal and political concepts; method of factor analysis, which allows studying the factors of influence on the content and elements of the political (state-legal regime) and their dynamics.

Results. The connection of the legitimacy of state power with the state-legal regime as the main form of legitimation of the political regime, the prerequisite of which is the legal nature of state power, is motivated. The political regime is specific in the level of recognition of the legal grounds for the formation, forms of implementation, restrictions and implementation of the duties of the institutions of power. The legal grounds of the state regime demonstrate the conditionality of the subjects of power to act according to the constitutional requirements of their organization. International legal standards of government contain a chance to preserve the legitimacy of the authorities. It reflects the fundamental impossibility of power activity outside the legally defined organization of its institutions, which preserves the systemic integrity of power, democratic institutions, and citizens' rights and counteracts authoritarian deformation and dysfunctions of power. The state-legal regime has been studied as a category, the content of which highlights not only the methods and means of exercising power, but also the effectiveness of the exercise of its duties in the field of citizens' rights. The main indicators of the state-legal regime and its legitimacy are the reality of the institutions of democracy, the guarantee of the rights of citizens, the transparency of the institutions of power. It is determined that legitimacy is the basis of stability and social development, which determines the study of legitimation factors as the basis for its provision. Ignoring these factors, negative public opinion and a crisis of confidence in the authorities, it is difficult to determine the level of legitimacy of a political regime. Legitimacy is the essence that reflects the legal nature of state power and determines its forms, types, regimes, functions. The system connections of concepts that operate political and legal science are clarified. Legitimacy is the main general category of political science and state studies. All other categories and concepts of the state-legal regime are powers, competence, means, resources of power, etc.) in a certain sense derived from it, logically subordinate to it and dependent on it in essence.

Prospects. In further legal, political science and sociological research intersecting in interdisciplinary experiments around categories of political and state power, it is proposed to focus on factor analysis of the phenomenon of their legitimacy, the study of the system of factors – objective and subjective, internal and external, permanent and temporary, etc. – which are able to influence the level of legitimacy of the authorities under the conditions of the existence of political regimes of states focused on development in a stable democratic transit. Particular attention should be drawn to the factors of social and individual legal consciousness and mentality of citizens, public opinion under political regimes, the functioning of the media, social networks of the Internet, sources of information and misinformation, the rapid development of artificial intelligence and its newest resources in terms of possible risks to the stability of society.

Key words: state power, state-legal regime, political regime, legitimacy of power.

Постановка проблеми. Легітимність як рефлексивна форма політичного має універсальний характер. Теоретико-методологічна особливість проблеми легітимності влади в умовах політичного (державно-правового) режиму багато в чому визначається визнаною в науці точкою зору, згідно з якою поняття легітимності (від лат. *legitimus* — законний) і влада сутнісно збігаються. Не існує влада, яка не має факторів та показників її легітимності. Легітимність становить головну суть і природу політичної та державної влади взагалі, а отже саме характером легітимності тієї чи іншої політичної, державної влади визначаються її різні форми, типи, режими і т.д. Головну причину цивілізаційного занепаду політичних режимів слід розглядати у світлі ідеї легітимності влади, де влада нелегітимна — це завжди антитеза, породжена свавіллям її суб'єктів.

Легітимність — основа стабільності, а стабільність — основа суспільного розвитку, що зумовлює дослідження факторів легітимності як основи його забезпечення. В основі політичних проблем сучасного українського суспільства лежить низький рівень легітимності політичного режиму. Нехтування факторами легітимності влади, важко визначити рівень її легітимності, що породжує негативну громадську думку та кризу довіри до влади. Не існує влади, що не підлягає факторам легітимності. Легітимність становить суть і природу державної влади, а отже характером легітимності державної влади визначаються її форми, типи, режими.

Легітимність — основна загальна категорія політичної науки та державознавства. Всі інші категорії та поняття державно-правового режиму — повноваження, компетенція, кошти та ресурси влади та інші — у певному сенсі похідні від неї, логічне підпорядковані їй та залежні від неї по суті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед численних праць з тематики політичного (державно-правового) режиму та легітимності влади політичний режим досліджували переважно як категорію політології [1]. Аналіз зміни політичних режимів розглядався в контексті демократичних реформ в Україні [2].

Аналіз був поширений на дослідження концептуальних засад сучасних політичних режимів [3], особливості транзитного політичного режиму в 21 ст. [4], зв'язок політичних режимів з легітимністю

[5]. Заслуговує уваги дослідження місця громадської думки в умовах політичного режиму [6]. Набули розвитку дослідження іноземних авторів відносно нового суперечливого поняття «гібридних режимів» [7; 8].

Питання теоретичної визначеності концепту державної влади, її легітимності [9, с. 63–78], взаємозв'язку влади та державно-правового режиму [10, с. 129–135], природно-правового детермінізму обмежень влади [11, с. 15–22] та її морально-правових імперативів [12, с. 140–145] лягли в основу авторських досліджень.

Меншою мірою визначалися та підлягали аналізу ті аспекти проблеми, що віддзеркалюють феномен легітимності державно-владного примусу в умовах політичних режимів, дослідження чинників легітимності влади та її етичної інфраструктури. Прямо чи опосередковано окремі сторони проблематики досліджено у працях, присвячених взаємозв'язку політичного режиму та державного примусу [13, с. 54–62], функціональності громадської думки у політико-правовому середовищі [14, с. 87–91].

Метою статті є обґрунтування легітимності публічної влади у зв'язку з існуванням державно-правового режиму як основної форми легітимності політичного режиму, що має правову природу як підставу легітимності; ілюстрація генези політичного режиму у зв'язку з факторами легітимності влади, висвітлення елементів державно-правового режиму та його основних функцій.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) правове опосередкування та визначеність організаційних форм та діяльності інститутів публічної влади; 2) дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів в сфері функціонування інститутів публічної влади і держави, як політико-правових феноменів суспільства, параметрів їх легітимності в умовах політичних режимів, а також дослідження функціональності легітимних політичних режимів за умов демократичного транзиту держав. Використані методи: системний, структурно-функціональний, що дали змогу досліджувати державно-правовий режим та елементи легітимності в якості системного явища; методи аналізу правових та політичних понять; метод факторного аналізу, що дозволяє дослідити чинники впливу на зміст та елементи політичного (державно-правового режиму) та їх динаміку.

Виклад основного матеріалу. Сприйняття, уточнення та розуміння природи публічної влади, її інститутів, освоєння методології пізнання закономірностей її функціонування актуалізовано зростанням уваги до розкриття та освоєння правової природи держави [15]. Механізм здійснення державних функцій багато в чому визначений інтенсивністю та правовою допустимістю використання владних ресурсів та, в результаті, створює своєрідне поєднання політичних складових державного (державно-правового) режиму, що транслює суспільству фактори та показники легітимності державної влади, її посилення чи нівелювання.

Правові передумови, підстави та природа державного режиму вказують на можливість та здатність (або нездатність) публічної влади: функціонувати відповідно до правового режиму конституційно гарантованих міжнародно-правових стандартів організації її інститутів та правових меж, що забезпечують права та свободи людини та громадянина у гуманітарному просторі політично асиметричного суспільства; підтримувати надійну роботу механізму здійснення конституційних обов'язків держав у всіх суспільних сферах людської діяльності як світового тренду, якісного показника демократичності транзиту політичних режимів держав усіх континентів, незалежно від їх приналежності до національних політико-правових систем.

Конституційні та міжнародно-правові стандарти демократичного публічного правління («good governance») для країн демократичного транзиту зберігає шанс для підтримки легітимності державної влади, її інститутів та суб'єктів (акторів) політики, утримання достатнього рівня довіри до них з боку суб'єктів громадської думки — соціальної інститути, ефективного та державно-значущого в умовах його правового забезпечення та гарантій реального виконання ним соціально-орієнтованої та критично-оцінної функції.

У цьому правові умови державного (політичного) режиму мають забезпечувати відкриту етико-правову кваліфікацію всієї суспільно доступної (transparency) юридично значимої діяльності інститутів публічної влади — законодавчої, контрольної, установчої, правоохоронної, судової, інформаційно-правової, тобто. діяльності, що здійснюється у правових формах. Збереження конструктивного балансу взаємодії влади та суспільства за демократичним сценарієм не мислимо поза процесом перманентного суспільного дискурсу між ними, як сторонами конституційно закріпленого суспільного договору (social contract) — смислоутворюючої форми конституційного співіснування соціуму і влади, цілеспрямованим принципом якої в демократії. у форму правами людини. Ця форма — основа державно-правового режиму, що показує якісну стабільність, адаптивність, динаміку показників публічної влади: дієздатності її інститутів та обґрунтованості їх повноважень у нестабільних

умовах; правових меж та обмежень використання ресурсів — матеріальних, силових, інформаційних та інших.

Природа держави виражена в єдності її суті, змісту та форми. Його креативне функціонування неможливо без юридично визначених засобів раціонально-правової організації інститутів громадської влади. За своїм призначенням її позитивний обов'язок — правова організація та управління суспільством, збереження його системної цілісності та національної безпеки шляхом легітимного використання юридично допустимих ресурсів — фінансових, організаційних, силових та ін. У такому форматі інститути публічної влади здатні забезпечити як безперешкодне функціонування демократичних інститутів, так і та реанімацію тих, які під впливом безлічі факторів — зовнішніх та внутрішніх, об'єктивних та суб'єктивних — суттєво деформовані: електоральна активність, реальні політичні свободи, авторитарні тенденції у методах соціального управління, порушення правових (конституційних) меж допустимого контролю у приватній сфері (privacy), не контрольованість невиправданих бюджетних видатків платників податків та ін.

Традиційне розуміння державного режиму охоплює сукупність методів, способів та засобів здійснення державної влади у суспільстві і часто використовує як синонім «політичного режиму», чим посилюється дискусійність їхньої понятійної автономії: тотожності чи принципової відмінності. Теорія держави бачить державний режим як складову частину політичного режиму, що включає, крім держави, інші елементи політичної системи суспільства. У дискусіях допускається неповний збіг обсягів цих категорій: державний (політичний) режим тлумачать як встановлений порядок функціонування держави, процедури, правові форми, способи, методи та прийоми реалізації державної влади.

Функціональна спрямованість режиму передбачає осмислення можливих способів роботи інститутів державної влади — її органів, уповноважених державою встановлювати нормативно-правові засади та межі їх функціонування, межі та сфери правового регулювання, їх способи, методи, засоби, а також необхідні у публічному управлінні інструменти контролю за забезпеченням правопорядку у суспільстві в публічно-правовій та приватноправовій сферах.

Водночас, державний режим у правовій реальності політичного режиму — показник ступеня участі інститутів державно-організованого суспільства у здійсненні публічної влади та забезпеченні основних принципів та фундаментальних цінностей своєї власної організації. На мою думку, державний режим, як поняття, означає не так сукупність методів і засобів здійснення публічної влади в суспільстві, як: ступінь повноти та якості здійснення державною владою своїх функцій; виконання зобов'язань (обов'язків) у сфері забезпечення та захисту прав та свобод;

гарантії безперешкодного здійснення народовладдя, цивільного управління справами держави, місцевого самоврядування, участі у управлінні.

Демонстрація цих «режимних» показників у кожній країні зберігає розпізнання їх специфіки, суб'єктивних та об'єктивних чинників впливу на їх формування, що створює методологічну потребу у «типізації» державних режимів, класифікації їх властивостей, характеристик та змістовних компонентів.

Узагальнення наукової думки дозволяє визначити елементи державного режиму:

- 1) реальна роль прав свободи людини у політичному (державно-організованому) суспільстві. Йдеться саме про істинний, гарантований, не ілюзорний, прикрашений «статистикою» статус прав людини в ієрархії соціальних цінностей, а не лише про їхнє формальне законодавче визначення — закріплення в джерелах права;
- 2) дійсність інституту народовладдя, ступінь та форми участі інститутів громадянського суспільства у здійсненні громадської влади та вивчення впливу на загальнодержавну та муніципальну владу. При цьому враховуються такі показники: частка дорослого населення, наділеного електоральними правами.
- 3) наявність (відсутність) та відсоток груп населення, які законно чи протиправно позбавлені прав в публічно-правовій сфері, виборчого права, зокрема, на основі їх соціального походження, етнічної, расової, релігійної приналежності, ідеологічних або політичних переконань;
- 4) стабільна робота легітимних установчих інститутів і процедур, зокрема, проведення регулярних та вільних виборів до представницьких органів, що вкрай важливо в умовах політичного кризового стану, внутрішньо- та зовнішньо-політичного загострення та нестабільності, яка призводить до дисфункцій влади та невідворотного падіння рівня легітимності її інститутів, кризи, обтяженої запровадженням воєнного стану, як чинника соціальної напруги;
- 5) ступінь, форми та способи гарантування державою принципу верховенства права (наскільки влада, суспільство та громадянин вмонтовані у правову реальність, побудовану на цьому принципі; як права громадян захищені судом і наскільки досажним є такий захист в умовах воєнного стану, масової еміграції та збільшення чисельності груп внутрішньо переміщених мешканців). Високий принцип верховенства права окреслює показники рівня розвиненості основ конституціоналізму, як чинника легітимації публічної влади, але час воєнного стану стає дійсним іспитом і перевіркою життєздатності цього принципу;
- 6) транспарентність інститутів публічної влади, ступінь відкритості підготовки їх рішень, гарантії свободи слова, звітність публічної влади, прозорість

її діяльності та результати, форми суспільного реагування на бездіяльність та інші дисфункції влади;

- 7) ступінь запровадження законодавчих умов активності інститутів громадянського суспільства (наявність гарантій політичного та ідеологічного плюралізму, гарантії розвитку «третього сектора»).

Правозахисна організація «Freedom House» має своє бачення і оцінку державних режимів на основі восьми критеріїв: 1) виборчий процес; 2) громадянське суспільство; 3) незалежні ЗМІ; 4) загальнодержавне управління; 5) місцеве громадське управління; 7) судустрій та незалежність судів; 8) корупція.

При цьому, мабуть, головний показник відхилення державних режимів — механізм здійснення влади.

На відміну від форми правління, яка продукує іманентні специфіці конкретного суспільства способи організації його державної влади на національному рівні, державно-правовий режим, форми та способи його функціонування демонструють способи, методи та прийоми практичної діяльності публічної влади, здійснення її конституційних обов'язків як на державному, так і на місцевому рівні. Безальтернативною для демократичного правління держави формою легалізації її політичного режиму є конституційна форма, прагнення державного режиму — демократичного чи недемократичного — до закріплення у конституційному законодавстві.

Сучасне правознавство щодо державно-правового режиму має бути зосереджено, зокрема, на дослідженні правових форм публічно-владної діяльності інститутів держави та місцевого самоврядування, правових кордонів влади, процедурах і способах здійснення функцій влади, статусі її суб'єктів.

Це стосується специфіки умов демократичного режиму як антитези неправового виміру недемократичної державної влади минулого та сучасності. У полі зору правознавства — легітимні конституційні підстави державної влади; типові прояви тіньової нелегітимної влади у державних інститутах, що неправомірно перевищують чи зловживають повноваженнями, виходячи за правові межі.

Категорія державно-правового режиму, крім цього, покликана активно пов'язувати в генетичній єдності право, державу та етичні (етико-правові) імперативи влади та її продукту — законодавству. Правова природа влади у сучасному управлінському тренді «етицизації» державної служби, громадського управління, котрим актуальна системна «етична інфраструктура». Етика влади є смисловим множником, який змістовно визначає моральним виміром критерії правових обмежень її організації та функціонування, спрямовує формування системи етико-правових принципів та норм поведінки та юридичної відповідальності суб'єктів [16, с. 194–199; 17, с. 53–56].

Державний режим як категорія виражає ступінь та форми участі інститутів суспільства у здійсненні публічної влади та забезпеченні основних принципів

— вимог, похідних від фундаментальних цінностей демократії. Державний режим є певний порядок і процедури функціонування інститутів держави, правові форми, способи, методи та прийоми реалізації державної влади. Змістом державного режиму є механізм (методи) легітимації публічної влади інститутами суспільства, з одного боку, та способи реалізації влади у суспільстві, з іншого.

Критеріями для видової класифікації державного режиму виступають принаймні такі його понятійні елементи (критерії): ступінь забезпечення прав людини, народовладдя, дієвість верховенства права, рівень відкритості публічної влади та гарантії для активного громадянського суспільства.

В основі політичних проблем сучасного українського суспільства лежить низький рівень легітимності політичного режиму, поєднання формально демократичних законів з авторитарними методами правління.

Нехтування факторами легітимації влади, важко визначити рівень її легітимності, що породжує негативну громадську думку та кризу довіри до влади. Не існує влади, на яку такі фактори не впливають. Легітимність становить суть і природу державної влади, а отже характером легітимності державної влади визначаються її форми, типи, режими.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Є очевидним зв'язок легітимності державної влади з державно-правовим режимом як основною формою легітимації політичного режиму, передумовою якого є саме правова природа державної влади. Політичний режим специфічний за рівнем визнання правових підстав формування, форм здійснення, обмежень та реалізації обов'язків інститутів влади. Правові підстави державного режиму демонструють обумовленість суб'єктів влади діяти за конституційними вимогами їх організації. Міжнародно-правові стандарти правління містять шанс збереження легітимності влади. Принципово неможливе функціонування та виконання обов'язків державної влади поза юридично визначеною організацією її інститутів. Правова організація та правові форми діяльності владних суб'єктів — законотворця, правозастосовних, судових та контролюючих органів зберігає системну цілісність влади, демократичних інститутів, прав

громадян та протидіють авторитарній деформації і дисфункціям влади. Державно-правовий режим має досліджуватися як категорія, зміст якої відсвічує не лише методи і засоби реалізації влади, а й ефективність здійснення її обов'язків в сфері прав громадян. Основні показники державно-правового режиму та його легітимності — реальність інститутів демократії, гарантованість прав громадян, транспарентність інститутів влади.

Легітимність влади — основа стабільності та суспільного розвитку, що зумовлює дослідження чинників легітимації як основи її забезпечення. Ігноруючи фактори негативної громадської думки та кризи довіри до влади, важко визначити рівень легітимності політичного режиму. Легітимність є суттю, що відбиває правову природу державної влади та визначає її форми, типи, режими, функції.

Проблематика зв'язків державної влади і політичного режиму передбачає аналіз та уточнення системних зв'язків понять, якими оперує політична та юридична науки. Легітимність — спільна категорія політичної науки та державознавства. Всі інші категорії та поняття державно-правового режиму повноваження, компетенція, засоби, ресурси влади та інші) у певному сенсі похідні від неї, логічне підпорядковані їй та залежні від неї по суті.

В подальших правових, політологічних та соціологічних дослідженнях, що перетинаються у міждисциплінарних дослідках навколо категорій політичної та державної влади, доцільно посилити методологію факторного аналізу феномену їх легітимності, дослідження функціонуючої системи соціальних чинників — об'єктивних та суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх, постійних та тимчасових й ін., — що здатні впливати на рівень легітимності влади за умов існування політичних режимів держав, орієнтованих на стабільний розвиток у демократичному транзиті.

Особливу увагу варто привернути на чинники суспільної та індивідуальної правової свідомості і культури, менталітету громадян, громадської думки в умовах політичних режимів, функціонування ЗМІ, соціальних мереж Інтернет, джерел інформації та дезінформації, бурхливому розвитку штучного інтелекту та його новітніх ресурсів з точки зору можливих ризиків для стабільності суспільства.

Література

1. Литвин В.С. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 632 с.
2. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / за ред. Г.І. Зеленько. Київ : ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
3. Шабанов М.О. Сучасні політичні режими: концептуальні засади та практичний вимір : навч. посіб. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2022. 142 с.
4. Спур М.В. Транзитний демократичний політичний режим як феномен ХХІ століття. *Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70), № 1. С. 20–25.
5. Білий О.В. Легітимація і сучасний політичний режим. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*. 2013. 1. С. 43–54.

6. Балущка Л. Громадська думка і політичний режим. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 17. С. 5–8.
7. Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism. *Democratization*. 2009. Vol. 16, Issue 2. P. 399–423.
8. Morlino L. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? *European Political Science Review*. 2009. Vol.1 (2). P. 273–296.
9. Олейников С.М. Теоретична визначеність та динаміка концепту державної влади. *Державне будівництво і місцеве самоврядування*. Харків : Право. 2022. № 44. С. 63–78.
10. Олейников С.Н. Публичная власть и государственно-правовой режим. *SWorldJournal*. 2021. № 8 (т. 4). С. 129–135.
11. *Сучасні наукові дослідження: соціально-політичний та правовий виміри: матеріали I наук. конф.* Полтава, 2021 р. 108 с.
12. Oleinykov S.N. Ethics and legal aspects of public institutions' legal activities. *Грааль науки*. № 14–15. 2022. С. 140–145.
13. Олейников С.М. Державно-правовий примус в умовах політичних режимів. *Міжнар. наук. журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 3(37). С. 54–62.
14. *Політична система України за умов глобальних викликів і локальних проблем: зб. матеріалів XXXIV Харків. політол. читань* (м. Харків, 21 квіт. 2021 р.). Харків : Право, 2021. 284 с.
15. Baranov P.P., Mamychyev A. Yu., Danilyan O. G., Oleynikov S.N., Perevalova L. V. State power in modern society: the problems of understanding and investigation. *Amazonia investiga*. 2018. Vol. 7, Num. 16. P. 373–379J.
16. Янюк Н. Актуальні проблеми у регулюванні питань професійної етики публічних службовців. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 194–199.
17. *Science and Global Studies: Abstracts of scientific papers of V International Scientific Conference*. Prague, Czech Republic. December 30, 2020. P. 53–56.

References

1. Lytvyn, V.S. (2014). Politychni rezhymy suchasnosti: instytutsiini ta protsesualni vymiry analizu: navch. posibnyk. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
2. Zelenko, H.I. (2021). Zminy politychnykh rezhymiv i perspektyvy zmitsnennia demokratii v Ukraini. Kyiv: IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Shabanov, M. O. (2022). Suchasni politychni rezhymy: kontseptualni zasady ta praktychni vymir: navch. posib. Odesa: Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova [in Ukrainian].
4. Yepur, M. V. (2020). Tranzhytni demokratychni politychni rezhym yak fenomen KhKhI stolittia. *Vcheni zapysky Tavriiskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky*, 31 (70), 1, 20–25 [in Ukrainian].
5. Bilyi, O. V. (2013). Lehitymatsiia i suchasni politychni rezhym. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. IF Kurasa NAN Ukrainy*, 1, 43–54 [in Ukrainian].
6. Balutska, L. (2014). Hromadska dumka i politychni rezhym. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Politologiya. Sotsiologiya. Filosofiia*. Uzhhorod: Hoverla, 17. 5–8 [in Ukrainian].
7. Bogaards, M. (2009). How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism. *Democratization*, 16, 2, 399–423.
8. Morlino, L. (2009). Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? *European Political Science Review*, 1 (2), 273–296.
9. Oleinykov, S. M. (2022). Teoretychna vyznachenist ta dynamika kontseptu derzhavnoi vlady. *Derzhavne budivnytstvo i mistseve samovriaduvannia*. Kharkiv: Pravo, 44, 63–78 [in Ukrainian].
10. Oleinykov, S. N. (2021). Publychnaia vlast y hosudarstvenno-pravovoi rezhym. *SWorldJournal*, 8 (4), 129–135 [in Ukrainian].
11. *Suchasni naukovi doslidzhennia: sotsialno-politychni ta pravovi vymiry: materialy naukovoï konferentsiyi*. (2021). Poltava [in Ukrainian].
12. Oleinykov, S.N. (2022). Ethics and legal aspects of public institutions legal activities. *Hraal nauky*, 14–15, 140–145.
13. Oleinykov, S.M. (2021). Derzhavno-pravovi prymus v umovakh politychnykh rezhymiv. *Mizhnar. nauk. zhurnal «Internauka»*. Seriya: «Yurydychni nauky», 3(37), 54–62 [in Ukrainian].
14. *Politychna systema Ukrainy za umov hlobalnykh vyklykiv i lokalnykh problem: zb. materialiv Kharkiv. politol. chytan*. (2021). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Baranov, P.P., Mamychyev, A. Yu., Danilyan, O. G., Oleynikov, S.N., & Perevalova, L. V. (2018). State power in modern society: the problems of understanding and investigation. *Amazonia investiga*, 7(16), 373–379J.
16. Yaniuk, N. (2014). Aktualni problemy u rehuliuanni pytan profesiinoi etyky publichnykh sluzhbovtiv. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*, 59, 194–199 [in Ukrainian].
17. *Science and Global Studies: Abstracts of scientific papers of V International Scientific Conference*. (2021). Prague, Czech Republic, 53–56.

Годлевський Віталій Іванович

магістр права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Godlevskiy Vitalii

Master of Laws

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0009-0002-1283-8364

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10064

ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ, СТВОРЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

PROTECTION OF OBJECTS CREATED WITH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN COPYRIGHT IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Анотація. Вступ. У статті досліджуються особливості правової охорони об'єктів, створених із застосуванням технологій штучного інтелекту в авторському праві України.

Мета. Публікація спрямована на розгляд новітнього законодавства України у сфері авторського права у частині охорони об'єктів, створених із застосуванням технологій штучного інтелекту, розкриття категорії «штучний інтелект» та окреслення тих викликів, які постають перед суспільством у зв'язку із його широким впровадженням у різних сферах людської життєдіяльності, окреслення недоліків існуючих нормативних актів у сфері регулювання відносин щодо охорони неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерними програмами та визначення шляхів їх нормативного удосконалення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правове регулювання відносин щодо охорони об'єктів авторського права, а також праці вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері авторського-правового забезпечення охорони результатів інноваційної діяльності у сфері охорони об'єктів, створених із застосуванням технологій штучного інтелекту.

Результати. Однією з основних проблем, які постають перед сучасною правовою системою є визначення правових засад використання інноваційних рішень, що базуються на застосуванні технологій штучного інтелекту, окреслення правового режиму об'єктів, створених у зв'язку із залученням штучного інтелекту, прав та обов'язків їх суб'єктів.

У статті обґрунтовується, що штучний інтелект як здатність автоматизованих комп'ютерних обробляти дані для вирішення складних задач функціонує за принципом «змішування», у результаті якого виходить новий об'єкт, який запозичує стиль в інших. У цьому аспекті штучний інтелект не копіює результат творчості автора, а лише застосовує концепцією чи спосіб автора оригінального твору.

Перспективи. Незважаючи на дискусії, які продовжують тривати у межах правової доктрини та серед юристів-практиків щодо сутності, правового режиму та змісту прав на об'єкти створені за допомогою технологій штучного інтелекту, законодавець зробив спробу врегулювати зазначені відносини у положеннях Закону України «Про авторське право і суміжні права» шляхом застосування конструкції права *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерними програмами. Зазначенні норми Закону є першою спробою законодавчого регулювання авторсько-правових відносин, пов'язаних із використанням об'єктів, створених із застосуванням технологій штучного інтелекту у законодавстві України.

У процесі практики застосування наведених норм може виникнути потреба в їх удосконаленні, деталізації на підзаконному рівні та у процесі правозастосування, однак, вже зараз можна стверджувати про новаторський характер національного законодавства у цій частині, його відповідність сучасним викликами, що постають перед суспільством та державою у зв'язку з впровадженням новітніх інформаційних технологій.

Ключові слова: штучний інтелект, авторське право, неоригінальний об'єкт, комп'ютерна програма, право інтелектуальної власності, право *sui generis*.

Summary. Introduction. The article examines the peculiarities of legal protection of objects created with the use of artificial intelligence technologies in Ukrainian copyright.

Objective. The publication is aimed at reviewing the latest copyright legislation of Ukraine in the field of copyright in terms of protection of objects created with the use of artificial intelligence technologies, disclosing the category of “artificial intelligence” and outlining the challenges that society faces in connection with its widespread implementation in various spheres of human life, and to outline the shortcomings of existing regulations in the field of regulation of relations concerning the protection of non-original objects generated by software programs and to identify ways to improve them.

Materials and methods. The research materials are the regulatory and legal regulation of relations in the field of copyright protection, as well as the works of domestic and foreign authors in the field of copyright protection of the results of innovative activities in the field of protection of objects created using artificial intelligence technologies.

Results. One of the main challenges faced by the modern industrial system is to determine the legal framework for their use of innovative solutions based on the application of artificial intelligence technologies, and to outline the legal regime of objects created in connection with the use of artificial intelligence, and the rights and obligations of their subjects.

The article argues that artificial intelligence, as the ability of automated computers to process data to solve complex problems, functions on the principle of “mixing”, which results in a new object that borrows a style from others. In this aspect, artificial intelligence does not copy the result of the author’s work, but only applies the concept or method of creation of the original author.

Prospects Despite the ongoing discussions within the legal doctrine and among legal practitioners regarding the nature, legal regime and content of rights to objects created with the help of artificial intelligence technologies, the legislator has attempted to regulate these relations in the provisions of the Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights” by applying the construction of *sui generis* rights to non-original objects generated by a computer program. These provisions of the Law are the first attempt to legislatively regulate copyright relations related to the use of objects created using artificial intelligence technologies in Ukrainian legislation.

Key words: artificial intelligence, copyright, non-original object, computer program, intellectual property right, *sui generis*.

Постановка проблеми. В умовах сучасності відбувається стрімкий розвиток інформаційного суспільства, широке впровадження та застосування нових цифрових технологій в усіх сферах життєдіяльності людини. За цих обставин право не може залишатися осторонь тих проблем та викликів, які постають перед суспільством у зв’язку з впровадженням новітніх інформаційних технологій. Однією з проблем, з які постають перед сучасною правовою системою є використання інноваційних рішень, що базуються на застосуванні технологій штучного інтелекту, визначення правових засад їх використання, окреслення правового режиму об’єктів, створених у зв’язку із залученням штучного інтелекту, прав та обов’язків їх суб’єктів.

Наразі можна констатувати, що розвиток штучного інтелекту у найближчий час призведе до величезних технологічних, економічних і соціальних наслідків, а також докорінно змінить спосіб життя людини. При цьому, цифрові технології суттєво вплинуть і на традиційні підходи права інтелектуальної власності. Вже зараз елементи технологій штучного інтелекту активно застосовуються не лише у сфері нових наукових розробок, але і для створення різноманітних об’єктів.

Зазначені виклики постають не лише перед законодавством України, а також перед законодавством та судовою практикою іноземних держав, міжнародними організаціями та суспільством загалом.

Зокрема, починаючи з 2019 року Всесвітня організація інтелектуальної власності організує дискусію на тему «Інтелектуальна власність та штучний інтелект» [1]. За результатами Другого раунду цієї дискусії 21 травня 2020 року було представлено Пе-

реглянутий концептуальний документ з питань, які стосуються політики в сфері інтелектуальної власності та штучного інтелекту [2]. В Україні 2 грудня 2020 року також була схвалена Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні [3], яка покликана визначити пріоритетні напрями і основні завдання розвитку технологій штучного інтелекту у нашій державі.

Зазначеними факторами зумовлюється актуальність даного наукового дослідження, присвяченого правовим засадам охорони об’єктів, створених із застосуванням штучного інтелекту у праві України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної публікації є дослідження новітнього законодавства України у сфері авторського права у частині охорони об’єктів, створених із застосуванням технологій штучного інтелекту, розкриття категорії «штучний інтелект» та окреслення тих викликів, які постають перед суспільством у зв’язку із його широким впровадженням у різних сферах людської життєдіяльності, а також окреслення недоліків існуючих нормативних актів у сфері регулювання відносин щодо охорони неоригінальних об’єктів, згенерованих комп’ютерними програмами та визначення шляхів їх нормативного удосконалення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правове забезпечення регулювання відносин щодо охорони об’єктів авторського права, а також праці вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері авторського-правового забезпечення охорони результатів інноваційної діяльності у сфері охорони об’єктів, створених із застосуванням технологій штучного інтелекту.

У процесі визначення особливостей охорони об’єктів, створених із застосуванням технологій штучного

інтелекту в авторському праві були застосовані загальноюправничі та спеціально-наукові методи дослідження юридичних явищ та закономірностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичну базу даного дослідження становлять роботи таких українських та іноземних дослідників як Дж. Маккарті [4], А. Гоел і Дж. Девіс [5], С. Рассел та П. Норвіг [6], О.А. Баранов [7], Г.О. Андрощук [8], М.О. Стефанчук [9] та інші.

Вперше термін «штучний інтелект» як і визначення до нього було запропоновано у 1956 році Джоном Маккарті на Дармутській конференції: штучний інтелект — це наука і техніка створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм [4]. Таке визначення досі підтримують сучасні науковці, зокрема О.Ю. Бусол, який зазначає, що «штучний інтелект — це науковий напрям, в рамках якого ставляться і розв'язуються завдання апаратного і програмного моделювання тих видів людської діяльності, які традиційно вважаються інтелектуальними, тобто потребують певних розумових зусиль» [10, с. 122].

Водночас, у сучасних умовах перед правовою системою виникають нові виклики, пов'язані з використанням інноваційних рішень, що базуються на застосуванні технологій штучного інтелекту, визначенням правового режиму об'єктів, створених з його допомогою, прав та обов'язків суб'єктів відносин по використанню таких об'єктів, що потребує ґрунтовного дослідження на рівні правової науки та з урахуванням змін, які відбулися у законодавстві України у сфері авторського права і суміжних прав в останній період.

Виклад основного матеріалу. Наразі у науковій площині не простежується загальної визначеності щодо поняття «штучний інтелект», оскільки це досить молода сфера досліджень, яка бере свій початок лише з 1950-х років.

Проаналізувавши різні визначення штучного інтелекту, їх можна поділити на певні групи за різними критеріями. Умовно трактування дефініції «штучний інтелект» можна здійснити з трьох наукових підходів.

Штучний інтелект може бути охарактеризований, по-перше, як окрема наукова галузь, по-друге, як система інформаційних технологій та, по-третє, як ознаки та властивості інформаційних технологій.

Розглянемо більш детально кожний підхід. Перші науковці, які давали визначення штучному інтелекту були прихильниками підходу трактування штучного інтелекту як окремої галузі. Як вище зазначалося, вперше термін «штучний інтелект» було запропоновано у 1956 році та визначено як науку і техніку створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм¹ [7, с. 20]. Ашок Гоел і Джим Девіс також називають штучним інтелектом сферу досліджень націлену на розуміння, проектування та побудову когнітивних систем [5, с. 1].

Прихильники другого підходу розглядають штучний інтелект як сукупність інформаційних технологій, або комп'ютерні системи, які мають здатність імітувати інтелектуальну поведінку людини. Цей підхід закріпився і на державному рівні, у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленій урядом, міститься наступне визначення: «штучний інтелект — організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» [3].

На думку Г.О. Андрощука штучним інтелектом є «штучно створена людиною система, здатна обробляти інформацію, яка до неї надходить, пов'язувати її зі знаннями, якими вона вже володіє, і відповідно формувати своє уявлення про об'єкти пізнання» [8, с. 85].

Якщо використовувати підхід трактування штучного інтелекту як інформаційних технологій, комп'ютерних систем, машин, то постає питання співвідношення понять «робот» і «штучний інтелект». Ці поняття є взаємопов'язаними, проте ототожнювати їх неможливо. М.О. Стефанчук вважає, що поняття «робот» і «штучний інтелект» співвідносяться між собою як форма та зміст. Робот є пристроєм, машиною, основною здатністю якої є автоматизоване виконання однієї чи декількох завдань за зразком дій людини, якій властиві ознаки рухливості, чутливості, аналітичності тощо. Штучний інтелект надає роботу тих властивостей, якими прийнято його характеризувати, а саме розумність, здатність до аналізу та обробки інформації, а також до виконання завдань, на які він запрограмований [9, с. 6].

Згідно висновку Європейської Комісії, якою було зазначено, що системи штучного інтелекту можуть діяти виключно як програмне забезпечення у віртуальному світі, а можуть бути частиною апаратного забезпечення⁸ [11, с. 1].

Відповідно до третього підходу визначення штучного інтелекту пов'язане зі здатностями та можливостями автоматизованих комп'ютерних програм, які проявляються у результаті функціонування останніх. Ю.Сидорчук надає наступне визначення штучному інтелекту: це визначення, за допомогою якого описуються інтелектуальні можливості комп'ютерів під час прийняття ними рішень [12, с. 17]. О.Синельников визначає штучний інтелект як властивість автоматичних систем брати на себе окремі функції інтелекту людини [13, с. 18].

У міжнародному енциклопедичному словнику «штучний інтелект» тлумачиться як: здатність машини імітувати інтелектуальну поведінку людини; розділ інформаційних технологій, що займається моделюванням інтелектуальної поведінки в комп'ютерах [14].

Трактування категорії «штучного інтелекту», визначення принципів та засад його функціонування має важливе значення для оцінки його діяльності щодо створення нових об'єктів.

Як зазначає О.Петрів, сучасний «штучний інтелект» — це сукупність наук і методів, яка здатна обробляти дані для вирішення дуже складних комп'ютерних задач [15]. Сучасний штучний інтелект функціонує за принципом «змішування» декількох прикладів того, на чому він навчається. В результаті виходить новий об'єкт, який запозичує стиль у інших. Наприклад, зображення, згенероване за рахунок такого «змішування» матиме достатньо відмінностей від оригінальних зображень, щоб вважатися новим об'єктом. Важлива ознака цього процесу: штучний інтелект не копіює результат творчості автора, а лише користується концепцією чи способом творення автора оригіналу твору. Результати його роботи статистично нагадують те, на чому він навчався, але не копіюють оригінали [15].

У цьому зв'язку варто відзначити, що авторське право не охороняє технології створення та вираження твору, ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони у творі виражені, описані, пояснені, проілюстровані (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Отже, штучний інтелект змішує картини, фото чи відео між собою, щоб створити новий об'єкт. Відтак, як таке, порушення авторського права у цьому випадку відсутнє, оскільки програми використовують твори мистецтва, захищені авторським правом, лише у цілях навчання.

Так, у 2017 р. команда професійних музикантів та експертів інформаційних технологій створили штучний інтелект під назвою Ампер, з назвою «I AM AI» (Я – штучний інтелект). Ампер використовує алгоритми машинного навчання, щоб створювати та виконувати пісні. Таким чином, це став першим музичним альбомом, створений штучним інтелектом [16].

На цьому застосування штучного інтелекту у музиці не припинилось. У 2019 році компанія Huawei за допомогою створеного нею штучного інтелекту, що був втілений у смартфон, завершила незакінчену Шубертом Симфонію № 8 [17]. Штучний інтелект прослухав перші дві частини симфонії, проаналізував ключові музичні елементи, а потім на основі цього аналізу — згенерував мелодію для відсутньої третьої та четвертої частини.

Відтак, не випадково, що саме у сфері авторського права виникають основні питання, пов'язані з створенням об'єктів із застосуванням технологій штучного інтелекту, визначенням правового режиму їх охорони, умов та порядку їх використання.

Відзначимо, що наразі законодавство України у сфері охорони інтелектуальної власності перебуває на етапі свого оновлення та реформування.

Водночас, в умовах воєнного стану в Україні було прийнято основний фундаментальний законодавчий акт у сфері охорони авторських прав — новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 р. [18].

Безумовно, новий Закон містить значну кількість фундаментальних новел та радикальних положень у сфері авторського права і суміжних прав, значна частина яких ще має пройти свою апробацію на рівні практичної площини, проте вже наразі можна говорити про його суттєвий новаторський характер. Невипадково, що законодавець вирішив не оновити Закон шляхом його прийняття у новій редакції, а повністю переписав відповідні правові норми. Наразі зупинимося на розгляді правового режиму об'єктів, створених у зв'язку із залученням штучного інтелекту.

Відзначимо, що ще у червні 2021 р. до Верховної Ради був внесений урядом проекту Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 5552–4 від 09.06.2021 [19], одним із завдань якого (як зазначено у пояснювальній записці до проекту) була необхідність врегулювання питання належності майнових прав на твори, створені за допомогою штучного інтелекту [20]. Наголосимо, що законодавства про авторське право зарубіжних держав на той момент не регламентували зазначені відносини, відтак, законодавцю довелося самостійно формувати відповідний правовий масив з огляду на потреби правозастосовної практики та основні напрацювання правової доктрини.

Більш детально проаналізуємо положення Закону з цього приводу. Передусім підкреслимо, що у цьому випадку Закону оперує категорією «право *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами)», а не поняттям «штучного інтелекту», що є цілком зрозумілим з огляду лише на формування можливості створення технологій штучного інтелекту.

По-друге, у назві статті робиться акцент на основний підхід законодавця з цього приводу — права на такі об'єкти не є правами інтелектуальної власності, це права особливого роду (право *sui generis*), а об'єкти, що генеруються комп'ютерною програмою є неоригінальними об'єктами. Відтак, у цьому разі Закон не використовує категорію «створення» чи твір, адже йде мова про об'єкти, сформовані (генеровані) комп'ютерною програмою, а не людиною як творцем.

Неоригінальним об'єктом, генерованим комп'ютерною програмою (програмами) вважається об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми (програм) без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта.

При цьому, не вважаються неоригінальними об'єктами згенерованими комп'ютерною програмою, твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій.

Суб'єктами права *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, є особи, яким належать майнові права або які мають ліцензійні повноваження на комп'ютерну програму — автори такої комп'ютерної програми, їх спадкоємці, особи, яким автори передали (відчужили) майнові права на комп'ютерну програму (програми) або правомірні користувачі комп'ютерної програми. Договором можуть визначатися інші умови належності прав *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані відповідними комп'ютерними програмами.

У результаті утворення неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою (програмами), не виникають особисті немайнові права. Тобто, Закон визнає лише майнові права (права *sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, які, слід розглядати як такі, що прирівнюються у правому механізмі до майновий прав на об'єкти авторського права.

Особливі положення визначені щодо строку чинності майнових прав на об'єкти, генеровані комп'ютерною програмою. Право *sui generis* на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою (програмами), виникає внаслідок факту генерування цього об'єкта і починає діяти з моменту його генерування. Строк дії прав *sui generis* на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою (програмами) становить 25 років.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз наукових підходів та законодавчого регулювання відносин щодо охорони об'єктів, створених із застосуванням технологій штучного інтелекту в авторському прав дає підстави сформулювати наступні висновки та теоретичні узагальнення.

По-перше, однією з основних проблем, які постають перед сучасною правовою системою є визначення правових засад використання інноваційних рішень, що базуються на застосуванні технологій

штучного інтелекту, окреслення правового режиму об'єктів, створених у зв'язку із залученням штучного інтелекту, прав та обов'язків їх суб'єктів.

По-друге, штучний інтелект як здатність автоматизованих комп'ютерних обробляти дані для вирішення складних задач функціонує за принципом «змішування», у результаті якого виходить новий об'єкт, який запозичує стиль в інших. У цьому аспекті штучний інтелект не копіює результат творчості автора, а лише застосовує концепцією чи способом створення автора оригінального твору. При цьому, не відбувається порушення авторських прав, адже авторське право не охороняє ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені у творі.

По-третє, незважаючи на дискусії, які продовжують тривати у межах правової доктрини та серед юристів-практиків щодо сутності, правового режиму та змісту прав на об'єкти створені за допомогою технологій штучного інтелекту, законодавець зробив спробу врегулювати зазначені відносини у положеннях Закону України «Про авторське право і суміжні права» шляхом застосування конструкції права *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерними програмами. Зазначенні норми Закону є першою спробою законодавчого регулювання авторсько-правових відносин, пов'язаних із використанням об'єктів, створених із застосуванням технологій штучного інтелекту у законодавстві України.

По-четверте, у процесі практики застосування норм зазначеного Закону, мабуть, ще виникатиме потреба в їх удосконаленні, деталізації на підзаконному рівні та у процесі правозастосування, однак, вже зараз можна стверджувати про новаторський характер національного законодавства у цій частині, його відповідність сучасним викликами, що постають перед суспільством та державою у зв'язку з впровадженням новітніх інформаційних технологій у різних сферах людської життєдіяльності.

Література

1. Revised issues paper on intellectual property policy and artificial intelligence. Secretariat Revised Issues Paper on Intellectual Property Policy and Artificial Intelligence. WIPO/IP/AI/2/GE/20/1. May 21, 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/wipo_ip_ai_2_ge_20/wipo_ip_ai_2_ge_20_1_rev.pdf (дата звернення: 26.06.2024).
2. WIPO Technology Trends 2019 — Artificial Intelligence. WIPO. URL: <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4386/> (дата звернення: 26.06.2024).
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (дата звернення: 26.06.2024).
4. Artificial Intelligence: A Rising Star of Mobile Technology. 2016. URL: https://blog.intuz.com/artificial-intelligence-a-rising-star-of-mobiletechnology/?utm_campaign=AI&utm_medium=Quora-ans&utm_source=Quora (дата звернення: 26.06.2024).
5. Goel A., Davies J. Artificial Intelligence. The Cambridge handbook of intelligence (3rd Edition). 2011. С. 28. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/the-cambridge-handbook-of-intelligence/2B2F12DF09F4EF9D965E0DC523165293> (дата звернення: 26.06.2024).
6. Russell S. J., Norvig P. Artificial Intelligence A Modern Approach. Third Edition. URL: https://people.engr.tamu.edu/guni/csce421/files/AI_Russell_Norvig.pdf (дата звернення: 26.06.2024).

7. Баранов О. А. Интернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 17 листопада 2017 р.). Львів, 2017. С. 18–42.
8. Андрощук Г. Тенденції розвитку технологій штучного інтелекту: економіко-правовий аспект. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 3. С. 84–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2019_3_11 (дата звернення: 26.06.2024).
9. Стефанчук М. О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення: автореф: 12.00.03. Київ, 2020.
10. Бусол О. Ю. Потенційна небезпека штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2015. № 2. С. 121–128. URL http://ippi.org.ua/sites/default/files/boypnsi_14_2_2015.pdf. дата звернення 26.06.2024).
11. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Artificial Intelligence for Europe. Brussels, 2018. P. 20. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/EN/COM-2018-237-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> (дата звернення: 26.06.2024).
12. Сидорчук Ю. М. Філософсько-правові проблеми використання штучного інтелекту. *Право і суспільство*. 2017. № 3–2. С. 16–19. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/6.pdf (дата звернення: 26.06.2024).
13. Методи та системи штучного інтелекту: навчальний посібник / уклад. А. С. Савченко, О. О. Синельников. Київ: НАУ, 2017. С. 18.
14. Artificial intelligence. Webster's New International English Dictionary. URL: [https://www.merriam-webster.com/dictionary/artificial intelligence](https://www.merriam-webster.com/dictionary/artificial%20intelligence) (дата звернення: 26.06.2024).
15. Петрів О. Штучний інтелект та авторське право. *Центр демократії та верховенства права*. 2023. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/> (дата звернення: 26.06.2024).
16. Priya Singh. Artificial Intelligence Drops The First Music Album, 'I AM AI'. 2017. URL: <https://analyticsindiamag.com/artificial-intelligence-drops-first-musicalbum-ai/> (дата звернення: 26.06.2024).
17. Huawei. Huawei Presents Unfinished Symphony Powered by Huawei AI. URL: <https://consumer.huawei.com/au/campaign/unfinishedsymphony/> (дата звернення: 26.06.2024).
18. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 26.06.2024).
19. Про авторське право і суміжні права: Проект Закону України № 5552-4 від 09.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72188/ (дата звернення: 26.06.2024).
20. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 5552-4 від 09.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72188. (дата звернення: 26.06.2024).

References

1. Revised issues paper on intellectual property policy and artificial intelligence. Secretariat Revised Issues Paper on Intellectual Property Policy and Artificial Intelligence. WIPO/IP/AI/2/GE/20/1. May 21, 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/wipo_ip_ai_2_ge_20/wipo_ip_ai_2_ge_20_1_rev.pdf.
2. WIPO Technology Trends 2019 — Artificial Intelligence. WIPO. URL: <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4386/>.
3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-r#Text>.
4. Artificial Intelligence: A Rising Star of Mobile Technology. 2016. URL: https://blog.intuz.com/artificial-intelligence-a-rising-star-of-mobiletechnology/?utm_campaign=AI&utm_medium=Quora-ans&utm_source=Quora.
5. Goel A., Davies J. Artificial Intelligence. The Cambridge handbook of intelligence (3rd Edition). 2011. S. 28. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/the-cambridge-handbook-of-intelligence/2B2F12DF09F4EF9D965E0DC523165293>.
6. Russell S. J., Norvig P. Artificial Intelligence A Modern Approach. Third Edition. URL: https://people.engr.tamu.edu/guni/csce421/files/AI_Russell_Norvig.pdf.
7. Baranov O. A. Internet rechei i shtuchnyi intelekt: vytyky problemy pravovoho rehuliuвання. *IT-pravo: problemy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini: materialy II mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Lviv, 17 lystopada 2017 r.). Lviv, 2017. S. 18–42.
8. Androshchuk H. Tendentsii rozvytku tekhnolohii shtuchnoho intelektu: ekonomiko-pravovyi aspekt. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2019. № 3. S. 84–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2019_3_11.
9. Stefanchuk M. O. Teoretychni zasady tsyvilnoi pravosubiektnosti fizychnykh osib ta osoblyvosti yii zdiisnennia: avtoref: 12.00.03. Kyiv, 2020.
10. Busol O. Yu. Potentsiina nebezpeka shtuchnoho intelektu. *Informatsiia i pravo*. 2015. № 2. S. 121–128. URL http://ippi.org.ua/sites/default/files/boypnsi_14_2_2015.pdf. data zvernennia 26.06.2024).
11. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Artificial Intelligence for Europe. Brussels, 2018. P. 20. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/EN/COM-2018-237-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>.

12. Sydorchuk Yu.M. Filosofsko-pravovi problemy vykorystannia shtuchnoho intelektu. *Pravo i suspilstvo*. 2017. № 3–2. S. 16–19. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/6.pdf.
13. Metody ta systemy shtuchnoho intelektu: navchalnyi posibnyk / uklad. A.S. Savchenko, O.O. Synelnikov. Kyiv: NAU, 2017. S. 18.
14. Artificial intelligence. Websters New International English Dictionary. URL: [https://www.merriam-webster.com/dictionary/artificial intelligence](https://www.merriam-webster.com/dictionary/artificial%20intelligence).
15. Petriv O. Shtuchnyi intelekt ta avtorske pravo. *Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava*. 2023. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/>.
16. Priya Singh. Artificial Intelligence Drops The First Music Album, 'I AM AI'. 2017. URL: <https://analyticsindiamag.com/artificial-intelligence-drops-first-musicalbum-ai/>.
17. Huawei. Huawei Presents Unfinished Symphony Powered by Huawei AI. URL: <https://consumer.huawei.com/au/campaign/unfinishedsymphony/>.
18. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01 hrudnia 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>.
19. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Proekt Zakonu Ukrainy № 5552-4 vid 09.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72188/.
20. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» № 5552-4 vid 09.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72188.

Луценко Дмитро Сергійович
кандидат юридичних наук, керуючий партнер
Адвокатське об'єднання «Novels»

Lutsenko Dmytro
PhD in Law, Managing Partner
Law Firm «Novels»
ORCID: 0009-0003-9881-8467

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10025

МАЙНОВЕ ОЧІКУВАННЯ І ПРАВО НА ЗЕМЛЮ: ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

PROPERTY EXPECTATION AND THE RIGHT TO LAND: LEGAL ASPECTS AND APPLICATION PRACTICE

Анотація. Вступ. Майнове очікування та право на землю є важливими аспектами земельного права, які регулюють відносини власності та користування земельними ділянками. В сучасній юридичній практиці ці питання набувають особливого значення в умовах реформування земельного законодавства та запровадження ринку землі.

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до суті майнового очікування, або права на майбутнє набуття права власності, яка виникає у випадках, коли суб'єкт має законні підстави розраховувати на отримання земельної ділянки в майбутньому. Це може бути обумовлено спадковими правами, договором або рішенням суду. Зазвичай, майнове очікування реалізується через укладення попереднього договору, що закріплює намір сторін укласти основний договір у майбутньому.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання майнового очікування та права на землю в цивільному праві; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині права власності на землю та майнових очікувань у цивільному праві.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У статті розглядається право на землю, яке включає комплекс правомочностей, що надають власникові або користувачеві можливість володіти, користуватися та розпоряджатися земельною ділянкою відповідно до законодавства. Ці права можуть бути повними або обмеженими в залежності від форми власності (приватна, державна, комунальна) та цільового призначення землі.

На практиці, застосування права на землю та майнового очікування може стикатися з низкою юридичних проблем. Це, зокрема, недосконалість земельного кадастру, спори щодо меж земельних ділянок, неузгодженість між різними нормативними актами, що регулюють земельні відносини. Важливу роль у вирішенні цих проблем відіграє судова практика, яка сприяє формуванню єдиного підходу до застосування земельного законодавства.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу більш глибокому дослідженні питання реформування земельних відносин, запровадження електронного земельного кадастру та розвиток механізмів публічно-приватного партнерства є актуальними напрямками вдосконалення правового регулювання у сфері земельних відносин. Ефективне вирішення правових проблем, пов'язаних з майновим очікуванням та правом на землю, сприятиме підвищенню правової визначеності та захисту прав суб'єктів земельних відносин.

Ключові слова: право на землю, майнове очікування, майно, земельні ділянки, судова практика.

Summary. Introduction. Property expectation and the right to land are crucial aspects of land law that regulate ownership and use relations of land plots. In contemporary legal practice, these issues gain particular importance in the context of land law reform and the introduction of the land market.

Objective. The aim of the study is to reveal the conceptual approaches to the essence of property expectation or the right to future acquisition of ownership, which arises when a subject has legitimate grounds to expect to receive a land plot in the future. This may be conditioned by inheritance rights, a contract, or a court decision. Typically, property expectation is realized through the conclusion of a preliminary contract that secures the parties' intention to enter into the main contract in the future.

Materials and Methods. The research materials include: 1) normative and legal regulation of property expectation and the right to land in civil law; 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of land ownership and property expectations in civil law.

In the course of the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping; formalization, analysis, and synthesis; logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The article examines the right to land, which includes a set of powers that allow the owner or user to possess, use, and dispose of a land plot in accordance with the law. These rights can be full or limited depending on the form of ownership (private, state, communal) and the intended purpose of the land.

In practice, the application of the right to land and property expectation can face several legal issues. These include the imperfection of the land cadastre, disputes regarding land plot boundaries, inconsistency between various normative acts regulating land relations. Judicial practice plays an important role in resolving these issues, contributing to the formation of a unified approach to the application of land legislation.

Prospects. Further scientific research should focus on a deeper study of land relations reform, the introduction of an electronic land cadastre, and the development of public-private partnership mechanisms as relevant directions for improving legal regulation in the field of land relations. Effective resolution of legal problems related to property expectation and the right to land will contribute to enhancing legal certainty and the protection of the rights of land relations subjects.

Key words: right to land, property expectation, property, land plots, judicial practice.

Постановка проблеми. Земельна реформа, що триває в Україні, включає багато нових правових норм та змін у порядку користування і розпорядження земельними ділянками та створює необхідність чіткого розуміння нових правил гри на ринку землі, що впливає як на фізичних, так і на юридичних осіб.

Відкриття ринку землі в Україні з липня 2021 року призвело до значного збільшення угод із землею. Це породжує нові юридичні питання щодо укладення договорів, права власності, оренди та користування земельними ділянками.

Майнове очікування як складова майнових прав включає права на майно, які ще не реалізовані, але мають бути реалізовані у майбутньому. Це поняття стає особливо важливим у контексті земельних відносин, оскільки воно включає права на майбутнє отримання земельної ділянки або права користування нею.

Практичне застосування правових норм щодо земельних ділянок часто стикається з різними труднощами та конфліктами, які вимагають детального правового аналізу та висвітлення і стосується як судової практики, так і практики нотаріального посвідчення угод із землею.

Земля залишається важливим активом для інвесторів. Розуміння правових аспектів володіння та користування землею є критичним для прийняття інвестиційних рішень. Інвестори потребують чіткого правового регулювання та гарантій захисту їхніх прав на землю.

Зміни у законодавстві та його практичне застосування часто стикаються з викликами, пов'язаними з правовими прогалинами, недостатньо розробленою судовою практикою та адміністративними перешкодами, що вимагає постійного моніторингу та аналізу нововведень у законодавстві та їх впливу на практичну діяльність.

Таким чином, тема майнового очікування і права на землю включає важливі юридичні аспекти, які

потребують глибокого дослідження та аналізу для забезпечення ефективного функціонування земельних відносин і захисту прав учасників цих відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досліджувана проблема розглянута у працях відомих науковців, таких, як С. О. Сліпченко [1], В. Кисіль [2], О. Заєць [4], Уркевич В. [11], Харитоновна Є. О. [12] та інших. Їхні наукові дослідження аналізують окремо аспекти майнових очікувань та окремо проблеми що виникають в сфері набуття прав на земельні ділянки. В Україні не проводилося комплексних досліджень питань майнових очікувань в сфері земельних правовідносин та не виокремлювалося питань обмеженого права власності на таку особливу річ як земля.

Слід звернути увагу на роботи зарубіжних авторів, таких як Джон Сміт [13] та Марія Гонсалес [14], зроблено глибокий аналіз аспектів правового захисту майнових очікувань у договірних відносинах. Вони підкреслюють важливість і методи захисту майнових інтересів учасників угод, враховуючи сучасні тенденції та міжнародний досвід. Їх дослідження стали важливим джерелом для даної статті, допомагаючи збільшити розуміння проблеми та знайти оптимальні рішення в контексті нашого національного права.

Метою статті є розгляд теоретичних аспектів майнового очікування і права на землю, їх юридичних аспектів та практики застосування, а також в проведенні комплексного аналізу правової природи майнових очікувань у контексті земельних правовідносин, визначенні їхнього місця та ролі в системі цивільного права, а також розробці рекомендацій з покращення правового регулювання цих очікувань. Дослідження спрямоване на вирішення таких завдань: визначення поняття та характеристик майнових очікувань, аналіз правових норм, що регулюють ці відносини, та розробка пропозицій щодо підвищення ефективності правового регулювання очікувань в сфері земельних правовідносин.

Ця стаття має на меті заповнити прогалини в розумінні та аналізі поняття майнових очікувань. Результати дослідження сприятимуть розвитку наукової думки та практики застосування права, а також сприятимуть формуванню більш чіткого та ефективного правового середовища для учасників земельних правовідносин.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання майнового очікування та права на землю в цивільному праві; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що проводять свої науково-практичні дослідження у царині права власності на землю та майнових очікувань у цивільному праві.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Майнове очікування відноситься до юридичної концепції, яка охоплює права та інтереси особи, що вже існують, але ще не реалізовані через відсутність відповідного майнового об'єкта або його створення в майбутньому. Це поняття важливе для захисту прав інвесторів та інших учасників економічних відносин, які вкладають свої ресурси в інвестиційні проекти, в тому числі в пов'язанні з набуттям права власності на землю, з метою отримання майнових вигод.

Основними ознаками майнового очікування є:

- Економічна (майнова) цінність, яка може бути виражена в грошовому еквіваленті. Це найважливіша та незмінна характеристика будь-якого майна, включаючи майнове очікування.
- Явність та пов'язаність з наслідками, на які особа законно сподівається. Майнове очікування можна визначити як «наявне майно, пов'язане з майбутнім майном».

Майнове право очікування відрізняється від поняття «легітимних очікувань», що використовується в контексті Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Легітимні очікування стосуються прав, які людина має відповідно до закону, але ще не реалізовані через зовнішні обставини, наприклад, через втручання держави [1, с. 67–68].

Національне законодавство України та судова практика розробили поняття «майнового права очікування» для захисту прав інвесторів у сфері інвестиційного будівництва. Це поняття сприяє вирішенню проблем, пов'язаних із захистом майнових прав та інтересів учасників інвестиційних відносин [2].

Майнове право, що можна охарактеризувати як «право очікування», є складовою частиною майна як об'єкта цивільних правовідносин. Майнове право являє собою обмежене речове право, за яким власник має певні, але не всі права власника майна. Це право засвідчує можливість його власника отримати

право власності на нерухомість або інше речове право на відповідне майно в майбутньому.

Таким чином, право очікування є складним правовим інститутом, що забезпечує захист прав та інтересів осіб, які інвестують свої ресурси в майбутні проекти з метою отримання майнових вигод.

Право власності на землю включає право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Право володіти означає титульне закріплення ділянки за певною особою. Право розпоряджатися включає можливість продавати, здавати в оренду, сплачувати податки та заповідати ділянку. Право користуватися передбачає можливість безпосередньо використовувати ділянку за своїм бажанням [3].

Земельні права в суб'єктивному розумінні охоплюють всі різноманітні норми, які закріплені в законодавстві або випливають зі змісту земельного законодавства в результаті його тлумачення. Ці права надають фізичним особам та їх організаціям правові можливості задовольняти свої потреби у сфері використання та охорони земель [4, с. 70].

Згідно зі статтею 79 Земельного кодексу України, земельна ділянка є частиною земної поверхні з чітко визначеними межами та місцем розташування, на яку встановлені певні права. Право власності на земельну ділянку охоплює поверхневий шар, а також водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, якщо інше не передбачено законом і це не порушує права інших осіб [5].

Право власності на землю включає також простір над і під поверхнею земельної ділянки до необхідної висоти і глибини для будівництва житлових, виробничих та інших споруд. Конституція України гарантує кожному громадянину право користуватися природними об'єктами, які є власністю народу, відповідно до закону. Право власності на землю забезпечується законом і може бути набуто та реалізоване громадянами, юридичними особами та державою відповідно до чинного законодавства.

Стаття 41 Конституції України стверджує, що кожна особа має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також результатами своєї інтелектуальної і творчої діяльності [6].

Розуміння землі як важливого національного ресурсу, що під особливою охороною держави, передбачає, що її використання повинно відбуватися відповідно до закону, з урахуванням захисту прав і інтересів всіх сторін.

Майнове очікування та право на землю є складними юридичними питаннями, які потребують глибокого розуміння та аналізу. Юридичні аспекти цих питань охоплюють захист майнових прав інвесторів-правоочікувачів, забезпечення прозорості та публічності при виникненні та обігу прав очікування, а також захист від посягань третіх осіб.

Після створення майна, наприклад, завершення будівництва, держава повинна забезпечити

механізм для реалізації права очікування шляхом реєстрації права власності на очікуване майно. Це включає захист наявного права очікування від посягань третіх осіб, наприклад, через судові визнання права очікування, якщо такий спосіб відповідає потребам набувача для забезпечення мирного володіння майном у майбутньому.

Правоочікувач може звернутися до суду для визнання його права очікування, що є адекватним захистом мирного володіння майном до створення речі, яке включає можливість у майбутньому зареєструвати право власності на збудоване майно та розпорядження цим правом очікування (наприклад, продаж, застава, спадкування).

Для забезпечення мирного володіння майном інвесторів-правоочікувачів, держава повинна створити умови для прозорості та публічності виникнення та обігу прав очікування. Це може включати добровільну реєстрацію виникнення, переходу та припинення права очікування в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно [2].

Державне втручання в право особи на мирне володіння своїм майном має здійснюватися з урахуванням принципу пропорційності, що означає справедливу рівновагу між інтересами держави (суспільства) та інтересами постраждалих осіб. Легітимні та обґрунтовані очікування особи на набуття майна або майнових прав також мають правовий захист.

У практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) сформульовано три основні критерії для оцінки відповідності втручання в право особи на мирне володіння своїм майном принципу правомірного втручання, який має бути сумісний з гарантіями статті 1 Першого протоколу:

- чи є втручання законним;
- чи переслідує воно суспільний інтерес;
- чи є таке втручання пропорційним відповідним визначеним цілям.

ЄСПЛ визнає порушення державою статті 1 Першого протоколу, якщо будь-який з цих критеріїв не буде виконаний [9].

Державне втручання в право особи на мирне володіння своїм майном повинно мати законну підставу, що означає, що воно здійснюється відповідно до чіткого та передбачуваного нормативно-правового акта, доступного заінтересованим особам і який регулює наслідки його застосування. Тлумачення і застосування національного законодавства є відповідальністю національних органів, але це повинно відбуватися з урахуванням принципів та норм Конвенції про захист прав людини та основних свобод, з особливим урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Втручання держави в право особи на мирне володіння своїм майном вважається обґрунтованим, якщо воно має на меті задоволення суспільного інтересу. При цьому Європейський суд з прав людини

визнає, що національним органам влади надається значна свобода розсуду у визначенні суспільного інтересу, оскільки вони краще знають потреби свого суспільства і мають кращі можливості для оцінки того, що становить суспільний інтерес. Поняття суспільного інтересу має широке значення і може охоплювати об'єктивну необхідність у формі загального, публічного інтересу, який може включати інтереси держави, окремих регіонів, громад чи різних сфер людської діяльності.

Державне втручання в право особи на мирне володіння своїм майном повинно відповідати принципу пропорційності, що передбачає справедливу рівновагу між інтересами держави (суспільства), які обґрунтовують втручання, та інтересами особи, яка страждає від цього втручання.

Розумними очікуваннями особи є ті, які є легітимними та обґрунтованими у набутті майна або майнових прав. Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) підтверджує, що такі очікування мають правовий захист як майно. Поняття законних очікувань є важливим елементом верховенства права та юридичної визначеності.

Наприклад, рішення ЄСПЛ у справі Зеленчук та Цицюра проти України підтвердило порушення статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини, що стосується захисту власності [10].

Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) встановив, що Україна порушила права власності заявників, не забезпечивши справедливого балансу між загальними інтересами громади і правами цих осіб. Суд наголосив на тому, що інші держави Ради Європи не мали аналогічного мораторію на придбання та продаж земель сільськогосподарського призначення, як встановлено в Україні. Він визнав, що український підхід до продовження мораторію не був належним, оскільки не було доведено, чому менш обмежувальні заходи не могли бути ефективними для досягнення тих самих цілей.

Ключовим аспектом для визнання порушення прав власності заявників було те, що Україна не виконала своїх зобов'язань щодо встановлення чітких термінів для регулювання цього питання, що призвело до нестабільності та невизначеності. ЄСПЛ також вказав на те, що владні органи надали лише мінімальні обґрунтування для необхідності продовження мораторію, тоді як заявники постраждали від цього втручання через надмірний тягар і невизначеність правового режиму.

Україна не забезпечила належного балансу між загальними інтересами суспільства та інтересами конкретних осіб, а також перевищила свої повноваження, дозволяючи собі значну дискреційність у прийнятті регуляторних рішень, що суперечить принципам права та юридичної визначеності.

Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) підкреслив, що справа не обмежувалася лише інтересами конкретних заявників, а стосувалася загальної

законодавчої ситуації в Україні. Суд вирішив, що Україна має прийняти відповідні законодавчі або інші заходи для забезпечення справедливого балансу між інтересами власників сільськогосподарських земель та суспільством в цілому. Водночас, ЄСПЛ зауважив, що він не вимагає створення ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення без будь-яких обмежень, а держава має право вільно обирати заходи, які вона вважає необхідними.

Згідно з практикою ЄСПЛ, при вирішенні справ про порушення державами-учасницями Конвенції про захист прав людини і протоколів до неї, велика увага приділяється дотриманню принципу правомірних або законних очікувань і захисту прав людини через цей принцип. Наприклад, у справах, таких як «Пайн Велі Девелопмент ЛТД проти Ірландії» і «Федоренко проти України», ЄСПЛ встановив, що право власності може включати існуюче майно або можливості, які заявник може розумно очікувати, включаючи право на ефективне використання своєї власності [7].

Ці аспекти підкреслюють важливість активної ролі держави в регулюванні майнових прав інвесторів-правоочікувачів, захисту їхніх інтересів та забезпечення прозорості та публічності в управлінні землею та іншими ресурсами.

Велика Палата Верховної Ради України висловила свою позицію щодо правовідносин, що виникають при оренді земельних ділянок. Згідно з їхнім висновком:

- Правовідносини оренди формуються тільки після підписання договору оренди. До цього моменту між сторонами існують лише переддоговірні відносини, які передбачають можливість майбутнього укладення договору оренди та визначення конкретної земельної ділянки.
- Дозвіл на розробку проекту землеустрою вважається дозволом власнику земельної ділянки виконувати певні дії на своїй землі, щоб в майбутньому точно визначити об'єкт оренди. Це не є правовстановлюючим актом і не гарантує отримання права власності або користування земельною ділянкою.
- Поведінка власника земельної ділянки може бути кваліфікована як недобросовісна, якщо він необґрунтовано затягує процес надання дозволу, не повідомляє про відмову або не надає достатніх причин відмови, видає дозвіл на розробку проекту землеустрою з відома перешкод у наданні земельної ділянки в оренду, або затягує розгляд проекту землеустрою без вагомих причин.
- Неконкурентне надання землі може порушувати принципи земельного законодавства, особливо коли земля надається особі, яка раніше дізналася про вільну земельну ділянку або була вперше заявлена після інших претендентів.
- Законодавство має бути тлумачено таким чином, що в разі наявності двох або більше претендентів на отримання земельної ділянки в оренду, право на

таку оренду може бути продано на конкурентних засадах (земельних торгах), згідно з рішенням суду від 29 вересня 2020 року у справі № 688/2908/16-ц (провадження № 14-28цс20).

Цей висновок Великої Палати підкреслює важливість дотримання законних процедур при наданні земельних ділянок в оренду та необхідність уникнення дій, які можуть сприяти корупції або несправедливості в розподілі земельних ресурсів [11].

Практика застосування майнових очікувань і права на землю в Україні демонструє кілька ключових моментів:

1. Сторона договору оренди, після його укладення, має легітимні очікування та правомірні сподівання на законне завершення процедури та реалізацію права користування земельною ділянкою протягом всього погодженого строку, при належному виконанні сторонами умов договору.

2. У випадку, коли право оренди ще не зареєстровано, власник земельної ділянки може мати право укладати договір оренди з іншим орендарем, незважаючи на наявність попереднього договору з другим орендарем. Це підкреслює важливість легітимних очікувань першого орендаря.

3. При розгляді позову про стягнення безпідставно збережених коштів у вигляді недоотриманої орендної плати, застосовуються статті 79-1 Закону України «Про Державний земельний кадастр» та положення Закону України «Про Державний земельний кадастр». Це підкреслює важливість дотримання юридичних вимог при управлінні землею.

4. Право очікування вважається дитиною судової системи, що відображає потребу в ефективному механізмі для реалізації права очікування, зокрема шляхом реєстрації права власності на очікуване майно. Це підкреслює важливість судової інтервенції для регулювання відносин, пов'язаних з нерухомістю та землею.

5. Важливо відрізнити між справжніми правочинами та тим, які вчинені для приховання іншого правочину. Несанкціоновані дії можуть призвести до втрати прав, тому важливо розуміти різницю між ними [8].

Ці аспекти показують, що практика застосування майнових очікувань і права на землю в Україні вимагає уважного вивчення юридичних норм та принципів, а також розуміння потенційних ризиків та можливостей, пов'язаних з управлінням землею та нерухомістю.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, розгляд юридичних аспектів майнового очікування при виникненні права на землю є важливим для забезпечення правової визначеності та стабільності у земельних відносинах, а також для сприяння ефективному функціонуванню ринку землі в Україні. На нашу думку, необхідно постійно вдосконалювати земельне законодавство з урахуванням змін на ринку землі та практики його

застосування, що включає уточнення норм щодо майнового очікування, права власності та користування землею. Також важливо підвищувати правову обізнаність громадян та юридичних осіб щодо їхніх прав на землю та майнових очікувань.

Звісно, ось п'ять висновків з науковими пропозиціями щодо впровадження майнового очікування на землю в Україні на основі іноземного досвіду:

Слід відмітити, що впровадження в українському законодавстві визнання майнового очікування окремим правовим інститутом сприятиме захисту інтересів громадян, які очікують на отримання прав на землю.

Тому вбачається за доцільне впровадити в українське законодавство чітке визначення майнового очікування і закріпити його правовий статус, аналогічно до системи, яка існує в Німеччині, де майнове очікування має визначений правовий статус і захищається законом.

Заслуговує окремої уваги питання захисту прав осіб, які мають майнове очікування, потребує ефективних механізмів компенсації у випадку порушення їх прав. В свою чергу, судова та нотаріальна

практика повинні адаптуватися до нових умов та викликів, що виникають у земельних відносинах. Крім того, повинно розвиватися створення сприятливого інвестиційного клімату для інвесторів у земельні ділянки шляхом забезпечення правових гарантій та мінімізації ризиків, адже це сприятиме Слід впровадити механізми компенсації для осіб з майновими очікуваннями у разі невиконання зобов'язань з боку держави або інших суб'єктів. Це може включати грошову компенсацію або надання альтернативної землі, як це робиться у Великій Британії.

Відсутність прозорого обліку майнових очікувань може призвести до зловживань та конфліктів. Тому вбачається за доцільне створити електронний реєстр майнових очікувань на землю, аналогічний до тих, що використовуються в Австралії та Новій Зеландії. Це дозволить підвищити прозорість та доступність інформації для громадян і державних органів.

Загалом проведення комплексного дослідження та аналіз іноземного досвіду регулювання майнових очікувань на землю з метою адаптації найкращих практик до українських реалій дасть змогу ефективно покращити правозастосування.

Література

1. Сліпченко С. О. Поняття законних очікувань як різновиду майна. *Форум Права*. 2020. № 3 (62). С. 66–76.
2. Кисіль В. Право очікування: транскрипції змісту. *Юридична газета онлайн*. 2019. № 7 (661). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/pravo-ochikuvannya-transkripciyi-zmistu.html> (дата звернення: 15.06.2024).
3. Барбелюк А., Краснов І., Барбелюк В. Права на землю. Питання і можливості (базовий аналітичний матеріал до лекцій у регіонах). Київ : ГО «Агромегаполіс», 2019. 26 с.
4. Заєць О. Земельні права як об'єкт захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 69–74. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/13.pdf> (дата звернення: 15.06.2024).
5. Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001. *Верховна Рада України: офіційний вебсайт*. Дата оновлення: 28.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 15.06.2024).
6. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Верховна Рада України: офіційний вебсайт*. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2024).
7. Гончарук М. Обмін земельними ділянками в умовах дії мораторію. *Національна Асоціація Адвокатів України*. 2019. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/3988-obmin-zemel-nimi-dilyankami-v-umovah-dii-moratoriyu.html> (дата звернення: 14.06.2024).
8. Осіян О. Актуальна практика розгляду судами земельних спорів. Судові справи за 2022 рік. *Верховний суд України: офіційний вебсайт*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_22_Osian_18_11_3.pdf (дата звернення: 13.06.2024).
9. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. *Верховна Рада України: офіційний вебсайт*. Дата ратифікації: 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 13.06.2024).
10. Рішення Палати у справі «Зеленчук та Цицюра проти України» (Прес-реліз) від 22.05.2018. *ЄСПЛ: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/rishennya-u-spravi-tsitsura-proty-ukrainy/> (дата звернення: 13.06.2024).
11. Уркевич В. Спори щодо прав на земельні ділянки: огляд постанов Верховного Суду. *Верховний суд України: офіційний вебсайт*. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Zemelni_dilyanku.pdf (дата звернення: 13.06.2024).
12. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник. 3-е вид., перероб. і допов. К. : Істина, 2013. 806 с.
13. Smith H. Property Is Not Just a Bundle of Rights. *Intellectual Tyranny of the Status Quo*. 2011. Vol. 8(3). P. 279–291. URL: <https://econjwatch.org/articles/property-is-not-just-a-bundle-of-rights> (дата звернення: 15.05.2024).

14. González M. Property expectations. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=María+González&btnG= (дата звернення: 15.05.2024).

15. Schlegel R.-O. Ausgewählte Probleme zum Anwartschaftsrecht aus der Auffassung: zugleich einrechtsvergleichender Beitrag über den außerbucherlichen Erwerb im österreichischen Recht. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1995.

References

1. Slipchenko, S. O. (2020). Poniattia zakonnykh ochikuvan yak riznovydu maina. *Forum Prava*, 62(3), 66–76 [in Ukrainian].
2. Kysil, V. (2019). Pravo ochikuvannya: transkryptsiyi vmistu. *Yurydychna hazeta online*, 7 (661). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/pravo-ochikuvannya-transkryptsiyi-zmistu.html> [in Ukrainian].
3. Barbeliuk, A., Krasnov, I., & Barbeliuk, V. (2019). Prava na zemliu. Pytannia i mozhlyvosti (bazovyi analitychnyi material do lektsii u rehionakh). Kyiv: HO “Ahromehapolis” [in Ukrainian].
4. Zaiets, O. (2019). Zemelni prava yak ob'ekt zakhystu. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 7, 69–74 [in Ukrainian].
5. Zemelnyi kodeks Ukrainy № 2768-III vid 25.10.2001. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebsait*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy № 254k/96-VR vid 28.06.1996. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebsait*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Honcharuk, M. (2019). Obmin zemelnymy diliankami v umovakh dii moratorii. *Natsionalna Asotsiatsiia Advokativ Ukrainy*. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/3988-obmin-zemel-nimi-dilyankami-v-umovah-dii-moratoriiu.html> [in Ukrainian].
8. Osiiian, O. Aktualna praktyka rozghliadu sudamy zemelnykh sporiv. Sudovi spravy za 2022 rik. *Verkhovnyi sud Ukrainy: ofitsiyni vebsait*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_22_Osiiian_18_11_3.pdf [in Ukrainian].
9. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 20.03.1952. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebsait*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text [in Ukrainian].
10. Rishennia Palaty u spravi “Zelenchuk ta Tsytysura proty Ukrainy” (Pres-reliz) vid 22.05.2018. YeSP L. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/rishennya-u-spravi-tsytysura-proty-ukrainy/> [in Ukrainian].
11. Urkevych, V. (2024). Spory shchodo prav na zemelni dilianky: ohliad postanov Verkhovnoho Sudu. *Verkhovnyi sud Ukrainy: ofitsiyni vebsait*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_rezent/Prezent_Zemelni_dilyanku.pdf [in Ukrainian].
12. Kharytonov, Ye. O. (2013). Tsyvilne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Civil Law of Ukraine: A Textbook]. 3-e vyd., pererob. i dopov. K.: Istyna [in Ukrainian].
13. Smith, H. (2011). Property Is Not Just a Bundle of Rights. *Intellectual Tyranny of the Status Quo*, 8(3), 279–291. URL: <https://econjwatch.org/articles/property-is-not-just-a-bundle-of-rights>.
14. González, M. Property expectations. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=María+González&btnG=.
15. Schlegel, R.-O. (1995). Ausgewählte Probleme zum Anwartschaftsrecht aus der Auffassung: zugleich einrechtsvergleichender Beitrag über den außerbucherlichen Erwerb im österreichischen Recht. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang.

Радченко Владислав Сергійович
магістр права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Radchenko Vladyslav
Master of Laws at the Faculty of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-10048

ПРАВОВА ОХОРОНА ТВОРІВ АРХІТЕКТУРИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПРО АВТОРСЬКЕ ПРАВО

LEGAL PROTECTION OF WORKS OF ARCHITECTURE IN THE LEGISLATION OF UKRAINE ON COPYRIGHT

Анотація. Вступ. У статті розглядаються особливості охорони прав інтелектуальної власності в умовах реформи національного законодавства у сфері авторського права та суміжних прав

Мета. Публікація спрямована на проведення аналізу новітнього законодавства України у сфері авторського права та суміжних прав у частині охорони творів архітектури, визначення співвідношення категорій «твір архітектури» та «об'єкт архітектури», окреслення недоліків існуючих нормативних актів у сфері регулювання архітектурної діяльності та визначення шляхів нормативного удосконалення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення регулювання відносин щодо охорони об'єктів авторського права в архітектурній сфері; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері авторського-правового забезпечення охорони результатів інноваційної діяльності в галузі архітектури та містобудування.

У процесі визначення особливостей охорони творів архітектури в авторському праві були застосовані загальноюридичні та спеціально-наукові методи дослідження юридичних явищ та закономірностей.

Результати. Архітектурна діяльність людини є невід'ємною частиною життя людської культури. Об'єкти архітектурної діяльності є результатом творчої, інтелектуальної діяльності людини, вони охороняються і захищаються авторським правом.

У роботі зазначається, що твори архітектури як об'єкти авторського права характеризуються двома ознаками: творчим характером діяльності щодо їх створення та вираженням їх в об'єктивній формі. Твір архітектури може бути виражений у формі креслення архітектурної частини проекту, зафіксованої у матеріальній або електронній формі, макеті або електронній моделі об'єкта архітектури.

Перспективи. З урахуванням поширення інформаційних технологій у сфері архітектурної діяльності, та з огляду трактування архітектурної діяльності як окремого виду мистецтва пропонується закріпити визначення твору архітектури як твору у галузі мистецтва спорудження будівель, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних утворень у формі креслення, ескізів, моделей, планів населених пунктів тощо, виражених у тому числі в електронній (цифровій) формі, у формі збудованих будівель чи споруд.

Аналіз положень Закону України «Про авторське право і суміжні права» засвідчує наявність окремих колізій: у ст. 1 Закону визначено, що твір архітектури охоплює твори у галузі спорудження будівель, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень тобто, є родовою категорією. Однак, у п. 11. ч. 1. ст. 6 Закону зазначені твори трактуються як видові категорії, що підпадають під сферу дії авторського права. З метою вирішення зазначеної колізії у статті пропонується відповідні законодавчі зміни.

Ключові слова: твір архітектури, авторське право, право інтелектуальної власності, захист прав, інноваційна діяльність.

Summary. Introduction. The article deals with the peculiarities of intellectual property rights protection in the context of the reform of national legislation in the field of copyright and related rights

Objective. The publication is aimed at analyzing the latest legislation of Ukraine in the field of copyright and related rights in terms of protection of works of architecture, determining the correlation between the categories "work of architecture" and

“object of architecture”, outlining the shortcomings of existing regulations in the field of regulation of architectural activity and identifying ways of regulatory improvement.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for the regulation of relations concerning the protection of copyright in the architectural sphere; 2) works of domestic and foreign authors in the field of copyright protection of the results of innovative activities in the field of architecture and urban planning.

In the process of determining the peculiarities of protection of architectural works in copyright, the author applied general legal and special scientific methods of studying legal phenomena and regularities.

Results. Human architectural activity is an integral part of human culture. Objects of architectural activity are the result of creative, intellectual activity of a person, and they are protected and protected by copyright.

The article notes that works of architecture as copyright objects are characterized by two features: the creative nature of the activity related to their creation and their expression in an objective form. A work of architecture can be expressed in the form of a drawing of the architectural part of a project, fixed in a material or electronic form, a model or an electronic model of an architectural object.

Prospects. Given the spread of information technology in the field of architectural activity, and given the interpretation of architectural activity as a separate art form, it is proposed to consolidate the definition of a work of architecture as a work in the field of the art of building construction, urban planning, landscape art, landscape formations in the form of drawings, sketches, models, plans of settlements, etc. expressed, including in electronic (digital) form, in the form of constructed buildings or structures.

An analysis of the provisions of the Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights” shows that there are certain conflicts: Article 1 of the Law defines a work of architecture as a work in the field of construction of buildings, urban planning, gardening and landscape art, i.e., it is a generic category. However, clause 11 of part 1 of Article 6 of the Law treats these works as specific categories falling within the scope of copyright. With a view to resolving this conflict, the article proposes appropriate legislative changes.

Key words: work of architecture, copyright, intellectual property law, protection of rights, innovative activity.

Постановка проблеми. Повоєнна розбудова України та здійснення проголошеного напрямку розвитку державотворення України, спрямованого на інтеграцію в загальноєвропейську правову систему передбачають проведення ряду заходів, які мають на меті забезпечення відповідності національного законодавства вимогам директив та регламентів Європейського Союзу. У цьому зв'язку в Україні продовжуються активні процеси реформування нормативно-правових актів та державних інституцій, що мають на меті адаптацію законодавства у відповідності до європейських вимог та стандартів, утвердження та розвиток прав людини, забезпечення їх ефективного захисту прав в економічній, соціальній та культурних сферах. Однією із яких є сфера правового регулювання архітектурної діяльності.

Насамперед відзначимо, до гармонізації законодавства України з правом ЄС вже багато років вважається однією з найбільш важливих умов вступу України до Євросоюзу. Завдяки цьому створюються важливі передумови для подальшої євроінтеграції України, включаючи її членство в ЄС. Норми укладеної у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [1], а також правові положення ряду інших документів, укладених на двосторонній основі з метою врегулювання правових засад співробітництва між Євросоюзом та Україною, закріпили належні передумови для гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу.

З цієї метою протягом останніх кількох років була проведена суттєва робота з оновлення законодавства у сфері охорони результатів інноваційної діяльності, закріплення європейських підходів регламентації відносин охорони результатів творчої діяльності, здійс-

нено значні інфраструктурні зміни у цьому напрямі. Зокрема, 01 січня 2023 р. набрав чинності новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» [2]. Безумовно, новий Закон містить значну кількість фундаментальних новел та радикальних положень у сфері авторського права і суміжних прав, значна частина яких ще має пройти свою апробацію на рівні практичної площини, проте вже наразі можна говорити про його суттєвий новаторський характер. Наразі зупинимось на розгляді правового режиму охорони творів архітектури, адже в умовах повоєнної розбудови України саме сфера будівництва та архітектури буде зазнаватися суттєвого зростання та розвитку, у тому числі за рахунок іноземних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони авторських прав на твори архітектури були предметом наукового розгляду та дослідження Є. Грекова [3], А. Вербицької [4], Н. Мироненко [5], Л. Ряботягової [5], О. Орлюк [6] та інших вчених.

Разом з тим, відмічається відсутність єдиного системного дослідження з проблематики регулювання відносин в сфері авторського права на твори архітектури з урахуванням оновленого законодавства України про авторське право і суміжні права, а також з огляду на євроінтеграційні засади розвитку національної правової системи, що зумовлює актуальність даного дослідження, присвяченого охороні прав на твори архітектури.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної публікації є аналіз новітнього законодавства України у сфері авторського права та суміжних прав у частині охорони творів архітектури, визначення співвідношення категорій «твір архітектури» та «об'єкт архітектури»,

окреслення недоліків існуючих нормативних актів у сфері регулювання архітектурної діяльності та визначення шляхів нормативного удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Архітектурна діяльність людини є невід'ємною частиною життя людської культури. Об'єкти архітектурної діяльності є результатом творчої, інтелектуальної діяльності людини, вони охороняються і захищаються авторським правом.

В науковій літературі зазначається, що архітектура — це мистецтво проектування та будівництва будівель, споруд, їх комплексів для створення зручного середовища проживання [5, с. 10]. Однак, очевидно, що архітектура створюється не лише для зручного середовища проживання, але й задоволення інших потреб у процесі людської діяльності, зокрема, праці, культури, тощо.

Архітектура є частиною матеріальної культури і одночасно мистецтвом, значення якої для суспільства важко переоцінити, оскільки остання не лише задовольняє різноманітні потреби життєдіяльності людини, але й відповідає її духовним запитам.

Водночас, архітектурна діяльність є досить своєрідним видом мистецтва, частиною матеріальної та духовної культури, яка беззаперечно відображає в собі певні ідеї, що стосуються того чи іншого суспільства, а також завжди залежить від рівня продуктивних сил і форми виробничих відносин останнього. Вона представляє собою досить складний процес, в результаті якого створюється відповідний об'єкт авторського права — будівля, споруда, їх комплекс, площа, мікрорайон тощо. При цьому, як вірно зазначається в літературі, архітектура, як витвір мистецтва в будівлях і спорудах відбиває, в художній формі, характер суспільних відносин людей, визначену ідеологію, особливості культури, національні і побутові властивості, художні смаки з різноманітних аспектів: історичних, соціальних, етнічних, кліматичних, ландшафтних тощо [7, с. 6].

В юридичній науці існують різні визначення категорій «твір» та «твір архітектури». Під поняттям твір розуміють — сукупність ідей, думок, міркувань, образів, наукових положень, оцінок, висновків, пропозицій тощо, які виникли у процесі творчої діяльності автора і знайшли своє відображення у певній об'єктивній формі [8, с. 76]. На думку С.В. Бондаренка в авторському праві під твором розуміють результат інтелектуальної творчої діяльності людини, який відзначається оригінальністю, втіленого у будь-якій об'єктивній, доступній для сприйняття та використання формі та може бути відтворено, доведено до загального відома, перероблено [9, с. 54]. Мічурін Є.О. визначає твір як результат творчої діяльності людини в галузі літератури, науки та мистецтва, який знайшов своє відображення у певній об'єктивній формі [10, с. 17].

У ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. [1] вперше у законо-

давстві надається визначення твору як оригінального інтелектуального творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі.

Розглядаючи поняття твір необхідно звернути увагу, що саме через нього законодавець визначає поняття об'єкт авторського права. Відповідно до ст. 433 ЦК України об'єктами авторського права є твори. У цьому зв'язку погоджуємось з думкою О.О. Штефан, що поняття «об'єкту авторського права» не є тотожним поняттю «твір». Твір законодавець визначає як родове поняття, в яке можуть втілюватися твори науки, літератури, мистецтва, а відтак «твір» за своєю суттю є більш широким поняттям, аніж «об'єкт авторського права» [11, с. 3].

Стосовно поняття твору архітектури треба відзначити, що незважаючи на ряд різноманітних доктринальних визначень, однак насамперед, звернемося до аналізу поняття «твір архітектури» надане в законодавстві.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. [1] визначає твір архітектури як твір у галузі спорудження будівель, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних утворень у формі креслення, ескізів, моделей, збудованих будівель чи споруд, планів населених пунктів тощо (п. 57 ч. 1 ст. 1 Закону). Відзначимо, що попередній Закон визначав твір архітектури як твір у галузі мистецтва спорудження будівель і ландшафтних утворень (креслення, ескізи, моделі, збудовані будівлі та споруди, парки, плани населених пунктів тощо) (п. 38 ч. 1 ст. 1 Закону) [12].

Аналізуючи зазначені визначення можна відзначити: по-перше, попередня редакція Закону характеризувала твір архітектури як твір у галузі мистецтва спорудження будівель і ландшафтних утворень. Водночас, у чинній нормі вже йде мова лише про твір у галузі спорудження будівель містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних утворень. Тобто, законодавець прибрав словосполучення «мистецтво спорудження», що фактично призвело до того, що будь-яке спорудження будівель і ландшафтних утворень може трактуватися як твір архітектури. Мабуть, у цьому розрізі, вказівка на мистецької характер такої діяльності доцільно було б залишити і у поточній редакції Закону.

По-друге, як і у попередній редакції, чинний Закон містить положення щодо форм фіксації таких творів (креслення, ескізи, моделі, збудовані будівлі та споруди, парки, плани населених пунктів тощо). Тут лише законодавець на відміну від попередньої редакції не лише перераховує такі форми фіксації у дужках, закріплюючи їх відкритий перелік (через категорію «тощо»), але і безпосередньо зазначає про фіксацію творів архітектури «у формі» креслень, ескізів, збудованих будівель та споруд. Відзначимо, що урахуванням розвитку інформаційних технологій така фіксація креслень, ескізів та моделей може

мати місце також в електронній (цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер.

По-третє, законодавець у визначенні твору архітектури, що закріплений у новому Законі значно розширив види таких творів. Якщо у попередній редакції такими творами були лише твори «у галузі мистецтва спорудження будівель і ландшафтних утворень», то наразі це і твори у галузі спорудження будівель, ландшафтних утворень, а також твори містобудування, садово-паркового мистецтва.

Таким чином, у розумінні ст. 1 Закону твори архітектури охоплюють як твори у галузі спорудження будівель, так і твори містобудування та садово-паркового мистецтва. Таке розширення законодавчого розуміння категорії «твір архітектури», хоча і може бути виправданим з позиції нормотворця, водночас, призвело до колізій законодавчої техніки зазначеного Закону.

Зокрема, згідно п. 11 ч. 1 ст. 6 Закону «1. Об'єктами авторського права є твори у сфері літератури, мистецтва, науки, зокрема: 11) твори архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень».

Проте, як вище зазначалося, згідно легального визначення твору архітектури — твори містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень є також творами архітектури. Зазначене, потребує внесення відповідних змін до Закону з метою вирішення зазначеної колізії.

Відзначимо, що у ЦК України [13] у ст. 433 до об'єктів авторського права віднесено твори живопису, архітектури, скульптури та графіки.

Обов'язковою передумовою правильного визначення поняття твору архітектури як об'єкта авторського права є розуміння його співвідношення з поняттям об'єкта архітектури. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про архітектурну діяльність» [14] об'єкти архітектурної діяльності (об'єкти архітектури) — це будинки і споруди житлово-цивільного, комунального, промислового та іншого призначення, їх комплекси, об'єкти благоустрою, садово-паркової та ландшафтної архітектури, монументального і монументально-декоративного мистецтва, території (частини територій) адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів. При проведенні порівняльного аналізу дефініцій твору архітектури та об'єкта архітектури, наведених у законодавстві, можна дійти висновку, що об'єкт архітектури — це лише одна із можливих матеріальних форм втілення творів архітектури. Однак, не всі об'єкти архітектури визнаються творами, в зв'язку з існуванням на практиці будівель та споруд, які створені внаслідок прагматичної діяльності, позбавленої авторського, кваліфікуючого підходу, та які є технологічним результатом вирішення утилітарних потреб. Твір архітектури — це результат творчої діяльності особи.

Таким чином, творчий характер діяльності зі створення твору архітектури — це перша обов'язкова

ознака вказаного твору. Новизна, майстерність або естетичні властивості не є кваліфікуючими критеріями творчих архітектурних робіт, які охороняються авторським правом. Необхідний критерій творчості вимагає тільки, щоб твір був зобов'язаний своїм існуванням зусиллям автора.

Другою ознакою творів архітектури є об'єктивна форма їх втілення. Розкриття характерних особливостей саме цієї ознаки дозволить визначити місце творів архітектури в системі об'єктів авторсько-правової охорони.

Дискусія щодо визначення форм втілення творів архітектури в матеріальному вираженні серед дослідників триває досить давно.

Перш за все слід звернути увагу на необхідність розмежування поняття «об'єкт авторського права в галузі архітектури» та «твір архітектури», оскільки вже на рівні нормативно-правового забезпечення охорони авторського права на твір архітектури було встановлення існування множинності об'єктів авторського права, що створюються в процесі архітектурної діяльності та які вочевидь мають особливості охорони та захисту авторського права їх творців.

Разом з тим, звертає на себе увагу точка зору Є.А. Грекова, який акцентує увагу на тому, що «в галузі архітектурної діяльності існує єдиний об'єкт авторського права — твір архітектури. При зміні форми втілення думок автора первісний авторський задум не змінюється, при цьому не виникає новий твір і, як наслідок, новий об'єкт авторського права. В цьому випадку відбувається відтворення об'єкта авторського права, первісно вираженого в одній формі, в іншій об'єктивній формі» [15, с. 38].

Водночас, існують й інші точки зору. Так, Мироненко Н.М., Работягова Л.В. [5, с. 18] визначають твір архітектури як генеральний план, принципові рішення з вертикального планування, благоустрою та озеленення; плани фундаментів, поверхів, фасади, розрізи будинків та споруд частина архітектурних рішень, інтер'єри основних приміщень.

В свою чергу А.М. Євков акцентує увагу на тому, що «твори архітектури в деякому відношенні аналогічні комп'ютерним програмам і художнім творами, оскільки вони також існують як у вигляді оригіналу (проекту, креслень, ескізів, моделей), так і у вигляді матеріальної копії (готового об'єкта)» [16, с. 28].

На міжнародному рівні у меморандумі ЮНЕСКО — ВОІВ з питань захисту робіт в галузі архітектури від 28.07.1986 р. зазначено, що творами в галузі архітектури визнаються споруди чи конструкції за умови наявності в них оригінальних елементів форми, дизайну або орнаменту та незалежно від їх призначення. При цьому творами архітектури є також будь-яке зображення або тривимірна модель, на основі якої може бути споруджено об'єкт архітектури [17, с. 53].

Як вище зазначалося, новий Закон у ст. 1 також містить положення щодо форм фіксації творів архітектури. Ними можуть бути як креслення, ескізи,

моделі, так і збудовані будівлі та споруди, парки, плани населених пунктів тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження можна констатувати, що твори архітектури як об'єкти авторського права характеризуються двома ознаками: творчим характером діяльності щодо їх створення та вираженням їх в об'єктивній формі. Твір архітектури може бути виражений у формі креслення архітектурної частини проекту, зафіксованої у матеріальній або електронній формі, макеті або в електронній моделі об'єкта архітектури.

З урахуванням поширення інформаційних технологій у сфері архітектурної діяльності та з огляду на трактування архітектурної діяльності як окремого виду мистецтва пропонується закріпити визначення твору архітектури у ст. 1 Закону у наступній редакції: «Твір архітектури — твір у галузі мистецтва спорудження будівель, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних утво-

рень у формі креслення, ескізів, моделей, планів населених пунктів тощо, виражених у тому числі в електронній (цифровій) формі, у формі збудованих будівель чи споруд».

Аналіз положень Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. засвідчує наявність колізії: у ст. 1 Закону визначено, що твір архітектури є родовою категорією, що охоплює твори у галузі спорудження будівель, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень, а у п. 11. ч. 1. ст. 6 Закону зазначені твори трактуються як видові категорії, що підпадають під сферу авторського права. З метою вирішення зазначеної колізії доцільно скоригувати формулювання п. 11 ч. 1 ст. 6 Закону та викласти його у наступній редакції «об'єктами авторського права є твори у сфері літератури, мистецтва, науки, зокрема: твори архітектури, у тому числі у сфері містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень».

Література

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 22.06.2024).
3. Греков Є. А. Авторське право на твори архітектури: дис.к.ю.н.; спеціальність 12.00.03. К. : НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2007. 212 с.
4. Вербицька А. О. Твір архітектури як об'єкт авторського права: дис.к.ю.н.; спеціальність 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018. 235 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/369/dis_Verbytska%20A.O.pdf (дата звернення: 22.06.2024).
5. МIRONENKO Н., Работягова Л. Твір архітектури як об'єкт договірних відносин. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 6. С. 10–18.
6. Право інтелектуальної власності: Академічний курс : підручник / О.П. Орлюк, Г.О. Андрощук, О.Б. Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.
7. Архітектура будівель і споруд. Конспект лекцій навчальної дисципліни / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва; уклад.: І.І. Романенко. Х. : ХНАМГ, 2011. 167 с.
8. Бугрим Ю. А. Поняття та ознаки літературного твору. *Electronic Kharkiv National University Institutional Repository*. С. 73–78. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/5dad5f4b-a528-4a60-bd94-be8c437f3ef8/content/> (дата звернення: 22.06.2024).
9. Бондаренко С. В. Авторське право та суміжні права. К. : Ін-т інтел. власн. і права, 2008. 288 с.
10. Мічурін Є. О. Про правову природу літературного твору. *Нотаріат для вас*. 2011. № 9. С. 17–20.
11. Штефан О. О. Поняття об'єкту авторського права та критеріїв його охороноздатності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2006. № 6. С. 3–8.
12. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
14. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20 травня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
15. Греков Є. А. Проектна документація як об'єктивна форма втілення творів архітектури. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2007. № 2. С. 32–39.
16. Євков А. М. Авторське право в міжнародно-правовому аспекті. Х. : 2010. 126 с.
17. Тимофійченко Л. Правова охорона творів архітектури та містобудування. *Інтелектуальний капітал*. 2005. № 2. С. 50–59.

References

1. Zakon Ukrainy “Pro avtorske pravo i sumizhni prava” vid 01 hrudnia 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.
2. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
3. Hrekov Ye. A. Avtorske pravo na tvory arkhitektury: dys. k.iu.n.; spetsialnist 12.00.03. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2007. 212 s.
4. Verbytska A. O. Tvir arkhitektury yak ob'ekt avtorskoho prava: dys. k.iu.n.; spetsialnist 12.00.03. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2018. 235 s. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/369/dis_Verbytska%20A.O.pdf.(data zvernennia: 22.06.2024).
5. Myronenko N., Rabotiahova L. Tvir arkhitektury yak ob'ekt dohovirnykh vidnosy. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2013. № 6. S. 10–18.
6. Pravo intelektualnoi vlasnosti: Akademichnyi kurs: pidruchnyk / O.P. Orliuk, H.O. Androshchuk, O.B. Butnik-Siverskyi ta in.; za red. O.P. Orliuk, O.D. Sviatotskoho. K.: Vydavnychi Dim «In Yure», 2007.
7. Arkhitektura budivel i sporud. Konspekt leksii navchalnoi dysypliny / Khark. nats. akad. misk. hosp-va; uklad.: I. I. Romanenko. Kh.: KhNAMH, 2011. 167 s.
8. Buhrym Yu. A. Poniattia ta oznaky literaturnoho tvoriv. *Electronic Kharkiv National University Institutional Repository*. S. 73–78. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/5dad5f4b-a528-4a60-bd94-be8c437f3ef8/content/>.
9. Bondarenko S. V. Avtorske pravo ta sumizhni prava. K.: In-t intel. vlasn. i prava, 2008. 288 s.
10. Michurin Ye. O. Pro pravovu pryrodu literaturnoho tvoriv. *Notariat dlia vas*. 2011. № 9. S. 17–20.
11. Shtefan O. O. Poniattia ob'ektu avtorskoho prava ta kryteriiv yoho okhoronozdatnosti. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2006. № 6. S. 3–8.
12. Zakon Ukrainy “Pro avtorske pravo i sumizhni prava” vid 23 hrudnia 1993 r. (vtratyv chynnist). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>.
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
14. Pro arkhitekturnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 20 travnia 1999 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>.
15. Hrekov Ye. A. Proektna dokumentatsiia yak ob'ektyvna forma vtillennia tvoriv arkhitektury. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2007. № 2. S. 32–39.
16. Ievkov A. M. Avtorske pravo v mizhnarodno-pravovomu aspekti. Kh.: 2010. 126 s.
17. Tymofienko L. Pravova okhrona tvoriv arkhitektury ta mistobuduvannia. *Intelektualnyi kapital*. 2005. № 2. S. 50–59.

УДК 347.91

Штефан Олена Олександрівна

доктор юридичних наук, професор,

головний науковий співробітник

відділу захисту прав інтелектуальної власності

НДІ інтелектуальної власності НАПрН України

Shtefan Olena

Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Researcher of the

Intellectual Property Rights Protection Department

Scientific Research Institute of the IP of the

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-6334-0040

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-6-9988

ВИКОРИСТАННЯ УЧАСНИКАМИ СПРАВИ ЄСІТС В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

THE USE BY PARTICIPANTS OF THE CASE OF THE UJITS IN CIVIL JUDICIARY

Анотація. Вступ. Сучасний розвиток цифрових технологій вплинув й на сферу національного судочинства. Наразі у цивільному судочинстві активно використовуються цифрові технології для прискорення документообігу та здійснення інших процесуальних дій із їх використанням. Розширенню сфери використання цифрових технологій у цивільному судочинстві безпосередньо вплинуло удосконалення процесуального законодавства. Так, 21 липня 2023 року набрав чинності Закон України від 29 червня 2023 року № 3200-IX (далі – Закон № 3200-IX) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами». Вказаним Законом були внесені зміни до трьох процесуальних кодексів – Господарського, Цивільного і Кодексу адміністративного судочинства України. Проте, у даному дослідженні буде зосереджена увага на тих змінах, що були внесені у ЦПК України.

Мета даного дослідження спрямовано на розкриття сутності прав та обов'язків учасників цивільних справ при використанні ними ЄСІТС; порядку подання процесуальних документів з використанням ЄСІТС; наслідків невикористання учасниками процесу обов'язку використання ЄСІТС.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, що врегульовують суспільні відносини учасників цивільних справ щодо використання ними ЄСІТС; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження щодо використання цифрових технологій у цивільному судочинстві.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування. Використання даного методу дозволило класифікувати учасників цивільних справ за критерієм обов'язковості використання ними ЄСІТС при подачі до суду заяв та здійснення інших процесуальних дій на три групи: 1) особи, які в обов'язковому (імперативному) порядку повинні здійснювати процесуальні дії з використанням ЄСІТС; 2) особи, які в залежності від свого бажання (диспозитивний порядок) для здійснення процесуальних дій можуть використовувати ЄСІТС; 3) особи, для яких використання ЄСІТС суперечить їх релігійним переконанням. При цьому ці особи зобов'язані про такі обставини повідомити суд обґрунтованою окремою письмовою заявою, подаючи її з відповідним процесуальним документом; метод аналізу та синтезу використаний для з'ясування питання: використання ЄСІТС, відповідно до положень ч. 5, 6 ст. 43 ЦПК України, є правом чи обов'язком учасників справи, що своєю чергою дозволив зробити висновок, що відповідь на нього слід шукати у змісті ч. 6 ст. 14 ЦПК України, тобто для однієї категорії учасників справи це буде – обов'язком, а для іншої – правом; структурно-функціональний метод послугував методологічною основою для визначення сутності юридично важливих обставин. Безпосередньо був використаний при дослідженні порядку подання процесуальних документів з використанням ЄСІТС та наслідки невикористання учасниками процесу обов'язку використання ЄСІТС був зроблений висновок, що вчинення певних дій учасниками справи при використанні ЄСІТС врегульовується Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи затвердженому рішенням Вищої ради правосуддя. При цьому такі дії безпосередньо пов'язані із рухом цивільної справи в суді, тому

доцільно, що б вони були закріплені у нормах ЦПК України. Порівняльно-правовий метод дослідження дозволив провести аналіз нормативно-правових актів, що врегульовують специфіку використання учасниками цивільних справ ЄСІТС.

Результати. У науковій статті послідовно розкриті положення цивільного законодавства щодо використання учасниками справи ЄСІТС, порядку подання процесуальних документів з використанням ЄСІТС, наслідків невикористання учасниками процесу обов'язку використання ЄСІТС. В процесі дослідження були зроблені як проміжні висновки так й сформульований загальний висновок про відсутність чіткої регламентації щодо права та обов'язку учасників справи використовувати ЄСІТС при зверненні до суду та вчиненні інших процесуальних дій; численні питання використання ЄСІТС учасниками справи врегульовані не нормами ЦПК України, а Положенням про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Враховуючи, що ці питання безпосередньо впливають на рух цивільної справи у суді, доцільно що б вони врегульовувались нормами ЦПК України.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на процесуальних наслідках для учасників справи вразі технічних збоїв у роботі підсистем ЄСІТС, неможливості технічного забезпечення кібербезпеки конфіденційної інформації, що потрапляє в Інтернет.

Ключові слова: цивільне судочинство, учасники справи, використання ЄСІТС, права і обов'язки учасників справи.

Summary. Introduction. The modern development of digital technologies also affected the sphere of national justice. Currently, digital technologies are actively used in civil proceedings to speed up the document flow and carry out other procedural actions using them. The expansion of the scope of use of digital technologies in civil proceedings was directly influenced by the improvement of procedural legislation. Thus, on July 21, 2023, the Law of Ukraine dated June 29, 2023 No. 3200-IX (hereinafter – Law No. 3200-IX) “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Mandatory Registration and Use of Electronic Cabinets in the Unified Judicial Information System” entered into force – a telecommunications system or its separate subsystem (module), which ensures the exchange of documents”. This Law amended three procedural codes – the Economic Procedure Code, the Civil Procedure Code, and the Code of Administrative Procedure of Ukraine. However, this study will focus on the changes that were made in the Civil Procedure Code of Ukraine.

Purpose. The purpose of this study is aimed at revealing the essence of the rights and obligations of participants in civil cases when they use UJITS; procedure for submission of procedural documents using UJITS; consequences of non-use by process participants of the obligation to use UJITS.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal acts regulating social relations of participants in civil cases regarding their use of UJITS; 2) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research on the use of digital technologies in civil justice.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping. The use of this method made it possible to classify the participants in civil cases according to the criterion of their mandatory use of UJITS when submitting applications to the court and carrying out other procedural actions into three groups: 1) persons who must (imperatively) carry out procedural actions using UJITS; 2) persons who, depending on their desire (dispositive procedure), can use the UJITS to carry out procedural actions; 3) persons for whom the use of UJITS contradicts their religious beliefs. At the same time, these persons are obliged to notify the court of such circumstances in a substantiated separate written statement, submitting it with the relevant procedural document; the method of analysis and synthesis was used to clarify the issue: the use of UJITS, in accordance with the provisions of parts 5 and 6 of Art. 43 of the Civil Procedure Code of Ukraine, is the right or duty of the participants in the case, which in turn allowed us to conclude that the answer to it should be sought in the content of Part 6 of Art. 14 of the Civil Procedure Code of Ukraine, that is, for one category of participants in the case it will be an obligation, and for another – a right; the structural-functional method served as a methodological basis for determining the essence of legally important circumstances. It was directly used in the study of the procedure for submitting procedural documents using UJITS and the consequences of non-use by the participants of the process of the obligation to use UJITS, it was concluded that the performance of certain actions by the participants in the case when using UJITS is regulated by the approved decision of the Supreme Council of Justice. At the same time, such actions are directly related to the progress of a civil case in court, so it is advisable that they be enshrined in the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine. The comparative legal method of the study made it possible to conduct an analysis of legal acts that regulate the specifics of the use of UJITS by participants in civil cases.

Results. Scientific articles consistently reveal the provisions of civil legislation regarding the use of UJITS by the participants in the case, the procedure for submitting procedural documents using UJITS, the consequences of non-use by the process participants of the obligation to use UJITS. In the course of the research, both intermediate conclusions and a general conclusion were formulated about the lack of clear regulations regarding the right and obligation of the participants in the case to use UJITS when applying to court and performing other procedural actions; numerous issues of the use of UJITS by the participants in the case are regulated not by the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, but by the Regulation on the procedure for the functioning of individual subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunication System. Given that these issues directly affect the progress of a civil case in court, it is appropriate that they be regulated by the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the procedural consequences for the participants of the case in the event of technical failures in the operation of the UJITS subsystems, the impossibility of technical support for the cyber security of confidential information entering the Internet.

Key words: civil proceedings, participants in the case, use of UJITS, rights and obligations of the participants in the case.

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій вплинув на усі сфери суспільного життя. Судочинство не лишилось осторонь та активно використовує цифрові технології для прискорення документообігу та здійснення інших процесуальних дій із їх використанням, що не лише сприяє економії часу, а й коштів. Розширенню сфери використання цифрових технологій у цивільному судочинстві сприяє удосконалення процесуального законодавства. Так, 21 липня 2023 року набрав чинності Закон України від 29 червня 2023 року № 3200-IX (далі — Закон № 3200-IX) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремих підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» [1]. Одразу слід зазначити, що Законом № 3200-IX були внесені зміни до трьох процесуальних кодексів — Господарського, Цивільного і Кодексу адміністративного судочинства України, які за своїм змістом переважно є однотипними, тому наводячи певні положення ЦПК України [2], даючи їм коментар та оцінку, це все буде стосуватись й відповідних положень, що знайшли своє закріплення в інших процесуальних кодексах.

У той же час, внесення змін у процесуальне законодавство, пов'язане із використанням учасниками справи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або її окремих підсистем (модулів) (далі — ЄСІТС) вимагає свого аналізу та дослідження на предмет узгодженості цих новел з іншими нормами ЦПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання пов'язані із запровадженням та використанням цифрових технологій в цивільному судочинстві були предметом дослідження: М.М. Ясинока та Ю.О. Котвяковського [3], О.В. Бринцева [4], О.В. Скочиляс-Павліва [5] та в роботах інших науковців. Водночас в дослідженнях науковцями не аналізувалися законодавчі новації щодо використання ЄСІТС в цивільному судочинстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Законодавчі новації щодо використання ЄСІТС в цивільному судочинстві потребують аналізу та оцінки їх співвідношення з іншими нормами ЦПК України, зокрема: щодо прав та обов'язків учасників справи; порядку подання процесуальних документів з використанням ЄСІТС; наслідків невикористання учасниками процесу обов'язку використання ЄСІТС. Саме ці питання і будуть розглянуті у даному дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 1 прикінцевих та перехідних положень Закону № 3200-IX з 21 лютого 2024 року наявність електронного кабінету в ЄСІТС стає обов'язковим для усіх юридичних осіб приватної форми власності, які беруть участь в цивільних та адміністративних справах, а також для представників правничих професій. Тобто, згідно із ч. 6 ст. 14 ЦПК України

мова йде про те, що адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, органи державної влади та інші державні органи, зареєстровані за законодавством України як юридичні особи, їх територіальні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи, зареєстровані за законодавством України, реєструють свої електронні кабінети в ЄСІТС або її окремих підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють в добровільному порядку свої електронні кабінети в ЄСІТС або її окремих підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами.

Тому одразу зупинимось на першому аспекті — колі суб'єктів, які використовують ЄСІТС.

Виходячи із змісту наведеної ч. 6 ст. 14 ЦПК України, до першої групи учасників справи, будуть належати особи, які в імперативному порядку зобов'язані подавати процесуальні документи та вчиняти інші процесуальні дії з використанням ЄСІТС. До другої групи будуть належати особи, які не входять до переліку суб'єктів, на яких покладається обов'язок зареєструватися в електронному кабінеті ЄСІТС, можуть як реєструватися, так і не реєструватися в системі ЄСІТС. Положення ч. 6 ст. 14 ЦПК України передбачає можливість виокремити ще одну, третю групу учасників справи — особи, для яких використання ЄСІТС суперечить їх релігійним переконанням, при цьому вони зобов'язані про такі обставини повідомити суд обґрунтованою окремою письмовою заявою, подаючи її з відповідним процесуальним документом. Саме те, що такі особи зобов'язані в обґрунтованій письмовій заяві повідомити суд, що використання ЄСІТС суперечить їх релігійним переконанням дозволяє зробити припущення, що мова йде саме про першу групу осіб, які в імперативному порядку зобов'язані використовувати ЄСІТС.

Наступний аспект, на якому є потреба зупинитися, пов'язаний із змістом положень ч. 5, 6 ст. 43 ЦПК України. Сама по собі ст. 43 ЦПК України закріплює загальні права і обов'язки учасників справи. З однієї сторони як право учасників справи у ч. 5 ст. 43 ЦПК України передбачена можливість подання до суду документів (в тому числі процесуальних документів, письмових та електронних доказів тощо), а також вчиняти процесуальні дії в електронній формі з використанням ЄСІТС, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Проте, з іншої сторони, на учасників справи покладається обов'язок, закріплений ч. 6 ст. 43 ЦПК України, подавати до суду процесуальні документи в електронній формі з використанням ЄСІТС в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Виконання обов'язку учасниками справи щодо подання документів та вчинення інших процесуальних дій з використанням ЄСІТС, забезпечується настанням негативних про-

цесуальних наслідків. Так, наприклад, згідно із ч. 9 ст. 178 ЦПК України, суд має право вирішити справу за наявними матеріалами також у разі, якщо відзив подано особою, яка відповідно до ч. 6 ст. 14 цього Кодексу зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його і не навела поважних причин невиконання такого обов'язку. Також згідно із ч. 4 ст. 183 ЦПК України, суд повертає заяву (клопотання, заперечення) її заявнику без розгляду також у разі, якщо вона подана особою, яка відповідно до ч. 6 ст. 14 цього Кодексу зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його.

Таким чином можна зробити висновок, що застосування положень ч. 5, 6 ст. 43 ЦПК України має корегуватися із положеннями ч. 6 ст. 14 ЦПК. Тобто, для осіб, виокремлених у першу групу, використання ЄСІТС буде обов'язком, а для осіб, другої групи — правом. Така градація не сприяє чіткому розумінні прав і обов'язків учасників справи, що закріплені у ст. 43 ЦПК України та створює конкуренцію норм, оскільки зазначена норма є загальною і стосується усіх учасників справи, незалежно від їх поділу на групи/категорії у відповідності із ст. 14 ЦПК України, а відтак має чітко визначати права і обов'язки учасників справи.

Ще один аспект, що не можна обійти увагою — здійснення документообігу та вчинення інших процесуальних дій учасниками справи із використанням ЄСІТС. В першу чергу слід зупинитися на положеннях ч. 7 ст. 43 ЦПК України, якою встановлено, що у разі подання до суду в електронній формі заяви по суті справи, зустрічного позову, заяви про збільшення або зменшення позовних вимог, заяви про зміну предмета або підстав позову, заяви про залучення третьої особи, апеляційної скарги, касаційної скарги та документів, що до них додаються, учасник справи зобов'язаний надати доказ надсилання таких матеріалів іншим учасникам справи. Наведене положення корелюється із ч. 1 ст. 177 ЦПК України, якою передбачено, що у разі подання до суду позовної заяви та документів, що додаються до неї, в електронній формі через електронний кабінет позивач зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надсилання іншим учасникам справи копій поданих до суду документів з урахуванням положень ст. 43 цього Кодексу.

Логічно виникає питання, які ж будуть належні та допустимі докази надсилання процесуальних документів в електронній формі із використанням ЄСІТС усіма учасниками справи. Відповідь на це питання можна знайти лише у п. 29 Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 року № 1845/0/15-21 [6] (далі — Положення) у разі подання до суду документів в електронній формі учасник зобов'язаний у випадках, визначених процесуальним законодавством, надати доказ надсилання іншим учасникам справи копій поданих до суду документів. У випадку, коли інший учасник

справи відповідно до внесених ідентифікаційних даних про нього має зареєстрований Електронний кабінет, функціонал Електронного суду в автоматичному режимі надає суду та учаснику справи доказ надсилання до Електронних кабінетів інших учасників справи поданих до суду документів. В іншому випадку засобами Електронного суду користувача інформують про відсутність в іншого учасника справи зареєстрованого Електронного кабінету.

Тобто виходячи із наведеного, вразі використання учасниками справи ЄСІТС вони звільняється від обов'язку доказування надсилання копій документів тому чи іншому учаснику справи. Проте, подання доказів надсилання іншим учасникам справи копій поданих до суду документів є процесуальною дією, що повинна врегульовуватись нормами ЦПК України, а не Положенням. Доцільно було б доповнити ст. 43 ЦПК України та інші норми ЦПК України, що регламентують вчинення процесуальних дій конкретними учасниками справи, положенням, що вразі використання учасниками справи ЄСІТС вони звільняється від обов'язку надсилання копій документів іншому учаснику справи. Таке доповнення забезпечило б реалізацію принципу правової визначеності. Окрім того, доцільність даної пропозиції підтверджується й сформованою судовою практикою. Так, У Постанові Верховного Суду від 04 жовтня 2022 року у справі № 910/622/22 [7] зазначено, що учасник справи зобов'язаний надати доказ надсилання листом з описом вкладення іншим учасникам справи копій поданих до суду документів. У випадку, коли інший учасник справи відповідно до внесених ідентифікаційних даних про нього має зареєстрований Електронний кабінет, функціонал Електронного суду в автоматичному режимі надає суду та учаснику справи доказ надсилання до Електронних кабінетів інших учасників справи поданих до суду документів. Проте роздруківка електронного листування щодо надсилання копії апеляційної скарги на електронну адресу іншому учаснику справи не є належним доказом на підтвердження виконання вказаного обов'язку, оскільки не дозволяє суду переконатись у дійсності такого надсилання, а також перевірити, який саме документ було надіслано учаснику справи та встановити факт отримання нею такого направлення.

Розкриваючи питання звернення до суду та вчинення інших процесуальних дій учасниками справи з використанням ЄСІТС не можна оминати увагою, що зазначені процесуальні дії напряму пов'язані: із правом на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів, що гарантоване Конституцією України (ст. 55) [8]; інститутом цивільного процесуального права, який регулює підстави та порядок здійснення судової діяльності із захисту прав, свобод та інтересів [9, 20]; елементом одного з фундаментальних прав, гарантованого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод — права

на справедливий суд [10], якому приділяє у своїх рішеннях увагу Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ).

Тому, із веденням імперативної норми у процесуальне законодавство із визначенням суб'єктів (учасників справи), на яких покладається обов'язок щодо реєстрації в електронному кабінеті та здійснення інших процесуальних дій з використанням ЄСІТС, що забезпечується настанням несприятливих процесуальних наслідків (наприклад, постановлення ухвали про залишення позовної заяви без руху) доцільно звернутися до практики ЄСПЛ щодо забезпечення права на доступ при зверненні до суду з використанням інформаційних технологій.

ЄСПЛ у своїх рішеннях сформував декілька підходів:

- відмова судів через брак обладнання у прийнятті позовних заяв в електронній формі порушує право на доступ до суду [11];
- відмова судів прийняти до розгляду апеляційну скаргу, подану в паперовій формі, замість електронної через неможливість її належним чином заповнити внаслідок недоліків програми, що використовується для заповнення формуляра, становить надмірний формалізм та підриває справедливість судового розгляду [12];
- будь-які перебої в роботі електронної системи документообігу, внаслідок чого заяви та додані до них додатки не змогли надійти до суду, повинні тлумачитися на користь особи, яка зробила все, що від неї залежало, для належного виконання своїх обов'язків [13].

Наведені позиції ЄСПЛ є показовими, особливо в умовах воєнного стану та наявної проблеми в енергетиці, коли приписи ЦПК України щодо обов'язковості використання у документообігу ЄСІТС інколи неможливо виконати.

У цьому контексті не можна обійти увагою питання неможливості учасниками процесу використати ЄСІТС для подання процесуальних документів та здійснення інших процесуальних дій.

Слід зазначити, що й дане питання врегульовується не нормами ЦПК України, а Положенням. Так, у випадку відсутності можливості подати відповідний документ через підсистему ЄСІТС «Електронний суд» у необхідному форматі, із посиланням на п. 27 Положення подається обґрунтоване клопотання із додаванням необхідних файлів із накладенням кваліфікованого електронного підпису, що направляється на офіційну електронну адресу суду.

Крім того, в підсистемі ЄСІТС «Електронний суд» інколи фіксується технічний збій у роботі. Наприклад, такий збій відбувся з 21 по 27 лютого 2024 року [14].

У разі технічного збою, потрібно зафіксувати факт неможливості використання підсистеми ЄСІТС «Електронний суд» шляхом направлення звернення до технічної підтримки ДП «Центр судових сервісів»

на e-mail або виконати скриншот сторінки підсистеми ЄСІТС «Електронний суд» із відповідною помилкою, що підтвердить неможливість її використання.

Після зазначених дій, подається обґрунтоване клопотання із додаванням доказів про неможливість використання підсистеми ЄСІТС «Електронний суд» із накладенням кваліфікованого електронного підпису, що направляється на офіційну електронну адресу суду.

Наведене дозволяє зробити висновок, що встановлена у Положенні процедура повідомлення суду щодо неможливості виконати приписи щодо здійснення процесуальних дій із використанням ЄСІТС є достатньо формалізованою та пов'язаною із наданням доказів, що можуть підтвердити об'єктивність неможливості скористатися учасником процесу ЄСІТС. В залежності від того чи визнає суд надані докази учасниками справи щодо неможливості використання ЄСІТС чи ні, прямо впливає на рух справи в суді та настання відповідних процесуальних наслідків для учасників справи. Тому вбачається, що питання пов'язані із повідомленням учасниками справи суду щодо неможливості використання ЄСІТС та подання відповідних доказів має бути врегульовано у нормах ЦПК України, а не у Положенні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведене дослідження слід зазначити, що безсумнівною перевагою є значне скорочення часу і витрат, покращення у відстеженні файлів та спрощення процедури документообміну. Більше того, ці підсистеми ЄСІТС сприяють більшій прозорості та можуть зробити значний внесок у реалізацію права. Водночас, проведений аналіз положень ЦПК України щодо використання учасниками справи ЄСІТС та їх співвідношення із іншими нормами ЦПК України дозволяє дійти висновку: про відсутність чіткої регламентації щодо права та обов'язку учасників справи використовувати ЄСІТС при зверненні до суду та вчиненні інших процесуальних дій; численні питання використання ЄСІТС учасниками справи врегульовані не нормами ЦПК України, а Положенням про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Враховуючи, що ці питання безпосередньо впливають на рух цивільної справи у суді, доцільно що б вони врегульовувались нормами ЦПК України.

До недоліків використання учасниками справи ЄСІТС можна віднести технічні збої у роботі підсистеми ЄСІТС, що потребують свого додаткового документування. Проте основним недоліком, що потребує додаткового дослідження, можна віднести неможливість стовідсоткового забезпечення кібербезпеки конфіденційної інформації, що потрапляє в Інтернет. Ця проблема особливо гостро постає в умовах війни та хакерських атак на державні електронні системи. Окрім того, дана проблема належить до глобальної, світової проблеми використання цифрових технологій в роботі державних органів влади.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29 червня 2023 року № 3200-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 81. Ст. 297.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
3. Ясинок М. М., Котвяковський Ю. О. Електронний суд у цивільному судочинстві України. *Приватне та публічне право*. 2023. № 1. С. 36–42.
4. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Х. : Право, 2016. 72 с.
5. Скочиляс-Павлів О. В. Сучасний стан електронного судочинства в Україні. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 207–212.
6. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 року № 1845/0/15-21. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення 05.05.2024).
7. Постанова Верховного Суду від 04 жовтня 2022 року у справі № 910/622/22. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106636430&red=10000397406dd733aded97f7b277d5127028d3&d=5> (дата звернення: 05.05.2024).
8. Конституція України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Карташов М. Проблеми реалізації права на звернення до суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2029. № 5. С. 20–23.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
11. Case of Lawyer Partners A.S.V. Slovakia. no. 54252/07, 3274/08, 3377/08/3505/08, 3526/08, 3741/08, 3786/08, 3807/08, 3824/08, 15055/08, 29548/08, 29551/08, 29552/08, 29555/08 and 29557/08, 16 June 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22002-1459%22%5D%7D> (дата звернення: 08.05.2024).
12. Case of Xavier Lucas v. France, no. 15567/2, 09 June 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-13680%22%5D%7D> (дата звернення: 08.05.2024).
13. Case of Tence v. Slovenia, no. 37242/14, 31 May 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-163352%22%5D%7D> (дата звернення: 08.05.2024).
14. Збої у роботі електронного суду підтвердили в ICC. *Національна асоціація адвокатів України*. 2024. URL: <https://unba.org.ua/news/8932-zboi-u-roboti-> (дата звернення: 07.05.2024).

References

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo oboviazkovoї reiestratsii ta vykorystannia elektronnykh kabinetiv v Yedynii sudovii informatsiino-telekomunikatsiinii systemi abo yii okremii pidsystemi (moduli), shcho zabezpechuie obmin dokumentamy: Zakon Ukrainy vid 29 chervnia 2023 roku № 3200-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2023. № 81. St. 297.
2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 40–41, 42. St. 492.
3. Iasynok M. M., Kotviakovskiy Yu. O. Elektronnyi sud u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. *Pryvatne ta publichne pravo*. 2023. № 1. S. 36–42.
4. Bryntsev O. V. «Elektronnyi sud» v Ukraini. Dosvid ta perspektyvy: monohrafiia. Kh.: Pravo, 2016. 72 s.
5. Skochylias-Pavliv O. V. Suchasnyi stan elektronnoho sudochynstva v Ukraini. *Kyivskyi chasopys prava*. 2024. № 1. S. 207–212.
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy: Rishennia Vyshchoi rady pravosudiva vid 17.08.2021 roku № 1845/0/15-21. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 04 zhovtnia 2022 roku u spravi № 910/622/22. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106636430&red=10000397406dd733aded97f7b277d5127028d3&d=5>.
8. Konstytutsiia Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
9. Kartashov M. Problemy realizatsii prava na zvernennia do sudu. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2029. № 5. S. 20–23.
10. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04 lystopada 1950 roku. *Uriadovy kurier*. 2010. № 215.
11. Sase of Lawyer Partners A.S.V. Slovakia. no. 54252/07, 3274/08, 3377/08/3505/08, 3526/08, 3741/08, 3786/08, 3807/08, 3824/08, 15055/08, 29548/08, 29551/08, 29552/08, 29555/08 and 29557/08, 16 June 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22002-1459%22%5D%7D>.

12. Sase of Xavier Lucas v. France, no. 15567/2, 09 June 2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-13680%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-13680%22]}).

13. Sase of Tence v. Slovenia, no. 37242/14, 31 May 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-163352%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-163352%22]}).

14. Zboi u roboti elektronnoho sudu pidtverdyly v ISS. *Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy*. 2024. URL: <https://unba.org.ua/news/8932-zboi-u-roboti->.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 6 (76)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.06.2024. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 17,9. Тираж 100. Замовлення № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.